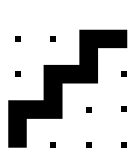

Stabilizálódó társadalomszerkezet

TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2003

Szerkesztette: Szivós Péter és Tóth István György

TÁRKI

TÁRSADALOMKUTATÁSI INTÉZET RT.

1112 Budapest,
Budaörsi út 45.
Internet:
www.tarki.hu

TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2003

STABILIZÁLÓDÓ TÁRSADALOMSZERKEZET

(Szerkesztette: Szivós Péter–Tóth István György)

Budapest, 2004. március

A kutatást a MEH-MTA együttműködési megállapodás "Napjaink magyar társadalma és fejlődési irányai" program részeként (projektazonosító: MEH3) az MTA Politikai Tudományok Intézete koordinációjában készítette el a TÁRKI Rt.

TÁRKI HÁZTARTÁS MONITOR

A TÁRKI rendszeres éves háztartásvizsgálata

**Vezető kutatók: Fábián Zoltán
Kolosi Tamás
Róbert Péter
Rudas Tamás
Sági Matild
Sik Endre
Szivós Péter
Tóth István György**

Projektvezető: Szivós Péter

**Munkatársak: Bernát Anikó
Bognár Adrienn
Gábos András
Horváth Hedvig
Hudomiet Péter
Kézdi Gábor
Medgyesi Márton
Rét Zsófia**

Adatfelvételi vezető: Sági Matild

Műszaki szerkesztő: Pallagi Ilona

TÁRKI
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Tel.: 309-7676
Fax: 309-7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: <http://www.tarki.hu>

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS (SZIVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY)	5
1. A MAGYAR TÁRSADALOM SZERKEZETI ÁTALAKULÁSÁNAK ÉS MOBILITÁSÁNAK FŐBB FOLYAMATAI A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA IDŐSOROS ILLETVE LONGITUDINÁLIS NÉZŐPONTBÓL (KOLOSI TAMÁS–RÓBERT PÉTER)	10
1.1. BEVEZETÉS	10
1.2. A MAGYAR TÁRSADALOM SZERKEZETI ÁTALAKULÁSA ÉS A RÉTEGZŐDÉS FŐ JELLEMZŐI	11
1.2.1. <i>A gazdasági aktivitás alakulása 1992 és 2003 között</i>	11
1.2.2. <i>A foglalkozási szerkezet változása 1992 és 2003 között</i>	11
1.2.3. <i>A jövedelmi rétegződés alakulása 1992 és 2003 között</i>	12
1.2.4. <i>A magyar társadalom vertikális differenciálódása 2003-ban</i>	13
1.2.5. <i>Osztályhelyzet és rétegződés 2003-ban</i>	14
1.3. TÍPIKUS ÉLETUTAK ÉS AZ ÉLETÚT HATÁSA A RÉTEGZŐDÉSRE	15
1.3.1. <i>Életút-típusok a rendszerváltás időszakában</i>	15
1.3.2. <i>Az életút szerepe a társadalmi helyzet alakulásában</i>	16
1.3.3. <i>A foglalkozási mobilitás és a társadalmi státusz</i>	19
1.4. NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS	20
IRODALOM	22
2. JÖVEDELEMELOSZLÁS (TÓTH ISTVÁN GYÖRGY)	30
2.1. BEVEZETÉS	30
2.2. MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK.....	30
2.3. A JÖVEDELEMELOSZLÁS ALAKULÁSA 1987–2003 KÖZÖTT.....	32
2.4. A NÉPESSÉG TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSA	33
2.5. A HÁZTARTÁSOK JÖVEDELEMI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSA	34
2.6. NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁS	36
2.7. ÖSSZEFOGLALÁS.....	36
IRODALOM	38
3. MUNKAERŐ-PIACI FOLYAMATOK (HORVÁTH HEDVIG–HUDOMIET PÉTER–KÉZDI GÁBOR)	52
3.1. FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKANÉLKÜLISÉG, INAKTIVITÁS	52
3.2. KERESETEK.....	52
3.3. AZ ALAPKERESETET KIEGÉSZÍTŐ MUNKAJÖVEDELMEK	53
3.4. KERESETI REGRESSZIÓK.....	55
3.5. A TELJES MUNKAJÖVEDELEM ÖSSZETÉTELÉT MAGYARÁZÓ MODELLEK.....	56
4. A SZEGÉNYSÉG KÜLÖNBÖZŐ METSZETEI (GÁBOS ANDRÁS–SZIVÓS PÉTER)	65
4.1. BEVEZETÉS	65
4.2. JÖVEDELEMI SZEGÉNYSÉG	66
4.2.1. <i>Jövedelemszint és jövedelemdinamika</i>	66
4.2.2. <i>A jövedelmi szegénység mutatószámainak időbeli alakulása</i>	66
4.3. SZEGÉNYSÉG TÖBBDIMENZIÓS SZEMLÉLETBEN.....	68
4.3.1. <i>Depriváció</i>	69
4.3.1.1. <i>Alap depriváció</i>	69
4.3.1.2. <i>Másodlagos vagy fogyasztási depriváció</i>	70
4.3.1.3. <i>Lakás depriváció</i>	71
4.3.2. <i>Szubjektív szegénység</i>	71
4.3.3. <i>Többdimenziós szegénység</i>	72
4.4. A SZEGÉNYSÉG OKAI	73
4.4.1. <i>A szegénység előfordulásának eltérései a háztartások fő jellemzői szerint</i>	73
4.4.2. <i>A szegénység okai – többváltozós elemzés</i>	75
4.5. ÖSSZEGZÉS	76
IRODALOM	78
FÜGGELÉK	92

5. FOGYASZTÁS (BERNÁT ANIKÓ–SZIVÓS PÉTER)	95
5.1. BEVEZETÉS	95
5.2. A FOGYASZTÁS NÉHÁNY ÁLTALÁNOS JELLEMZŐJE	95
5.3. A FOGYASZTÁS MÉRTÉKE A HÁZTARTÁSOK KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAIBAN	98
5.4. A FOGYASZTÁSI HÁNYAD ÉS A LAKÁSFENNTARTÁS (REZSI) ARÁNYÁNAK ALAKULÁSA A HÁZTARTÁSOK KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAIBAN	99
5.5. A HÁZTARTÁSOK TARTÓS FOGYASZTÁSI CIKKEKKEL VALÓ ELLÁTOTTSÁGA	100
5.6. ÖSSZEFOGLALÁS.....	101
6. ELÉGEDETTSÉG, ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁSSAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK, KOCKÁZATVÁLLALÁSI ATTITŰDÖK (SÁGI MATILD)	112
6.1. BEVEZETÉS	112
6.2. ELÉGEDETTSÉG	112
6.3. AZ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁSSAL KAPCSOLATOS LAKOSSÁGI ATTITŰDÖK	115
6.3.1. <i>Jövedelmi egyenlőtlenségek és állami szerepvállalás</i>	115
6.3.2. <i>Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági mérlegelés</i>	115
6.3.3. <i>Kockázatvállalási attitűdök</i>	118
7. MÉRHETETLEN(ÜL FONTOS) TŐKÉK (SIK ENDRE)	130
7.1. „MODERN” ÉS „KLASSZIKUS” TŐKE.....	131
7.2. A „MODERN” TŐKE A MAI MAGYARORSZÁGON	132
7.3. A „MODERN” TŐKE SZEREPE A TÖBBLETJÖVEDELEM-SZERZÉS SORÁN.....	133
IRODALOM	134
8. INFO-KOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK A HÁZTARTÁSOKBAN (FÁBIÁN ZOLTÁN–RÉT ZSÓFIA)	139
8.1. BEVEZETÉS	139
8.2. SZÁMÍTÓGÉP- ÉS INTERNET-HOZZÁFÉRÉS A HÁZTARTÁSOKBAN	139
8.3. VEZETÉKES ÉS MOBILTELEFON	140
8.4. KÁBELTELEVÍZIÓ, PARABOLA ANTENNA, VIDEOMAGNÓ, DVD	141
8.5. AZ IKT HOZZÁFÉRÉS ÖSSZESÍTETT MUTATÓJA	141
8.6. AZ INFO-KOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖKHÖZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI.	142
F.1. AZ ADATFELVÉTELI FOLYAMAT LEÍRÁSA, MINŐSÉGI ÉRTÉKELÉSE (BOGNÁR ADRIENN–SÁGI MATILD)	150
F.1.1. BEVEZETÉS	150
F.1.2. A KÉRDŐÍVEK ÉS AZ ADATBÁZIS ALAPSTRUKTURÁJA	151
F.1.3. MINTAVÉTEL	151
F.1.4. A KÉRDEZÉS FOLYAMATA ÉS A KÉRDEZÉS ELLENŐRZÉSÉNEK ELSŐ LÉPCSŐJE	152
F.1.5. A KÉRDEZÉST KÖVETŐ ADATFELVÉTELI MUNKAFOLYAMATOK, ELLENŐRZÉS ÉS JAVÍTÁS.....	153
F.2. A HÁZTARTÁS MONITOR 2003 FELVÉTEL SÚLYOZÁSA (MEDGYESI MÁRTON)	158
F.3. A JÖVEDELMEK SZÁMBAVÉTELE A 2003-AS HÁZTARTÁS MONITOR FELVÉTEL (MEDGYESI MÁRTON)	160
F.3.1. A JÖVEDELMEK SZERKEZETE A 2003-AS FELVÉTELBE.....	160
F.3.2. A JÖVEDELEMDATOK JAVÍTÁSA ÉS IMPUTÁLÁSA.....	161
F.3.2.1. <i>A jövedelmek javítása</i>	161
F.3.2.2. <i>Egyéni személyes jövedelmek (EBJOSZ03, EBJOSZEV) javítása</i>	163
F.3.2.3. <i>Egyéni személyes jövedelmek (EBJOSZ03, EBJOSZEV) imputálása</i>	163

Bevezetés (Szivós Péter–Tóth István György)

Legutóbbi hasonló kiadványunkban jeleztük, „hogyan amennyiben nem tudjuk a kutatás megfelelő és feltétlen szükséges anyagi háttérét biztosítani, akkor a 2001. évi vizsgálattal befejezzük a kutatássorozatot.” Örömmel nyújtjuk át az Olvasónak jelen kötetünket, mert ez azt jelenti, hogy mégsem fejeztük be.

A TÁRKI több mint egy évtizede végez egy vizsgálatsorozatot, amely lehetővé teszi a lakosság jövedelmi és munkaerő-piaci helyzetének, fogyasztási szokásainak és kiadási szerkezetének részletes megismerését. A személyes kérdezéssel alapuló adatfelvétel során általában mintegy kétezer háztartásról és a háztartások tagjairól gyűjtünk adatokat úgy, hogy a háztartás minden 16 éven felüli tagját megkérdezzük. Emellett a háztartás egészére jellemző adatokat is felveszünk a háztartás ügyeiben kompetens személytől. 1992 és 1997 között a vizsgálat a Magyar Háztartás Panel kutatás keretei között folyt, 1998-2001 között pedig a TÁRKI Háztartás Monitor szolgáltatott keresztmetszeti adatokat. A sorozat eddigi legutolsó hulláma 2001-ben zajlott le és annak a zárókötetében Tíz év címmel összefoglaltuk a rendszerváltás folyamatában végzett kutatásaink eredményeit. Sajnos, mint akkor jeleztük, a kutatássorozat megszakadt és ki kellett hagynunk néhány évet. Most, hogy a Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás lehetővé tette a 2003 őszi adatfelvételt és ennek alapján elkészíthettük legfrissebb Jelentésünket, új adatok sokaságát tarthatja kezében a Kedves Olvasó.

2003-ban az adatfelvétel október-novemberben zajlott. Összesen 4078 háztartást kerestünk fel, amelyből sikeres interjú készült 2335 esetben. Az elkészült egyéni interjúk száma 4487 volt, és az elért háztartásokban élő összes személyek száma 6581 lett. A kutatás adatfelvételének legfontosabb részletei e kötet 1. sz. függelékében található. Ahhoz, hogy mintánk kellőképpen reprezentálja a magyar nem intézményi háztartásokban élő népességet, most is mint a korábbi években mindig szükség volt egy ezt biztosító súlyrendszer kialakítására. Ennek módszertanát a 2. sz. függelék foglalja össze. Végezetül a 3. sz. függelék azokat az eljárásokat írja le, amelyeknek a segítségével a válaszmegtagadásból vagy bizonyos háztartástagok el nem éréséből fakadó jövedelemhiányokat korrigáltuk.

Az elmúlt években a kutatás eredményei számos magyar és nemzetközi kiadványban megjelent tudományos publikáció alapját képezték. Elemzéseink nem csak tudományos fórumokon jelentek meg, hanem rendszeres napilap és hetilap publikációk formájában eredményeink átkerültek a közpolitikai diskurzusba is. Úgy gondoljuk, hogy erre a továbbiakban is szükség van, hiszen a legfontosabb gazdaság- és társadalompolitikai döntések megalapozásánál elengedhetetlen, hogy a viták adatokra, tényszerű információkra épüljenek. Az eddigi években is hangsúlyt helyeztünk arra, hogy ne csak az elemzéseink, hanem maguk a nyers adatok is a lehető leggyorsabban (az adatok tisztítását, ellenőrzését, javítását szolgáló kezdeti rövid várakozás után) a tudományos közösség számára hozzáférhetővé váljanak. Ezért az összes eddigi vizsgálat adatállományait Magyarországon a TÁRKI Társadalomtudományi Adatbankban hozzáférhetővé tettük, külföldön pedig a Luxembourg Income Study Adatbankjában és több nagy nemzetközi adatbankban (ICPSR, Essexi Adatbank) található meg egyes hullámok nemzetközileg harmonizált adatállományai. Kutatássorozatotunk különböző nemzetközi projekteken is integrálódott, mint például az Európai Unió által finanszírozott PACO és CHER. Korábbi elemzéseink tapasztalatai részévé váltak a nemzetközi szervezetek Magyarországgal foglalkozó jelentéseinek, így a Világbank és az ILO Magyarországgal foglalkozó tanulmányainak, továbbá az OECD nemzetközi összehasonlító vizsgálatainak.

A 2003. évi kutatás eredményei is számos érdekes adalékkal szolgálnak a magyar társadalom utóbbi néhány évben tapasztalható változásaihoz. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az eredmények részben egy adott hónap (jelen esetben 2003. szeptember) állapotát

rögzítik, részben pedig (például a jövedelmekre vonatkozóan) az azt megelőző egy évre vonatkozó összesített adatokat mutatják. A kötet első fejezete hosszabb történeti perspektívába ágyazva mutatja be a rendszerváltás óta lezajlott társadalomszerkezeti és mobilitási folyamatokat. A többi fejezet az immár szokásos területekkel foglalkozik, úgymint a munkaerőpiaci fejleményekkel, a jövedelemeloszlás alakulásával, a háztartások fogyasztásával, a szegénység változásaival és a lakosság elégedettségével, illetve gazdasági várakozásaival. Jelen kutatásunk közzétételével abban bízunk, hogy eredményeink továbbra is hozzá tudnak járulni a magyarországi társadalmpolitikai viták megalapozásához, valamint a hazai társadalmi folyamatok nemzetközi összehasonlításához. Bízunk továbbá abban, hogy az újra kezdés nem egyszeri alkalom, hanem a sorozat folytatódik.

Az alábbiakban néhány pontban kiemeljük a kötet fontosabb megállapításait:

1. A rendszerváltás óta eltelt időszak a társadalmi rétegződés szempontjából három jól elkülönülő szakaszra osztható.
 - a) A kilencvenes évek fordulóján a kapun belüli munkanélküliség valódi munkanélkülissé változott, a rendszerváltás egy mély gazdasági válsággal kapcsolódott egybe. Ebben az időszakban a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek radikálisan megnőttek, megjelent egy jelentős vállalkozói, majd ebből kinövő nagyvállalkozói réteg, a piacképes menedzserek és értelmiségiek anyagi helyzete gyorsan javult. Ugyanakkor a szegénység mélysége lényegében nem változott, viszont a gazdasági válságból adódó életszínvonal csökkenés elsősorban a középrétegek jelentős részét sodorta szegénység közeli állapotba.
 - b) A kilencvenes években az egyenlőtlenségi rendszer a gazdasági növekedés beindulásával párhuzamosan változott. A beinduló gazdasági növekedés lényegében stabilizálta az egyenlőtlenségeket, a felülről lecsorduló növekedés előbb a felső rétegeket érte el, majd évről-évre újabb 10-10 százalékos érezte a növekedés kedvező hatását. Ennek következtében a középrétegek helyzete stabilizálódott, az egyértelműen nyertes felső egyharmad mellé lassan egy újabb egyharmad emelkedett ki a szegénység közeli állapotból.
 - c) Mára kialakulni látszik egy stabilizálódó osztályszerkezet. A 10-12 százalékos felső középosztály belsőleg erőteljesen differenciált, de az elmúlt másfél évtizedben relatív és abszolút értelemben is javult a helyzete. A további 30 százalékos kitévő klasszikus polgári középosztály belsőleg szintén differenciáltan élte meg a rendszerváltást, de többségüket inkább a nyertesek közé sorolhatjuk. Más a helyzet a közel 40 százalékos kitévő munkásosztállyal. A kilencvenes évek elejének gazdasági válsága és szűkülő munkaerőpiaca az ő státuszukat rengette meg leginkább, s a beindult gazdasági növekedésből és a politikai ciklusoknak megfelelő állami osztogatásokból is relatíve ők részesültek legkevésbé. Végül mintegy 20 százalékos a depriváltság állapotában és az államtól való függőségben él, még akkor is, ha az elmúlt 2-3 évben jövedelmük az átlagosnál jobban nőtt.
2. Elemzéseink arra mutatnak, hogy a munkaerő-piaci részvételnek meghatározó szerepe van a társadalmi rétegződésben. Ugyanerre a következtetésre juthatunk, ha a generációs szempontokat is figyelembe vesszük. Azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltást már a munkaerőpiacon kívül megélők esetében az életkornál (tehát, hogy hány éve vannak nyugdíjban) sokkal jelentősebb szerepe van annak, hogy mik voltak aktív korukban. Az elmúlt másfél évtizedben kilépők szignifikánsan különbözőek aszerint, hogy demográfiai okokból mentek nyugdíjba, vagy kiszorultak a munkaerőpiacról, sőt az aktív korú nemzedékben – a foglalkozási pozíción túl – az differenciál leginkább, hogy hosszabb-rövidebb időre munkanélkülivé váltak, vagy folyamatos volt gazdasági aktivitásuk. Figyelemre méltó, hogy a romák számára is a munkaerőpiacra való belépésnél jelentkezik az igazi hátrány. Aki munkát kap, azok között már lényegesen kisebb az etnikai szegregáció. Végül a legrosszabb életkörülmények között a generáci-

ős metszetben nem a nyugdíjasok, hanem azok a fiatalok vannak (egy-egy belépő korosztály 10-12 százaléka), akik az iskolákat elvégezve nem tudnak elhelyezkedni.

3. Adataink azt mutatják, hogy a rendszerváltás turbulens változásaihoz képest viszonylag szerény volt az aktív nemzedéken belüli foglalkozási mobilitás, s ez is kevésbé írható le a hagyományos felfelé vagy lefelé irányuló mobilitás fogalmaival, mintsem az egyén által szándékolt illetve a külső helyzet által kikényszerített mobilitással. Az időszak egészében aktív korú férfiak kétharmada, a nők háromnegyede foglalkozási értelemben nem volt mobil. A férfiak több mint 20, a nők közel 15 százaléka minden értelemben felfelé volt mobil a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A „lefelé” mobilak között is szép számmal voltak ugyanakkor, akik a jobb anyagi helyzetért hagyták el magasabb presztízsű foglalkozási státuszukat. Az aktív nemzedék nem egészen egytizede kényszerült az életszínvonalában is romlást hozó lefelé mobilitásra.
4. 2000 és 2003 között a mért egyenlőtlenségek nagysága viszonylag jelentős mértékben növekedett. Az egy főre jutó jövedelmek háztartások közötti egyenlőtlensége, ha azt a legfelső és legalsó decilis átlagjövedelmének hányadosával mérjük, 7,5-ről 8,4-re emelkedett, a személyek deciliseinél ez 7,5-es értékről 8,1-re növekedett. A növekedés értelmezésében, és abban, hogy mindezt tartós trendnek vagy egy eseti ugrásnak kell tekinteni, óvatos interpretációt tartunk szükségesnek. A jelen felvétel előkészítése során különös gondot fordítottunk arra, hogy javítsuk az adatfelvétel minőségét és igyekeztünk a lehető legjobb jövedelmi adatokat előállítani. Ez a kérdőív megváltoztatásával és a kérdezéstechnikai elemek átalakításával járt együtt. Úgy véljük, hogy a megnövekedett jövedelemegyenlőtlenségre vonatkozó adat részben ennek a következménye is lehet, ugyanis a befogott jövedelmek (hipotézisünk szerint) nagyobb mértékben érintették a magasabb jövedelmű rétegeket és a korábbiakhoz képest jobban tartalmazták a vállalkozói jövedelmeket. Részletesebb elemzéseink szerint az egyenlőtlenség növekedés elsősorban a legfelső jövedelmi deciliben, azon belül is valószínűleg a legfelső 5 százalékban következhetett be. Erre elméletileg két magyarázatot látunk plauzibilisnek. Egyfelől az immár hosszabb ideje tartó folyamatos gazdasági növekedésből továbbra is a legfelső jövedelmi csoportok részesedhetnek elsősorban, még akkor is, ha a növekedés üteme az utóbbi években alacsonyabb volt. Másfelől az adatfelvételi periódusban már jelentkezhetek az utóbbi évek drasztikus jövedelempolitikai intézkedéseinek hatásai, például a nagy mértékű közalkalmazotti béremelés átgyűrűzhetett ilyen módon a jövedelemeloszlásba.
5. Az egyenlőtlenségek belső szerkezetének meghatározódásában továbbra is alapvető szerepe van a foglalkoztatottsági különbségeknek és az iskolázottságnak. Miközben azonban a kilencvenes évek során végig a háztartásfő iskolázottsága, ezen belül az oktatásba történő korábbi beruházások differenciális megtérülése játszott egyre növekvő szerepet az egyenlőtlenségek alakulásában a foglalkoztatottsági polarizáció úgy tért vissza az egyenlőtlenséget meghatározó faktorok közé, hogy közben a kilencvenes évek végén már látszólag csökkent a hatása. A nemzetközi összehasonlítások is felhívják a figyelmet arra, hogy nagyon fontos az adatok többszörös ellenőrzése és az adatfelvételek nagyon gondos kivitelezése. Azt mindegyik rendelkezésre álló forrás visszaigazolja, hogy számos uniós és csatlakozó országban lényegesen nagyobbak az egyenlőtlenségek mint Magyarországon, de ezen belül az alternatív adatforrások (mint azt az elemzésben láttuk) különböző jövedelemegyenlőtlenségi rezsimekbe helyezik be Magyarországot. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország sem az unió korábbi tagországai között, sem pedig az újonnan csatlakozó országok között nem számít extrém esetnek. A hazai jövedelemeloszlási mutatók a csatlakozó országok egyenlőtlenségeihez viszonyítva magasabbak mint Csehországban és Szlovéniában, de alacsonyabban mint Lengyelországban vagy a balti köztársaságokban.
6. A TÁRKI Háztartás Monitor 2003. évi vizsgálata szerint az utóbbi időszakban egy nagymértékű reáljövedelem-növekedés mellett nem volt jelentős változás sem a szegénység kiterjedésében, sem annak mélységében a szegénység relatív koncepcióját

alkalmazva. Az utóbbi években kis mértékben növekedett a szegénység kiterjedtsége, miközben annak mélysége inkább csökkenni látszik. Összességében tehát folytatódik az a – kilencvenes évek legvégén kezdődött – folyamat, mely a társadalom tagjainak egymáshoz viszonyított jövedelmi helyzetének egyfajta stabilitását mutatja. Ugyancsak a stabilitás jellemzi a szegénnyé válást meghatározó objektív jellemzők körét is. Ez a viszonylagos állandóság azonban nem jelenti egyúttal az egyes háztartások és tagjaik állandó szegénységét.

7. Kísérletet tettünk a szegénység többdimenziós szemléletének módszertani leírására és számszerűsítésére. Ennek megfelelően a szegénység meghatározásakor a jövedelmi szegénység mellé nem jövedelmi elemeket is bekapcsoltunk. Azt tapasztaltuk, hogy a magyar népesség egyharmada legalább egy dimenzióban deprivált. Ezen belül különösen súlyosnak tűnik az élelmiszerfogyasztásukat és ruhavásárlásukat korlátozni kényszerülők, továbbá a lakáskörülményeik miatt depriváltak helyzete. A szubjektív szegénység vizsgálata magas jövedelmi frusztráció meglétére utal. A szubjektív szegénységi küszöbök magas értéke mellett az így számított szegénységi ráta másfél-kétszerese a mediánjövedelem felében megállapított rátának. A legkilátástalanabb helyzetben a népességnek az a közel 3 százaléka van, akik nemcsak a két objektív megközelítés szerint minősülnek szegénynek, de annak is érzik magukat. A társadalom leginkább veszélyeztetett csoportjainak feltárásához használt elemzések szerint a háztartásfő iskolai végzettsége és munkaerő-piaci helyzete határozza meg leginkább azt, hogy valaki szegény-e vagy sem. Ugyancsak fontos szerepe van a gyermekszámnak és a háztartásfő etnikai hovatartozásának. A társadalom szegénység által leginkább veszélyeztetett tagjai a legfeljebb általános iskolát végzett, a munkanélküli vagy nem nyugdíjas inaktív, továbbá a roma háztartásfők családjában élők, valamint a három vagy többgyermekes és az egyszülős háztartásban élők.
8. Összerögzítve tehát nem zárhatjuk ki azt, hogy az általunk vizsgált periódusban ténylegesen is nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, azt azonban, hogy itt a rendszerváltás utáni időszak egy újabb szakaszáról beszélhetünk-e, most még tudjuk megmondani. Ennek igazolását vagy cáfolatát a következő Háztartás Monitor vizsgálat eredményei alapján tudnánk megadni. Mindenesetre, ha egy ilyen negyedik szakasról beszélhetünk, akkor annak biztosan más lesz a karaktere, mint a korábbi epizódoké volt. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a gazdasági intézményi átrendeződés és a transzformációs visszaesés volt az egyenlőtlenségnövekedés hátterében, a kilencvenes évek közepén pedig egy egyszeri drasztikus társadalompolitikai beavatkozás (az 1995-ös stabilizációs csomag). Most nem erről van szó, hanem az egyenlőtlenségeket a növekedés, a gazdaságszerkezeti átrendeződés és általában a gazdasági üzleti ciklus, valamint a demográfiai folyamatok sajátos együttmozgása határozza meg.
9. A magyar munkaerőpiacon 43-44 éves korig időben növekvő, utána azonban csökkenő bérszintet figyelhetünk meg. A viszonylag korai visszahajlás azonban tipikusan az átmeneti gazdaságokra jellemző. Az iskolában töltött idő jelentős mértékben befolyásolja az alapkeresetet és a keresetszintet. Egy év az iskolában az alapkeresetre 7 százalék, az összkeresetre 8 százalékos növekedést eredményez. A felsőfokú végzettség hozama 2003-ban is rendkívül magas, mely megkérdőjelezi a diplomások túlkínálatának népszerű diagnózisát, és alátámaszthatja a diplomások további expanziójának szükségességét. A külföldi cégnél dolgozók 23-25 százalékkal kapnak többet a hazai állami szektorban dolgozóknál, és 26-31 százalékkal kapnak többet a hazai magánvállalatok alkalmazottainál. 10 százalék körüli a hatása annak, ha valaki még nem volt munkanélküli, ha valaki nem beteges, illetve ha beszél nyelveket, és valamint 20 százalékhoz közelít a budapestiek közvetlen kereseti előnye. Az etnikai hovatartozás szerint mindezek figyelembe vétele után nem mutatható ki különbség.
10. A háztartások fogyasztási szerkezetét vizsgálva azt találtuk, hogy a legnagyobb súlya az élelmiszerkiadásoknak van (az összes kiadás 37 százaléka). Ez több mint a kétszerese a második legjelentősebb tételnek, a lakásfenntartási kiadásoknak (17–18

százalék). A kiadások másik felét a többi fogyasztási tétel teszi ki, amelyek közül a legnagyobb arányt a közlekedésre, telefonálásra fordított kiadások jelentik (7–8 százalék), ám nem sokkal kisebb a ruházatkódásra és élvezeti cikkekre költött összeg részaránya sem (5–5 százalék). A három évvel ezelőtti arányoktól nem térnek el szignifikánsan az aktuális részesedések sem, bár az élelmiszerfogyasztás arányának 3 százalékpontos emelkedése és a lakásfenntartás részesedésének 4 százalékpontos csökkenése hibahatár körüli változás. A lakásfenntartás összege a magyar háztartásokban havonta átlagosan 16059 Ft, ami a háztartás összes havi jövedelmének egyhatodát teszi ki (18 százalék). A település lélekszámának emelkedésével egyre nő a rezsiköltség: a budapestiek a községi háztartások kiadásainak kétszeresét fordítják lakással kapcsolatos költségekre.

11. A rendszerváltást követően, a kilencvenes évek elején a magyarok az élet szinte minden területével elégedetlenebbek lettek. Az elégedetlenség mélypontja 1997 volt, a munkával való elégedettséget kivéve, ahol a választóvonalat az 1995-ös év jelentette. 1997 után viszont lassan, de biztosan elégedettebbekké kezdtek válni a társadalom tagjai. Adataink szerint azonban a közelmúltban megtört ez a trend: a 2003 évi adatfelvétel szerint kivétel nélkül minden, általunk kérdezett tényezővel 2-3 százalékkal kevesebben elégedettek, mint 2 évvel ezelőtt. Legnagyobb romlást a jövőbeli kilátásokról alkotott vélemények vonatkozásában mértünk. Adataink szerint a lakosság erőteljesen egalitárius beállítottságú, és igényli az állami beavatkozást a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében. A jellemzőket tekintve azonban megállapítható, hogy az állam jövedelmi egyenlőtlenségeket mérséklő beavatkozását leginkább az alacsony státuszúak igénylik. Minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége és jövedelme, és minél inkább kiszorult a munkaerőpiacról, annál nagyobb a valószínűsége, hogy erőteljes állami beavatkozást sürget ebben a tekintetben. A diplomások – különösen az egyetemi végzettségűek –, a vállalkozók, valamint a legmagasabb jövedelmi decilisbe tartozók nem akarnak állami beavatkozást, vagy csak kis mértékű egyenlősítő állami beavatkozást tartanak szükségesnek.

1. A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás óta idősoros illetve longitudinális nézőpontból (Kolosi Tamás–Róbert Péter)

1.1. Bevezetés

A TÁRKI Monitor 2003 kötet első fejezete a társadalmi egyenlőtlenségek alakulását és az egyének mobilitását vizsgálja a rendszerváltás másfél évtizedes időszakában, 1988 és 2003 között. Az elemzés két részre oszlik. A tanulmány első részében a Magyar Háztartás Panel illetve a TÁRKI Monitor kutatások adatai alapján végzünk idősoros összehasonlítást. A rendelkezésre álló adatok egyik típusa (MHP) ugyan alapvetően longitudinális adatbázis, de ezt a sajátosságát most nem használjuk ki.¹ A MHP adatokat úgy tekintjük, mint keresztmetszeti felvételeket, s az ebből adódó idősort egészítjük ki a TÁRKI Monitor kutatások adataival, amelyek viszont valóban keresztmetszeti felvételekből származnak. A tanulmány első részében elsősorban három kérdésre fókuszálunk: a gazdasági aktivitás – inaktivitás változása a vizsgált időszakban; a foglalkoztatottak rétegszerkezetének alakulása; a jövedelmi egyenlőtlenségek fő tendenciái. Az első rész lezárásaként a magyar társadalom rétegződésére vonatkozóan két összevont mutatót dolgozunk ki: egy státuszindexet, ami az egy főre jutó családi jövedelmen, a lakáskörülményeken és az anyagi-vagyoni helyzeten és fogyasztáson alapul; és egy összevont osztályosítást, ami alapvetően a foglalkozáson alapul, de figyelembe veszi az előbbi státuszindexen elfoglalt helyet is.

A tanulmány második részében a TÁRKI Monitor 2003 adatfelvétel retrospektív életút adatait használjuk fel arra, hogy az 1988 és 2002 közötti időszak mobilitási folyamatait tipizáljuk, illetve megvizsgáljuk, hogy a különböző tipikus életpályák milyen társadalmi helyzethez vezetnek képviselőiket 2003-ra. Alapvetően négy típust különítünk el. A legidősebbek már 1988-ban nem voltak aktív szereplői a munkaerőpiacnak, ők a rendszerváltás nézőpontjából „elvezett nemzedék”. A következő generáció egyik része a „kilépő nemzedék”, akik az 1988-2002 közötti időszakban léptek ki vagy szorultak ki a munkaerőpiacról, részben demográfiai okból (életkora következtében elérte a nyugdíjkorhatárt), részben gazdasági okból (állását elvesztette, tartós munkanélkülivé vagy eltartottá vált, idő előtt nyugdíjba vonult). A középgeneráció egyik másik része az „aktív nemzedék” alapvetően a munkaerőpiacon volt az 1988-2002 időszakban, vagy úgy, hogy az egész időszak alatt végig volt kereső foglalkozása, vagy úgy hogy esetleg rövid ideig volt munkanélküli vagy eltartott. Végül a legfiatalabbak jelentik a „belépő nemzedéket”, akik 1988-ban még eltartottak, tanulók voltak, de 1988 és 2002 között felnőttek, iskoláikat kijárták és jelentős részben munkába álltak már a rendszerváltás után. Az életút elemzés kapcsán a tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a különböző nemzedékek, s ezek különböző mobilitási utat bejárt csoportjai milyen társadalmi státuszba, osztályhelyzetbe jutottak el 2003-ra.

¹ Másol végeztünk elemzéseket az MHP adatbázisán longitudinális jelleggel (Kolosi–Sági 1998. Bukodi–Róbert 2002).

1.2. A magyar társadalom szerkezeti átalakulása és a rétegződés fő jellemzői

1.2.1. A gazdasági aktivitás alakulása 1992 és 2003 között

Adataink alapján (1.1. táblázat) jól látható, hogy a rendszerváltást követő transzformációs válság egyik fő jellemzője a gazdasági aktivitás alacsony szintje. A MHP első hullámának adatai szerint 1992-ben a 16 éven felüli népesség kevesebb, mint fele (46,6 százalék) volt jelen a munkaerőpiacon valamilyen formában, még ha az alkalmi munkavállalókat, illetve a nyugdíj mellett dolgozókat is számításba vesszük. Bár adataink nem vehetők pontosan össze más forrásokkal, de a foglalkoztatás csökkenése Magyarországon már a nyolcvanas években elkezdődött, s 1990 után felerősödött.² Ami viszont az 1992 és 2003 közötti időszakban megfigyelhető, azonos módon számított adatok szerinti tendenciát illeti, gyakorlatilag egy igen-igen lapos U-alakú görbéről beszélhetünk. A foglalkoztatottság aránya a kilencvenes években valamelyest tovább csökkent, az 1996-os MHP adatok szerint – az alkalmi munkavállalókat és a nyugdíj mellett dolgozókat ismét beszámítva – 43 százalék tartozott ide, miközben a megfelelő arány 2000-ben 42,4 százalék volt.³ Az ezredfordulót követően viszont úgy tűnik megindult a foglalkoztatottság lassú növekedése a magyar gazdaságban, amennyiben a legfrissebb 2003-as adatok gyakorlatilag szinte ugyanolyan arányt jeleznek (46,2 százalék), mint a kiinduló 1992-es adatok.

A 16 éven felüli népesség többségét kitevő inaktívok közül a legtöbben a nyugdíjasok vannak, közéjük tartozik nagyjából minden harmadik kérdezett. Arányuk a vizsgált időszakban nagyjából állandónak mondható, sőt a legutolsó időpontban, 2003-ban még valamivel alacsonyabb is.⁴ A másik nagy inaktív csoport az eltartottak, arányuk a kilencvenes évek első felében jelentősen növekedett 9-ről 15 százalékra, de az ezredfordulóra már újból csökkent valamelyest, 12 százalékra.

1.2.2. A foglalkozási szerkezet változása 1992 és 2003 között

A foglalkozási szerkezet átalakulása szintén magán viseli a gazdasági átalakulás hatását. A vezetőket tekintve a hierarchia tetején a felsővezetők aránya lényegében stabilan 2 százalék körüli értéket mutat az egész vizsgált időszak során. A középvezetők esetében eközben enyhe növekedést, az alsóvezetők esetében pedig enyhe csökkenést mutatnak az adatok. Összességében a felső- és középvezetői munkakörben dolgozók aránya a vizsgált időszak végén, 2003-ban valamivel magasabb (7,1 százalék), mint 1992-ben volt (6,8 százalék), ami összefüggésbe hozható a privatizációs folyamattal, az „osztályvezető helyettesek forradalmával”, s a gyorsított generációváltással (Kolosi 2000). Szintén növekedett 1992 és 2003 között a beosztott értelmiségiek aránya, az alkalmazásban lévők képzettségi szintje tehát ja-

² Pl. a KSH kiadványok egyes idősoraiban a „munkavállalási korú népesség” (15-59 éves férfiak, 15-54 éves nők) adatai szerepelnek, s ebben az esetben a gazdasági aktivitás az 1980-ban 79,5; 1990-ben 75,2; 1996-ban 56,8 százalék (Mikrocenzus, 1996. 1997. 17. old.) Ehhez képest az 1.1. táblázat adatai értelemszerűen alacsonyabbak, mivel a 16 éven felüli népességre vonatkoznak felső korhatár nélkül.

³ Érdemes utalni arra, hogy az 1996-os adat a MHP longitudinális kutatásából való, tehát itt jelen van a „mintakopás” problémája, (amit természetesen megfelelő súlyozással korigáltunk), miközben a 2000 évi adat az adott TÁRKI Monitor keresztmetszeti felvételéből való. A tendenciát tehát nem érinti, hogy más típusú adatforrásunk van.

⁴ A KSH adatai a nyugdíjban vagy nyugdíjszerű ellátásban részesülők arányáról a teljes népességen belül növekvő tendenciát mutatnak a kilencvenes években, de a növekedés megállt az ezredfordulóra (Társadalmi helyzetkép, 2002. 2003. 201. old. 11.8. ábra.)

vult, összhangban a felsőoktatás bővülésével, ami szintén a rendszerváltás után kezdődött. Már 1992-ben viszonylag magas (8 százalék) volt az önálló foglalkozásúak aránya a keresők között ahhoz képest, hogy a szocializmus időszakában ez az arány nagyjából 3 százalék körül alakult. Arányszámukban egy további növekedést figyelhetünk meg a kilencvenes évek közepéig (13 százalék), utána azonban ez a szint stabilizálódik. A munkaerő képzettségi összetétele javult a fizikai szférában is, amit a szakmunkások arányának növekedése mutat. Ez a folyamat azonban inkább a kilencvenes évek második felében megy végbe. A szakképzetlen munkások között elsősorban a mezőgazdaságban dolgozók aránya csökkent, lényegében folyamatosan 1992 és 2003 között.

1.2.3. A jövedelmi rétegződés alakulása 1992 és 2003 között

Tekintettel arra, hogy kötetünkben több tanulmány is foglalkozik a jövedelmi egyenlőtlenségekkel és a szegénységgel, itt csak a jövedelmi rétegződés legfontosabb fejleményeire utalunk, alapvetően a társadalmi rétegződés szélesebb nézőpontjából. Két indikátort választottunk ki a társadalmi szerkezet átalakulásának jellemzéséhez. Az egyik az egy főre jutó háztartási jövedelmek alapján képzett decilisek esetében a legfelső és a legalsó decilisek egymáshoz viszonyított aránya. Mint a legtöbb jövedelemegyenlőtlenségi mutató esetében, itt is elsősorban a társadalmi átalakulás első szakaszában, a nyolcvanas évek vége és 1992 között következett be jelentős növekedés (Tóth 2003). Az itt szereplő adatok szerint (1.3. táblázat) már 1992-ben 7,44 volt ez az arány, vagyis a legfelső jövedelmi tizedbe tartozók esetében az egy főre jutó háztartási jövedelem összege mintegy 7 és félszer volt nagyobb, mint a legalsó jövedelmi tizedbe tartozók esetében mért egy főre jutó háztartási jövedelem. Ezt követően, az átalakulás további időszakában csak viszonylag kis mértékben nőtt tovább a jövedelmi egyenlőtlenségnek ez a mutatója, ami az ezredfordulóra 7,52 értéket vett fel méréseink szerint. A TÁRKI Monitor legújabb felvétele szerint ezután 2003-ban ismét nagyobb mértékű (8,43) volt az egy főre jutó háztartási jövedelem alapján kialakított legfelső és a legalsó decilis hányadosa. Korábbi kutatási eredmények szerint a magyar társadalomban jelen van egy olyan tendencia is, ami azt jelzi, hogy az ezredfordulóra lecsökkent a társadalom polarizációja és a kilencvenes évek második felétől kezdve a gazdasági növekedés következtében megállt a középrétegek süllyedése, viszont megkezdődött a jobb anyagi körülmények, a jólét „lefelé csúszása” a társadalmi hierarchia mentén e rétegek irányába (Kolosi 2000). Mégis ez a legfrissebb adat nem e tendencia irányába mutat, ami valószínűleg a gazdasági növekedés lassulásával, az elmúlt évek fokozott gazdasági problémáival hozható összefüggésbe

A másik választott indikátorunk azt mutatja meg, hányszorosára növekedett az egy főre jutó háztartási jövedelem az egyes jövedelmi tizedekben 2001 és 2003 között. Abszolút értékben ez a növekedés átlagosan majdnem másfélszeres, 41 ezer forintról majd 60 ezer forintra (1.4. táblázat). De az adatok még azt is jelzik, hogy a legnagyobb, átlag feletti mértékű abszolút jövedelemnövekedés éppen a legalsó és a legfelső jövedelmi decilisekben következett be (1,40 és 1,49). Eszerint tehát abszolút értékben az átlagnál jobban növekedett az ezredfordulót követően a társadalom tetején lévők, valamint a társadalom alján lévők keresete. Utóbbiak esetében feltehetően az ő jövedelmi helyzetüket leginkább érintő minimálbér emelkedésének hatásáról van szó. Ugyanakkor, mivel a legfelső jövedelmi decilisben valamivel még nagyobb növekedést regisztráltunk, nem állíthatjuk, hogy megállt volna a jövedelmi differenciálódás, amely lényeges hatással van a társadalmi rétegződésre. Ráadásul a társadalom közepén a jövedelmek abszolút növekedése átlag alattinak mutatkozott 2001 és 2003 között. Ez szintén azt jelzi, hogy a középrétegekkel kapcsolatos pozitív tendenciát mutató folyamat, amely a kilencvenes évek második felét jellemezte, az elmúlt években módosult, a jólét „lefelé csúszása” a társadalomban, remélhetően átmenetileg, megtorpant.

1.2.4. A magyar társadalom vertikális differenciálódása 2003-ban

Mind a nemzetközi, mind a hazai rétegződéskutatásban jelentős a hagyománya az olyan státuszindexek készítésének, amelyek vertikálisan differenciálják a társadalmat. Nem térünk ki itt arra a rétegződési vitára, amely a vertikális differenciálódást és a horizontális differenciálódást állítja szembe, a társadalmi státuszok konzisztens illetve inkonzisztens jellegével foglalkozik, ebben az elemzésben érdeklődésünk középpontjába a hierarchikus egyenlőtlenségeket állítjuk.⁵ Hasonlóan, mint több korábbi kutatásunk esetében, amikor a MHP illetve a TÁRKI Monitor kutatások adatait elemeztük, ezúttal is több vertikális dimenzió mentén mértük a társadalmi státuszt.⁶ A 2003 évi TÁRKI Monitor felvételben rendelkezésünkre álló adatok alapján a társadalom vertikális differenciálódásának első eleme az egy főre jutó háztartási jövedelem, amelyet már az előzőekben is vizsgáltunk. Egy következő elem a lakáskörülmények, ahol az elemi információk négy típusa alapján alakítottunk ki egy összevont indexet: laksűrűség; a lakás infrastrukturális felszereltsége (WC, melegvíz ellátás módja, bekábelezettség: ISDN, ADSL megléte); lakáshátrányok (dohosság, vízesség, sötétség, zaj, rossz műszaki-fizikai állapot – a kérdezett véleménye szerint); és a lakás berendezésének színvonala (a kérdezőbiztos megítélése szerint). Harmadszor a vagyoni helyzetre és az (anyagi) életkörülményekre vonatkozóan alakítottunk ki egy indexet, amely szintén négyféle elemi információra épült. Számításba vettük a megtakarításokat (takarékbetét, különféle részvények, értékpapírok birtoklása, spórolt készpénz); a vagyoni helyzetet (második lakóingatlan, telek); a szokásos tartós fogyasztási cikkekkel (színes TV, automata mosógép, mikrohullámú sütő, videomagnó, DVD, házi mozi, hifi-berendezés, mosogatógép, videokamera, digitális fényképezőgép) való ellátottságot, autó birtoklását, valamint olyan eszközökkel való rendelkezést, mint PC, Internet. Végül figyelembe vettük ennél az indexnél az üdülési szokásokat is, különbséget téve azok között, akik sosem nyaralnak, akik voltak üdülni az elmúlt 5 évben legalább 1 hétig, s ezen belül, akik ilyen alkalommal szállodában laktak és / vagy étteremben étkeztek. Az indexek kialakításához felhasznált elemi méréseket standardizáltuk (z-score), s ezután összegeztük őket, tehát a változók társadalmi gyakoriságuknak, előfordulásuknak megfelelő súllyal kerültek be az indexbe. A lakáshelyzetre és az anyagi-vagyoni körülményekre vonatkozó indexek korrelációja 0,546; az egy főre jutó háztartási jövedelemmel való korreláció pedig a lakás-index esetében 0,255, a vagyoni és anyagi helyzet esetében 0,318.

Utolsó lépésként a három index alapján főkomponens elemzéssel állítottunk elő egy összevont státuszindexet. A módszer egy olyan rotálatlan főkomponens eredményezett, amelynek sajátértéke 1 felett volt (1,76). Ez a főkomponens, amely tehát a társadalom vertikális differenciálódását fejezi ki a jövedelmek, a lakáskörülmények és a vagyoni helyzet és (anyagi) fogyasztás alapján, az eredeti három változó teljes szórásának 58,7 százalékát magyarázta meg. A kommunalitás a lakáskörülmények esetében 0,813, a vagyoni és anyagi helyzet esetében 0,843, az egy főre jutó háztartási jövedelem esetében 0,624. Az ezen a módon kialakított státuszindexben tehát nagyobb súllyal vannak jelen a lakás- és az anyagi életkörülmények, amely indexek mögött gazdagabb információ mennyiség áll, mint a jövedelem.

A társadalom vertikális differenciálódására vonatkozó eredményeinket foglaltuk össze az 1.5. táblázatban, amely tartalmazza mind a jövedelmi, a lakás- és az anyagi körülményekre vonatkozó változónk, valamint a társadalmi státuszindex átlagait a 2003-as foglalkozási-aktivitási státusz (nem dolgozók esetében az utolsó foglalkozás, vagy az inaktivitás fő típusa) szerint. Adataink alapján minden tekintetben a nagy- és közepes vállalkozók, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségiek társadalmi helyzete a legjobb, (ami a szóban forgó kérde-

⁵ Megjegyezzük, hogy a nem vertikális, az inkonzisztenciákra nagy súlyt helyező rétegződési modellek is vertikális dimenziókból indulnak ki, s a különböző társadalmi egyenlőtlenségekben elfoglalt hierarchikus helyzetek tipikus kombinációit vizsgálják, amint ez tette Lenski (1954), illetve Magyarországon elsőként a Rétegződésmodell vizsgálat (Kolosi 1987).

⁶ Pl. Fábán-Róbert-Szívós (1998) esetében a jövedelmi helyzet, a megtakarítások nagysága, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság és a vagyoni helyzet voltak ezek a dimenziók; Fábán-Kolosi-Róbert (2000) esetében pedig a lakáskörülmények, az anyagi fogyasztás és a kulturális fogyasztás alapján készültek státuszindexek.

zettek alacsony esetszáma miatt valójában nem értelmezhető, de azért hihető eredmény). Az egy főre jutó nettó háztartási jövedelmek esetében a felső- és a középvezetők vannak még „dobogós helyen”, utóbbiaktól alig maradnak le a gazdálkodók. A lakáskörülmények tekintetében a felsővezetők helyzete alig rosszabb a nagy- és közepes vállalkozók, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségiek csoportjánál. Őket az egyéni vállalkozók, a középvezetők és a beosztott értelmiségiek követik. A vagyon és az anyagi életkörülmények esetében is a felsővezetők, egyéni vállalkozók sorrend adódik a „dobogó” második és harmadik fokán, s utánuk következnek csak a középvezetők és a beosztott értelmiségiek. A társadalmi hierarchia alján azok az inaktív személyek szerepelnek, akik soha nem dolgoztak, valamint a mezőgazdasági fizikai dolgozók és a szakképzetlen munkások. Az átlaghoz a legközelebb a szakmunkások rétegét találjuk. Ezek az eredmények összességében valószerűek, a kialakított mérőműszerek érvényesnek tűnnek.

1.2.5. Osztályhelyzet és rétegződés 2003-ban

Elemzésünk első részének lezárásaként egy összevont osztálysemát alakítottunk ki, amely részben a foglalkozási pozíción, részben a társadalmi státushierarchiában elfoglalt helyzeten alapul.⁷ Öt csoportot különböztettünk meg, amelyeket a következőképpen definiáltunk:

1. Az *elit*be tartoznak a nagy- és közepes vállalkozók, a szabadfoglalkozású értelmiségiek, de a felsővezetők és az értelmiségiek esetében már csak azok, akik a státuszindex legfelső decilisébe kerültek.
2. A *felső középosztály*ba tartoznak a legfelső decilisébenél rosszabb státusú felsővezetők; a középvezetők, az egyéni vállalkozók és a gazdálkodók közül azok, akik a státuszindex legfelső decilisébe kerültek, valamint az értelmiségiek közül azok, akik a státuszindex 6-9. decilisébe kerültek.
3. A *középosztály*ba tartoznak a legfelső decilisébenél rosszabb státusú középvezetők, egyéni vállalkozók és gazdálkodók; az értelmiségiek közül azok, akik a státuszindexen az 1-5. decilisbe kerültek, az alsóvezetők, az egyéb szellemi (irodai) foglalkozásúak; valamint a szakmunkások közül azok, akik a felső három decilisébe kerültek státuszukat tekintve.
4. A *munkásosztály*ba tartoznak az ennél rosszabb státusú szakmunkások, valamint a szakképzetlen és a mezőgazdasági munkások, ha a státuszindex 4. vagy annál magasabb tizedébe kerültek.
5. A *depriváltak* közé tartoznak azok a szakképzetlen és a mezőgazdasági fizikaiak, akik a státuszindex alsó három decilisébe kerültek.

Osztálysemánk tehát alapvetően a foglalkozási pozícióra épül, összhangban a nemzetközi és hazai rétegződéskutatási gyakorlattal, de ezt a pozíciót korrigáljuk a társadalmi státusszal. Azok esetében, akiknek 2003-ban már nem, vagy átmenetileg éppen nem volt foglalkozásuk, az utolsó foglalkozási pozícióból indultunk ki. De ezt a korábbi foglalkozási pozíciót is a 2003-as társadalmi helyzettel korrigáltuk. Kimaradtak ebből a kategorizálásból azok, akiknek soha nem volt foglalkozásuk.

Eljárásunk végeredményét a 1.6. táblázat mutatja. Eszerint a minta 3 százaléka tartozik az elit csoportba, ahová a nagy- és közepes vállalkozókon, a szellemi szabadfoglalkozásúakon kívül a felsővezetők 35 százaléka és az értelmiség 23 százaléka is bekerült, mivel státuszuk alapján a legfelső decilisbe tartoztak.⁸ A felsőközéposztály a minta 8 százaléka, itt található a

⁷ Gyakorlatilag a státuszindexet decilisékre osztottuk és a 12 foglalkozási csoport és a státuszok-tizedek együttes eloszlása (keresztábrája) alapján soroltuk be a személyeket.

⁸ Összehasonlításképpen, amikor egy korábbi modellünkben (az 1999-es TÁRKI Monitor adatokon) szintén három dimenzióban vizsgáltuk a társadalmi helyzetet, de a foglalkozás és a jövedelem helyett inkább az életstí-

felsővezetők további 65 százaléka, a középvezetők, egyéni vállalkozók és gazdálkodók 26-28 százaléka, akik a státuszindex legfelső decilisében voltak, s az értelmiség 59 százaléka, akik társadalmi státusza a legfelső decilisnél rosszabb, de legalább a 6. decilisben vannak. A középosztály mintegy 31 százalékot tesz ki, itt van értelmiség 18 százaléka (státuszindexük alapján ők az 1-5. decilisekben vannak), a középvezetők, egyéni vállalkozók és gazdálkodók mintegy háromnegyede, az alsóvezetők, az egyéb szellemi (irodai) dolgozók, valamint a szakmunkások felső egynegyede. A munkásosztály 38 százalék, ide tartozik – társadalmi státusza alapján – a szakmunkások háromnegyede, a szakképzetlen munkások fele, s a mezőgazdasági fizikaiak 40 százaléka. Végül a 20 százalékot tekinthetünk depriválnak, ahová a szakképzetlen munkások fele és a mezőgazdasági fizikaiak 60 százaléka tartozik, akiknek a társadalmi státusza nem volt jobb annál, hogy legfeljebb a 3. decilisbe kerüljenek.⁹

1.3. Tipikus életutak és az életút hatása a rétegződésre

1.3.1. Életút-típusok a rendszerváltás időszakában

A TÁRKI Monitor 2003-as kutatása során retrospektív módszerrel gyűjtöttünk adatokat a kérdezettek aktivitási és foglalkozási történetéről 1988 és 2003 között.¹⁰ Az életút-típusok kialakítása során négy nagy kategóriát, illetve azokon belül néhány alcsoportot különböztettünk meg.

Az *elveszett nemzedék* tagjai olyan idős emberek, akik számára a rendszerváltás már későn jött, akik 1988-ban már nem voltak aktívak a munkaerőpiacon, akik számára elveszett annak a lehetősége, de kockázata is, hogy a gazdasági és politikai átalakulás befolyásolja a foglalkozási karrierjüket. Foglalkozási útjuk már lezárult, esetükben 1988 és 2003 között nem regisztráltunk munkaerő-piaci tevékenységet.

A *kilépő nemzedék* tagjai olyan emberek, akik 1988-ban még munkában álltak, de 2003-ban már nem. Ők a rendszerváltás itt vizsgált 15 éves időszaka alatt tehát valamikor elhagyták a munkaerőpiacot. Egyik alcsoportjuk a demográfiai kilépők, akik „természetes módon” váltak inaktívvá: ebben az időszakban érték el a nyugdíjkorhatárt és ennek megfelelően nyugdíjba mentek; vagy ebben az időszakban született gyermekük, s ezért GYES-re, GYED-re mentek, ahonnan esetleg vissza fognak térni, de ezt az adatfelvétel ideig (2003) nem tették meg. Másik alcsoportjukba viszont a nem „önkéntes” kilépők, tehát a *kiszoruló* tartoznak. Ők 1988 és 2003 között úgy hagyták el a munkaerőpiacot, hogy munkanélküliek, háztartásbeliek, egyéb eltartottak, szociális segélyezetté lettek, s bár ebből az állapotból elméletileg visszatérhetnek még, ez nem történt meg. Közülük sokak esetében, akiknél a fenti inaktivitási helyzeteket nyugdíjazás követte, nem is fog már megtörténni. Azok, akik így vagy úgy „idő előtt” nyugdíjba mentek, szintén a kiszoruló kilépők közé tartoznak.¹¹

lus-csoportokra irányult a kutatás, egy klaszterelemzés eredményeként a minta 1 százaléka került az elitbe (Fábián-Kolosi-Róbert 2000).

⁹ Ismét összehasonlításképpen, a fentebb idézett életstílus tipológia esetében, a 4 évvel korábbi adatokon, a minta 31 százaléka került a deprivált-szegények klaszter-csoportjába (Fábián-Kolosi-Róbert 2000).

¹⁰ Az ún. naptári módszer (calendar method) egyszerűsített változatát alkalmaztuk. A kérdezettnek 1988 és 2002 között évről évre kellett visszaemlékezni arra, hogy az adott évben dolgozott-e vagy inaktív volt; ha dolgozott, melyik foglalkozási csoportba tartozott (az 1.5. táblázatban is szereplő 12 kategória közül); ha nem dolgozott, akkor milyen inaktivitási csoportba (nyugdíjas, tanuló, háztartásbeli, GYES/GYED, munkanélküli, szociális segélyezett) tartozott.

¹¹ A törvényes nyugdíjkorhatárt itt nem vettük szigorúan. Egyértelműen korai a nyugdíjba menetel egy férfi esetében 54 éves korban és azelőtt, egy nő esetében 49 éves korban és azelőtt. Nyugdíjba „menekülést” és ebből következően kiszorulást valószínűsítettünk akkor is, ha valaki ezen életkorok és a törvényes nyugdíjkorhatár

A rendszerváltás *aktív nemzedékének* tagjai azok, akik mind 1988-ban, mind 2003-ban dolgoztak. Egyik alcsoportjuk esetében olyan kérdezettekről volt szó, akik az egész 15 éves időszak alatt, megszakítás nélkül a munkaerőpiacon voltak. A másik alcsoport esetében viszont előfordult valamilyen – vagy demográfiai, vagy foglalkozási – megszakítás ebben az időszakban az aktív keresői pályafutás során, pl. bizonyos ideig munkanélküliek voltak, gyereket szültek és neveltek, szociális segélyből éltek, stb.

A *belépő nemzedék* tagjai azok a fiatal emberek, akik 1988-ban még nem voltak jelen a munkaerőpiacon, miután abban az időben még kiskorú eltartottak vagy tanulók voltak, akik valamilyen szintű képzésben vettek részt. A tulajdonképpeni belépők azok, akik a rendszerváltás 15 éves időszakában „nőttek fel”, fejezték be iskoláikat és kezdtek el dolgozni, ők alkotják a legnagyobb alcsoportot. De rajtuk kívül voltak a mintában olyan fiatalok is, akik a vizsgált időszakban még nem fejezték be a tanulmányaikat, tanulók voltak, s ezért „természetes módon” nem lehettek még belépők, ők egy kisebb alcsoport. S végül voltak olyan fiatalok is, akik ugyan már nem tanultak, de ennek ellenére nem sikerült munkába állniuk, hanem más inaktív kategóriába (munkanélküli, gyereket nevelő, szociális segélyezett) léptek át. Ez a harmadik alcsoport a „sikertelen” belépők, akik nem saját akaratukból inaktívak, hanem mert nem tudtak keresővé válni.

Tipizálásunk eredményét mutatja az 1.7. táblázat. Eszerint a 16 éven felüli népesség 15,6 százalékának foglalkozási életútját nem érintette a rendszerváltás, mivel 1988-ban már nem voltak a munkaerőpiacon, vagy esetleg soha nem dolgoztak. Az emberek éppen egyharmada hagyta el a munkaerőpiacot 1998 és 2003 között. Ezek felerészben demográfiai kilépők, felerészben viszont munkaerő-piaci kiszorulók voltak. Majd 28 százalék azok aránya, akik aktívan jelen voltak a munkaerőpiacon 1988 és 2003 között. Ezek többsége megszakítás nélkül dolgozott a rendszerváltást követően is. Nem kevesen (11 százalék) viszont egy átmeneti időre kilépett a munkából ezen idő alatt. Majd 18 százalék azok aránya, akik 1988 után, tehát már a rendszerváltást követően fejezték be iskoláikat. Ezek többsége (majd 16 százalék) munkába állt, egy másik hányad (2 százalék) viszont 2003-ig egyáltalán nem tudott munkába állni azzal a végzettséggel, amelyet addig szerzett. Ez utóbbi csoport, akiket a képzés szempontjából nem is az iskolából kilépőknek inkább „kihullóknak” lehetne nevezni, a korosztály mintegy 11-12 százalékát jelenti, ami nem kevés. Végül a 16 éven felüliek közül 6 százalékot tesznek ki azok, akik még főállásban tanulnak valahol.

1.3.2. Az életút szerepe a társadalmi helyzet alakulásában

Elemzésünknek ebben a részében azt vizsgáljuk, hogy a különböző típusú életutak milyen társadalmi osztályba, illetve milyen társadalmi helyzethez juttatták el az embereket. Egyfelől leíró statisztikai eredményeket mutatunk be: milyen társadalmi osztályokba vezettek az egyes életutak? milyen átlagos társadalmi státusszal rendelkeznek 2003-ban az egyes nemzedékek képviselői? Másfelől oksági modelleket vizsgálunk, ahol az egyes nemzedékekre vonatkozóan tesztelünk konkrét kutatási kérdéseket. Ezek a kérdések a következők:

1. Az elveszett nemzedék esetében azt vizsgáltuk, hogy társadalmi státuszukat 2003-ban inkább egy demográfiai ismérv, az életkoruk, vagy inkább egy társadalmi tényező, az utolsó foglalkozásuk határozza meg.
2. A kilépő nemzedék esetében azt vizsgáltuk, hogy milyen státuszkülönbséget eredményez az, ha valaki demográfiai okból (nyugdíjazás, gyermekszülés) hagyta el a munkaerőpiacot, vagy pedig kiszorult onnan.

között ment nyugdíjba, (tehát nem olyan „korán”), de a nyugdíjas állapot előtt más inaktív státuszban (pl. munkanélküli, háztartásbeli, szociális segélyezett) volt, tehát nem közvetlenül munkából ment nyugdíjba. Azokat, akik GYES-re / GYED-re mentek, de ezt követően más inaktivitási státuszba (kivéve tanuló) léptek át, átsoroltuk a kiszorulók közé.

3. Az aktív nemzedék esetében azt elemeztük, hogy milyen státuszkülönbséget eredményez az, ha valaki 1988 és 2003 között megszakítás nélkül vagy megszakítással volt jelen a munkaerőpiacon.
4. A belépő nemzedék esetében azt vizsgáltuk, hogy az 1988 után munkába álló fiatalok (sikeres belépők) társadalmi helyzete hogyan viszonyul azokéhoz, akik 1988 és 2003 között végig a munkaerőpiacon voltak.

A leíró statisztikai eredményeket mutatja be az 1.8. és az 1.9. táblázat. Az előbbi táblázat csak azokat tartalmazza, akik az adatfelvétel idején (vagy valamikor korábban) a munkaerőpiacon voltak (van vagy volt utolsó foglalkozásuk), mivel a társadalmi osztályra vonatkozó sémánkban csak ők szerepeltek (ld. 1.6. táblázat). Látható, hogy az elveszett nemzedék alig több mint egynegyede található a középosztályban vagy annál feljebb, háromnegyedük a társadalom alsó részén helyezkedik el. A kilépő nemzedék két típusa is jellegzetesen különbözik egymástól. A kiszorulók között bő 10 százalékkal magasabb a depriváltak aránya, s míg a demográfiai kilépők több mint 10 százaléka a felső középosztályba és az elitbe tartozik, ez az arány ennek csak harmada a kiszorulók között. (A kiszorulók és az elveszett nemzedék megoszlása a társadalmi osztályhelyzet szempontjából nagyon közel van egymáshoz.) Az aktív nemzedék esetében majd háromszor annyian tartoznak a depriváltak közé, ha volt megszakítás a foglalkozási pályán, mintha nem. A megszakítás nélkül dolgozók felülreprezentáltak mind a közép-, mind a felső középosztályban, mind az elitben. A belépő nemzedék osztályhelyzete rosszabb, mint azoké, akik végig aktívan jelen voltak a munkaerőpiacon. Mintegy kétszer annyian vannak köztük a depriváltak és alulreprezentáltak a közép-, a felső középosztályba, valamint az elitbe tartozók.

Mivel – szemben az osztályhelyzettel – a társadalmi státuszindexet mindenkire kiszámítottuk, az életút és a társadalmi státusz kapcsolatát teljesebb körben tudjuk megvizsgálni (19. táblázat). Nem meglepő módon azok helyzete a legjobb (0,55), akik megszakítás nélkül végig a munkaerőpiacon voltak 1988 és 2003 között. Tőlük elég jelentősen lemaradnak (0,15) a középnemzedék azon tagjai, akiknek foglalkozási pályája megszakadt ebben az időszakban, pl. megtapasztalták a munkanélküliséget. Ennél az életút típusnál magasabb az átlagos státusza (0,28) még a sikeres belépő nemzedék tagjainak is, akik 1988 után álltak munkába. De ennél még érdekesebb, hogy a 2003-ban még tanuló státuszban lévők társadalmi helyzete még jobb (0,32).¹² A demográfiai kilépők társadalmi státusza (-0,04) az átlaghoz közeli. Ennél egyértelműen rosszabb a státuszuk azoknak, akik kiszorultak a munkaerőpiacról 1988 és 2003 között, illetve az elveszett nemzedéknek (-0,44 és -0,46). A legrosszabb a társadalmi státusza (-0,75) viszont azoknak, akik munkába sem tudtak állni, bár a képzésből már kiléptek (illetve kihulltak). A leíró eredmények tehát azt mutatják, hogy a társadalmi státusz elsősorban azon múlik, hogy valaki jelen van a munkaerőpiacon vagy nincsen. Utóbbi esetben nem is az átmenetileg megtapasztalt munkanélküliség, hanem a végleges kihullás a rosszabb, aminél csak az a súlyosabb társadalmi gond, ha valaki már munkába sem tud állni.

Az oksági elemzés módszeréül a regresszió analízist választottuk. Összesen négy modellt mutatunk be, amelyek a fentebbi négy kutatási kérdésre keresik a választ. Minden esetben a társadalmi státusz értéke a függő változó. Minden modellt 2 lépésben illesztettünk az adatokra, az A. modell mindig az adott konkrét elemzési kérdésre vonatkozik, a B. modell pedig különböző kontroll-változókat is figyelembe vesz. Az eredményeket az 1.10. táblázat tartalmazza.

Az első kutatási kérdés esetében eredményeink világosan mutatják, hogy még az elveszett nemzedék esetében is, akinek tagjai legalább 15 éve, már 1988 előtt befejezték foglalkozási pályafutásukat, az utolsó foglalkozás¹³ sokkal jobban meghatározza a társadalmi státuszukat

¹² A tanulók esetében a társadalmi státusz természetesen többnyire a „szülői ház” státusza, az ottani egy főre jutó nettó jövedelem, az ottani lakáskörülmények, az ottani anyagi és vagyoni helyzet. Itt tehát valójában a (tovább)tanulás és jó családi háttér közti kapcsolatáról kapunk jellemző adalékokat.

¹³ Itt és a többi modellben is a foglalkozás esetében (legyen az a jelenlegi vagy az utolsó foglalkozás) a részletes foglalkozási kódból (FEOR / ISCO) indultunk ki, s minden személyhez, aki dolgozik vagy valaha dolgozott, hoz-

2003-ban, mint az, hogy mennyi idősek ők valójában (1/A modell). Ez nem változik érdemben akkor sem, amikor a kontroll-változókat is bevontuk.¹⁴ Ezek szerint ennél az idős csoportnál jelentősen javít a helyzetükön, ha van aktív kereső a családban, s jelentősen rontja a státuszukat, ha egyedül élő emberről van szó. Szintén rontja a társadalmi státuszt az is, ha a kérdezett család roma volt. A nagyobb településeken élők jobb helyzetben vannak, mint a kisebb településen élők (1/B modell).

A második kutatási kérdésre azt a választ adhatjuk, hogy a kilépő nemzedék esetében a kiszoruló társadalmi státusza szignifikánsan rosszabb, mint akik demográfiai okból hagyták el a munkaerőpiacot (2/A modell). A leíró adatok alapján (1.9. táblázat) mutatkozó különbség tehát statisztikailag is jelentős. Ugyanakkor a kontroll-változók bevonása (2/B modell) azt eredményezi, hogy a két altípus közti különbség meghatározó szerepe lényegesen, több mint felére csökken, bár szignifikáns marad (-0,229 és -0,097 béta értékek). Ez azt mutatja, hogy más tényezőkkel – mint a foglalkozás, hogy valaki önállóként vagy nem önállóként dolgozik¹⁵, vagy az életkor, a családösszetétel, a gyerekszám, a roma etnikumhoz tartozás, a lakóhely nagysága – jelentős mértékben összefüggésbe hozható, ha valaki munkaerő-piaci kiszorulóvá vált. A kontroll-változók hatása egyébként a várakozásnak megfelelő: a jobb foglalkozás és kisebb mértékben az önálló pozíció javítja a társadalmi státuszt; szintúgy, ha valaki nagyobb településen él; ha van aktív kereső a családban; miközben az egyedülálló személyek, illetve a cigány etnikumhoz tartozók helyzete szignifikánsan rosszabb.¹⁶

A harmadik kutatási kérdésre a válasz úgy hangzik, hogy szignifikánsan rontja a társadalmi helyzetet az aktív nemzedéken belül, ha valaki nem volt végig jelen a munkaerőpiacon 1988 és 2003 között (3/A modell). A leíró eredmények (1.9. táblázat) tehát ismét megerősítést nyernek. Ugyanakkor ebben az esetben a kontroll-változók figyelembe vétele (3/b modell) sokkal kevésbé „rontja el a főhatást”, mint a második kutatási kérdés esetében (-0,189 és -0,139 béta értékek). Ugyanazok a tényezők tehát, amelyek erősebben összefüggtek azzal, hogy valaki végleg kiszorult-e a munkaerőpiacról a rendszerváltást követően 1988 és 2003 között, kevésbé függenek össze azzal, ha valaki átmenetileg nem dolgozott ebben az időszakban. A kontroll-változók hatásával kapcsolatban érdemes még kiemelni, hogy ebben a modellben a korábbiakhoz relatíve kevésbé rontja a társadalmi státuszt a cigány etnikumhoz tartozás (-0,139, szemben a -0,264; -0,233 béta értékekkel). Ha tehát egy roma hosszú időn keresztül bent tud maradni – esetleg kisebb megszakítással – a munkaerőpiacon, helyzete nem lesz annyival rosszabb (bár azért szignifikánsan rosszabb lesz) a hozzá más tényezők szempontjából hasonló nem roma társainál, mint abban az esetben, ha egyáltalán nem dolgozik, idős kora miatt vagy azért, mert végleg kiszorult a munkaerőpiacról.

A negyedik kutatási kérdés esetében, nem egyszerűen azt ellenőriztük, hogy az 1988 és 2003 között végig a munkaerőpiacon lévők társadalmi státusza hogyan viszonyul az 1988 után belépőkéhez. A leíró eredmények (1.9. táblázat) világosan mutatták az előbbieket státuszelőnyt az utóbbiakhoz képest. Ez a különbség azonban lehet egyszerű „öregedési” hatás, hiszen az aktív nemzedéknek több ideje volt a státuszfelhalmozásra, mint a belépő nemzedéknek. Ezért az aktív nemzedék esetében csak azokat vettük figyelembe az össze-

zárendeltük a foglalkozásának megfelelő ISEI pontszámot, amelyet nemzetközi mobilitási kutatásokban is alkalmaznak, (az eljárásról ld. Ganzeboom és Treiman 1996). Azok tehát, akik soha nem dolgoztak, ebből az elveszett nemzedékre vonatkozó elemzésből kimaradtak.

¹⁴ A kontroll-változók esetében, dichotom változóval mértük, hogy van-e aktív kereső a családban (=1, egyébként 0); hogy a kérdezett egyedül él-e (=1, egyébként 0); hogy cigány háztartásról van szó (=1, egyébként 0). A lakóhely nagysága esetében az egyes települési kategóriákat az ott élők lélekszáma szerint kódoltuk át, hogy a változó megfelelő mérési szintű legyen.

¹⁵ Tekintettel arra, hogy a nemzetközi ISEI pontszám a foglalkozást „minősíti”, függetlenül attól, hogy valaki alkalmazottként vagy önállóként gyakorolja azt, egy további dichotom változóval mértük, ha valaki önálló volt (=1, egyébként 0).

¹⁶ Tulajdonképpen egyedül a gyerekszám „nem működik”, mivel a modellben az erre vonatkozó mérés (3 és több gyerek=1, egyébként 0) az elemzésbe bevont más változók mellett nem szignifikáns (bár a becslés előjele negatív, tehát a magas gyerekszám rontja a társadalmi helyzetet).

hasonlításnál, akik 45 év alattiak, hogy csökkentsük az életkori hatást. Így modellünk csak minimális mértékben mutatja, hogy az aktív nemzedék fiatal képviselőinek státusza valóban magasabb az utánuk következő („trónkövetelő”) belépő nemzedék képviselőinél (4/A modell). Sőt, ez a hatás is teljesen eltűnik a kontroll-változók figyelembe vételekor (4/B modell). Valójában tehát arról van szó, hogy a két egymást követő nemzedék esetében a társadalmi státuszban mutatkozó különbség nem generációs jellegű (az életkor hatása nem is szignifikáns), hanem a foglalkozástól, a lakóhelytől, s az etnikumtól függ, amely utóbbi tényező ebben a modellben ismét elég jelentős szerepet játszik. A belépő nemzedékre vonatkozó modellben (de az aktív nemzedékre vonatkozó előző modellben is) az önálló foglalkozási pozíció egyébként erősebben javítja a társadalmi helyzetet.

1.3.3. A foglalkozási mobilitás és a társadalmi státusz

Elemzésünk utolsó lépéseként az aktív nemzedékre vonatkozóan végeztünk el még egy vizsgálatot annak érdekében, hogy a közép-nemzedéknél pontosabban feltárjuk a foglalkozási mobilitás és a társadalmi helyzet összefüggését. Egy hagyományos intragenerációs mobilitási tábla formájában összevetettük az ide tartozó emberek esetében az 1988-as és a 2003-as foglalkozási helyzetüket. Ennek alapján megkülönböztettük a felfelé mobil, az immobil és a lefelé mobil személyeket és megvizsgáltuk, hogy az egyes kategóriába tartozók milyen társadalmi státuszt értek el 2003-ra. Külön vizsgáltuk ebből a szempontból azokat, akik megszakítás nélkül jelentek a munkaerőpiacon és azokat, akik esetében volt valamilyen megszakítás. Külön megnéztük és a férfiak és a nők eredményeit is.

Ennek az elemzésnek a „bemenő” adatait mutatja az 1.11. táblázat. Egy 6 x 6 kategóriás mobilitási táblázatot alakítottunk ki, ahol a következő összevont kategóriákat szerepeltettük: nagy- és közepes vállalkozó + szabadfoglalkozású értelmiségi; felső- és középvezetők + alkalmazott értelmiség; egyéni vállalkozó + gazdálkodó; alsóvezető + egyéb szellemi dolgozó; szakmunkás; és szakképzetlen munkás. A táblázatban egyfelől az egyes cellákhoz tartozó társadalmi státuszpontszám átlagát, másfelől az értékek mögötti esetszámot közöljük. Utóbbi alapján megállapítható, hogy a vizsgált 1030 ember 69 százaléka a táblázat „főátlóján” található, tehát az itt definiált értelemben nem volt foglalkozásilag mobil 1988 és 2003 között.¹⁷ Emellett a mobil személyek nagy része is a főátló közelében lévő cellákban található.¹⁸ Az adatok tehát nem mutatnak tömeges foglalkozási átrétegződésre. Nincs azonban lehetőségünk arra, hogy ezeket az eredményeket összevessük más adatokkal, mivel ilyenek nem állnak rendelkezésre. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy a foglalkozási mobilitást ezzel a megközelítéssel valamelyest alábecsüljük, s feltehetőleg több elmozdulást mutatna ki egy olyan elemzés, amely az 1988 és 2003 közötti foglalkozási helyzetet mondjuk az ISEI pontszámok szintjén hasonlítaná össze, mivel kategóriáink belsőleg heterogénak lehetnek egy ilyen részletesebb mérés szerint.

A táblázat azt is megmutatja, hogy a foglalkozási kategóriák közötti különböző irányú mozgások nincsenek egyértelmű összefüggésben a társadalmi státusszal; nem áll fenn, hogy a felfelé mobilitáshoz mindig magasabb, a lefelé mobilitáshoz mindig alacsonyabb státuszérték tartozna, mint egy adott kategóriában való megmaradáshoz (immobilitáshoz). A hagyományos értelemben vett foglalkozási mobilitás és a társadalmi státusz kapcsolata tehát nem „lineáris”. Mindezt pontosan tükrözik részletes eredményeink a 1.12. táblázatban.

¹⁷ Megnéztük természetesen az eredeti foglalkozási bontás alapján képzett 12 x 12 kategóriás táblát is. A főátlón szereplő immobilak aránya ebben az esetben 63 százalék volt. Az összevonással tehát viszonylag kis mértékű mobilitást veszítettünk. Ugyanakkor a mobil személyek a 12 x 12 kategóriás táblában rendkívül szóródtak.

¹⁸ Ellenőriztünk néhány „extrémnek” tűnő mobilitást. Pl. az a 2 személy, aki „lefelé” mozgott a legfelső kategóriából a 3. kategóriába, valójában szabadfoglalkozású értelmiségiek, akik egyéni vállalkozók lettek. Néhány fizikai foglalkozású személy erősen felfelé mobil volt és a 2. kategóriába került, ők többnyire középvezetők lettek, nem felsővezetők és nem értelmiségiek. Néhány személy a 2. kategóriából a fizikai munkások közé „süllyedt”, ők részben értelmiségiek, részben középvezetők voltak, de nem felsővezetők.

Az aktív nemzedék tagjai közül egyfelől nagyobb mértékű volt a mobilitás azok esetében, akiknél a foglalkozási pálya megszakított volt, azokhoz képest, akik folyamatosan a munkaerőpiacon voltak 1988 és 2003 között. A férfiak szintén mobilabbak voltak, mint a nők. A mobilak között nagyobb arányban mutatkozik lefelé mobilitás azok esetében, akiknél megszakítás történt. A nőkről általában elmondható, hogy ritkább náluk a felfelé mobilitás, mint a férfiaknál. A társadalmi helyzetre vonatkozó eredmények pedig összességében azt mutatják, hogy felfelé mobilitás után sokkal jobb, lefelé mobilitás után pedig kicsit jobb a státusz átlaga, mint azok körében, akik foglalkozási csoportja változatlan volt az elmúlt 15 év során. Ha a foglalkozási pálya megszakítás nélküli, akkor mindkét nem esetében egy U-görbe figyelhető meg, a nőknél valamivel alacsonyabb státuszértékekkel. Itt tehát nyilvánvalóan szándékolt és nem kényszerű „lefelé” mobilitásokról volt szó, ami csak egy hagyományos foglalkozási mobilitási szemléletből adódik, valójában ezek az emberek „felfelé” mozogtak. Egy megszakítás után viszont már inkább képzelhető el, hogy a foglalkozási lefelé mobilitás (vagy akár bármiféle mobilitás) kényszerű lépés volt. Ebben a csoportban mindkét nem esetében a társadalmi státusz értéke a felfelé mobilak között magasabb ugyan, mint az immobilak között, de alacsonyabb annál, mint amilyen társadalmi státuszt elértek azok, akik megszakítás nélkül mozogtak felfelé a foglalkozási hierarchiában. A lefelé mobilak társadalmi státusza pedig csak kevéssel jobb, mint azoké, akik megszakítás ellenére is megmaradtak ugyanabban a foglalkozási csoportban.¹⁹ Érdekes, hogy azok között, akiknek a foglalkozási pályája megszakadt, a nők társadalmi státusza magasabb a férfiaknál. Itt az elemszámok nem tették már lehetővé, hogy különbséget tegyünk a demográfiai vagy nem demográfiai típusú megszakítás között, de azt látjuk, hogy a megszakítás ténye nagyobb „kárt” okozhatott a férfiak, mint a nők számára. Feltételezhető, hogy a nők esetében a megszakítás mögött gyakoribb a demográfiai ok (gyerekszületés), a férfiaknál viszont inkább kiszorulásról, a munka időleges elvesztéséről volt szó. Összességében ebből az elemzésből is az derül ki, hogy a társadalmi helyzetet a megszakítás jobban veszélyezteti, s az elmúlt 15 évben is nagyobb státuszvesztést okozhatott, mintha valaki képes volt végig a munkaerőpiacon maradni, akár azon az áron is, hogy rosszabb foglalkozási pozícióba került.

1.4. Néhány következtetés

Elemzéseink azt mutatják, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszak a társadalmi rétegződés szempontjából három jól elkülönülő szakaszra osztható. A kilencvenes évek fordulóján a kapun belüli munkanélküliség valódi munkanélkülissé vált, a rendszerváltás egy mély gazdasági válsággal kapcsolódott egybe. Ebben az időszakban a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek radikálisan megnöttek, megjelent egy jelentős vállalkozói, majd ebből kinövő nagyvállalkozói réteg, a piacképes menedzserek és értelmiségiek anyagi helyzete gyorsan javult. Ugyanakkor a szegénység mélysége lényegében nem változott, viszont a gazdasági válságból adódó életszínvonal csökkenés elsősorban a középrétegek jelentős részét sodorta szegénység közeli állapotba. A kilencvenes években az egyenlőtlenségi rendszer a gazdasági növekedés beindulásával párhuzamosan változott. A beinduló gazdasági növekedés lényegében stabilizálta az egyenlőtlenségeket, a felülről lecsorduló növekedés előbb a felső rétegeket érte el, majd évről-évre újabb 10-10 százalékos érezte a növekedés kedvező hatását. Ennek következtében a középrétegek helyzete stabilizálódott, az egyértelműen nyertes felső egyharmad mellé lassan egy újabb egyharmad emelkedett ki a szegénység közeli állapotból. A XXI. század első éveiben újabb tendenciák bontakoznak ki. A minimálbér emelése és a szociálpolitikai és nyugdíjpolitikai intézkedések egyfelől, valamint a vállalkozói szféra kedvező piaci helyzete és a közalkalmazottakat preferáló kormányzati intéz-

¹⁹ Egy alternatív értelmezési lehetőségként utalhatunk arra is, hogy a társadalmi státusz mérésekor nagy szerepet játszottak olyan lakás-, anyagi, illetve vagyoni elemek, amelyek még egy foglalkozási lefelé mobilitás esetén sem szükségszerűen vesznek el.

kedések másfelől azt eredményezték, hogy a felső és alsó rétegeknél nagyobb mérvű volt az anyagi helyzet javulása, mint a középső 40-50 százalékánál.

Mindenesetre mára kialakulni látszik egy stabilizálódó osztályszerkezet. A 10-12 százaléknyi felső középosztály belsőleg erőteljesen differenciált, de az elmúlt másfél évtizedben egyértelműen javult a társadalmi státusza. A további 30 százalékot kitevő klasszikus polgári középosztály belsőleg szintén differenciáltan élte meg a rendszerváltást, de többségüket inkább a nyertesek közé sorolhatjuk. Más a helyzet a közel 40 százalékot kitevő munkásosztállyal. A kilencvenes évek elejének gazdasági válsága és szűkülő munkaerőpiaca az ő státuszukat rengette meg leginkább, s a beindult gazdasági növekedésből és a politikai ciklusoknak megfelelő állami osztogatásokból is relatíve ők részesültek a legkevésbé. Végül a mintegy 20 százaléknyi deprivált folyamatos szegénységben és az államtól való függőségben él, még akkor is, ha az elmúlt 2-3 évben jövedelmük az átlagosnál jobban nőtt.

Ezek az elemzések is arra mutatnak, hogy a munkaerő-piaci részvételnek meghatározó szerepe van a társadalmi rétegződésben. Ugyanerre a következtetésre juthatunk, ha a generációs szempontokat is figyelembe vesszük. Azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltást már a munkaerőpiacon kívül megélők esetében az életkornál (tehát, hogy hány éve vannak nyugdíjban) sokkal jelentősebb szerepe van annak, hogy mik voltak ők a rendszerváltás előtt. Az elmúlt másfél évtizedben kilépők szignifikánsan különbözőek aszerint, hogy demográfiai okokból mentek nyugdíjba, vagy kiszorultak a munkaerőpiacról, sőt az aktív korú nemzedékben is a foglalkozási pozíción túl az differenciál leginkább, hogy hosszabb-rövidebb időre munkanélkülivé váltak, vagy folyamatos volt gazdasági aktivitásuk. Figyelemre méltó, hogy a romák számára is a munkaerőpiacra való bent maradásnál, illetve a belépésnél jelentkezik az igazi hátrány. Aki munkát kap, s azt meg tudja tartani, azok között már lényegesen kisebb az etnikai szegregáció. Végül a legrosszabb életkörülmények között a generációs metszetben nem a nyugdíjasok, hanem azok a fiatalok vannak (egy-egy belépő korosztály 10-12 százaléka), akik az iskolákat elvégezve nem tudnak elhelyezkedni.

Adataink azt mutatják, hogy a rendszerváltás turbulens változásaihoz képest viszonylag szerény volt az aktív nemzedéken belüli foglalkozási mobilitás, s ez is kevésbé írható le a hagyományos felfelé vagy lefelé irányuló mobilitás fogalmaival, mintsem az egyén által szándékolt illetve a külső helyzet által kikényszerített mobilitással. Az időszak egészében aktív korú férfiak kétharmada, a nők háromnegyede foglalkozási értelemben nem volt mobil. A férfiak több mint 20, a nők közel 15 százaléka minden értelemben felfelé volt mobil a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A „lefelé” mobilak között is szép számmal voltak ugyanakkor, akik a jobb anyagi helyzetért hagyták el magasabb presztízsű foglalkozási státuszukat. Az aktív nemzedék nem egészen egytizede kényszerült az életszínvonalában is romlást hozó lefelé mobilitásra.

Irodalom

- Bukodi E. és Róbert P. (2002): Men's Career Mobility in Hungary during the 1990s. Bamberg: GLOBALIFE – Life Courses in the Globalization Process. Working Paper (38).
- Fábián Z.- Róbert P. – Szívós P. (1998): Az anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 1998. Budapest: TÁRKI
- Fábián Z.- Kolosi T. – Róbert P. (2000): Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 2000. Budapest: TÁRKI
- Ganzeboom, H. B. G. – Teiman, D. (1996): Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. *Social Science Research* 25. évf. 1. szám.
- Kolosi T. (1987): Tagolt társadalom. Budapest: Gondolat
- Kolosi T. (2000): A terhes babapiskóta. Budapest: Osiris
- Kolosi T. – Sági M. (1998): Hullámszó háztartások. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 1998. Budapest: TÁRKI
- Lenski, G. (1954): Status Crystallization: A Non-vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*. 19. évf. 2. szám.
- Mikrocenzus, 1996. (1997): A foglalkoztatottság alakulása, 1980-1996. Budapest: KSH
- Társadalmi helyzetkép, 2002. (2003): Budapest: KSH
- Tóth I. Gy. (2003): Jövedelem-egyenlőtlenségek: tényleg növekszenek vagy csak úgy látjuk? *Közgazdasági Szemle* L. évf. 209-234. old.

1.1. táblázat

A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)

	1992	1996	2000	2003
Alkalmazott	40,2	34,8	34,6	38,9
Vállalkozó	3,7	5,3	5,1	4,8
Alkalmi munkás	1,0	1,3	1,1	1,8
Nyugdíj mellett dolgozik	1,6	1,6	1,6	0,7
Gyes-gyed-en van	3,7	4,0	4,0	3,8
Munkanélküli	5,7	4,1	7,2	5,2
Nyugdíjas	35,1	33,8	34,4	32,2
Eltartott	9,1	15,0	12,1	12,5
N	4508	4131	4355	4763

1.2. táblázat

A 16 éven felüli népesség megoszlása foglalkozási csoportok szerint (%)

	1992	1996	2000	2003
Felsővezető	2,2	1,7	2,7	2,1
Középvezető	4,6	4,4	2,9	5,0
Alsóvezető	7,1	5,5	5,5	4,5
Beosztott értelmiségi	8,5	10,7	9,8	11,4
Egyéb szellemi	15,8	14,4	15,2	13,2
Önálló foglalkozású	8,1	12,9	11,1	11,0
Szakmunkás	24,8	22,8	29,1	30,1
Betanított munkás	16,7	15,6	15,6	21,3*
Segédmunkás	6,6	8,0	5,5	
Mezőgazdasági fizikai	5,6	4,0	2,6	1,4
N	2024	1723	1829	1706

* 2003-ban betanított és segédmunkások együtt

1.3. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelmek alapján számított legfelső és legalsó decilis aránya

	1992	1996	2000	2003
Felső decilis / alsó decilis	7,44	7,04	7,52	8,43

1.4. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelmek növekedése 2001 és 2003 között az egyes jövedelmi decilisek csoportjaiban

	Legalsó	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Legfelső	Átlag
Összeg: 2001	13706	22018	26641	30998	34634	38436	43020	48455	58494	108347	41368
Összeg: 2003	19173	29589	36548	42175	47051	53032	58900	67752	83155	161535	59767
Növekedés	1,40	1,34	1,37	1,36	1,36	1,35	1,37	1,40	1,42	1,49	1,44

1.5. táblázat

Vertikális differenciálódás foglalkozási és inaktivitási csoportok* szerint, 2003

	Egy főre jutó háztartási jövedelem	Lakáshelyzet	Vagyon és anyagi fogyasztás	Társadalmi státusz (főkomponens)
Nagy- és közepes vállalkozó + szabadfoglalkozású értelmiségi	216459	4,19	12,78	2,16
Egyéni vállalkozó	78275	2,62	5,87	0,76
Gazdálkodó	81337	0,43	4,11	0,51
Felső vezető	97676	3,99	7,04	1,08
Középvezető	84666	2,57	5,05	0,78
Alsóvezető	75893	1,57	0,79	0,34
Beosztott értelmiségi	80228	2,26	5,03	0,69
Egyéb szellemi	66406	1,56	1,99	0,37
Szakt munkás	59386	-0,04	-0,81	-0,00
Szakképzetlen munkás	46287	-2,02	-5,08	-0,52
Mezőgazdasági fizikai	43767	-3,41	-6,53	-0,73
Nyugdíjas, nyugdíjszerű járadékot kap, nem dolgozott	50910	-1,29	-5,09	-0,39
Tanuló	57006	0,47	3,75	0,31
Egyéb inaktív, nem dolgozott	33799	-5,21	-5,87	-0,96
Átlag	60122	0,17	0,75	0,00
Szórás	56660	4,61	8,41	1,00
Eta	0,300	0,43	0,49	0,55
N	4000	3843	3898	3745

* Inaktívak esetében az utolsó foglalkozás alapján, a soha nem dolgozók esetében az inaktivitás fő típusa szerint. Az esetszámok csökkenésének oka az adathiányok (halmozódó) előfordulása az elemi változók esetében.

1.6. táblázat

A 16 éven felüli népesség megoszlása társadalmi osztályok* szerint, 2003 (%)

Elit (nagy- és közepes vállalkozók, szabadfoglalkozású értelmiségiek; valamint felsővezetők és beosztott értelmiségiek a státuszindex legfelső decilisében)	3,0
Felső középosztály (rosszabb státuszú felsővezetők; középvezetők, vállalkozók, gazdálkodók a státuszindex legfelső decilisében; és beosztott értelmiségiek a státuszindex 6-9. tizedében)	8,1
Középosztály (rosszabb státuszú középvezetők, vállalkozók, gazdálkodók; értelmiségiek a státuszindex 1-5. tizedében, alsóvezetők, egyéb szellemi foglalkozásúak; valamint szakmunkások a státuszindex 8-10. decilisében)	30,8
Munkásosztály (rosszabb státuszú szakmunkások, szakképzetlen és mezőgazdasági munkások, ha társadalmi státuszuk a 3. tizednél magasabb)	37,8
Depriváltak (szakképzetlen és mezőgazdasági munkások a státuszindex alsó három decilisében)	20,3
N	3604

* Az inaktívak (nyugdíjas, munkanélküli, eltartott) az utolsó foglalkozásuk szerint lettek besorolva, de a besorolás az ő esetükben is módosult a társadalmi státusz főkomponens értéke alapján, (ami a jelenlegi helyzetükre vonatkozik). Akik soha nem dolgoztak (háztartásbeli, eltartott, tanuló), ebben a tipizálásban nem lettek besorolva.

1.7. táblázat

Életút-típusok a magyar társadalomban 1988 és 2003 között, %

Elveszett nemzedék (olyan idős emberek, akik a rendszerváltás kezdetekor, 1988-ban már nem voltak a munkaerőpiacon, vagy korábban sem dolgoztak)	15,6
Kilépő nemzedék 1. (a demográfiai kilépők, akik 1988 és 2003 között rendes életkorban mentek nyugdíjba, vagy ebben az időszakban születtek gyereket és még nem álltak újra munkába)	16,8
Kilépő nemzedék 2. (a kiszoruló kilépők, akik 1988 és 2003 között idő előtt mentek nyugdíjba, vagy ebben az időszakban váltak munkanélkülivé, eltartottá, s nem tudtak visszatérni a munkaerőpiacra)	16,1
Aktív nemzedék 1. (végig, megszakítás nélkül a munkaerőpiacon voltak 1988 és 2003 között)	16,7
Aktív nemzedék 2. (a munkaerőpiacon voltak 1988 és 2003 között, de nem folyamatosan, foglalkozási pályájuk valamiért megszakadt, aminek oka lehetett munkanélküliség is, gyermekszülés is, de azután újra dolgozni kezdtek)	11,1
Belépő nemzedék 1. (olyan fiatalok, akik 1988 és 2003 között fejezték be tanulmányaikat és álltak munkába)	15,7
„Belépő” nemzedék 2. (olyan fiatalok, akik 1988 és 2003 között befejezték ugyan tanulmányaikat, de nem tudtak munkába állni)	2,1
(Még nem) belépő nemzedék (olyan fiatal emberek, akik még mindig tanulnak)	5,9
N*	3947

* A tipizálást elkészítettük a 16 éven felüli népességre, azon esetek kivételével, ahol ezt adathiány tette lehetetlenné.

1.8. táblázat

Az életút-típusok és a társadalmi osztályok kapcsolata, %, N=3556*

Nemzedék / Osztály	Elit	Felső közép- osztály	Közép- osztály	Munkás- osztály	Deprivált	Összesen
Elveszett nemzedék	0,4	3,1	22,5	39,7	34,3	100,0
Kilépő nemzedék 1. (demográfiai kilépők)	3,3	7,4	26,4	40,2	22,7	100,0
Kilépő nemzedék 2. (kiszoruló kilépők)	0,8	2,8	20,8	42,4	33,2	100,0
Aktív nemzedék 1. (megszakítás nélkül)	5,9	15,2	42,0	31,6	5,3	100,0
Aktív nemzedék 2. (megszakítással)	3,4	10,3	34,9	36,6	14,8	100,0
Belépő nemzedék 1. (munkába állók)	3,6	10,0	39,3	35,8	11,3	100,0

* A táblázatban kvázi „kilépési mobilitási arányok” szerepelnek (sorszázalékolás), ami azt mutatja meg, hogy egy adott nemzedékhez tartozók milyen arányban kerültek valamely társadalmi osztályba. Akik soha nem dolgoztak (háztartásbeli, eltartott, tanuló), nem szerepelnek ebben a táblázatban.

1.9. táblázat

Az életút-típusok és a társadalmi státusz kapcsolata*

Nemzedék	Társadalmi státusz
Elveszett nemzedék	-0,46
Kilépő nemzedék 1. (demográfiai kilépők)	-0,04
Kilépő nemzedék 2. (kiszoruló kilépők)	-0,44
Aktív nemzedék 1. (megszakítás nélkül)	0,56
Aktív nemzedék 2. (megszakítással)	0,15
Belépő nemzedék 1. (munkába állók)	0,28
Belépő nemzedék 2. (munkába állni nem tudók)	-0,75
Tanulók	0,32
Átlag	0,00
Szórás	1,00
Éta	0,38
N	3696

* A táblázatban az egyes nemzedékekhez tartozó társadalmi státusz főkomponens átlagai szerepelnek. Az alacsonyabb esetszám a társadalmi státuszra és a nemzedékre vonatkozó együttes adathiányok miatt van.

1.10. táblázat

A különböző nemzedékhez tartozók társadalmi státuszának meghatározói (standardizált regressziós együtthatók)*

	1. Elveszett nemzedék		2. Kilépő nemzedék		3. Aktív nemzedék		4. Fiatal aktívak és belépők	
	A. modell	B. modell	A. modell	B. modell	A. modell	B. modell	A. modell	B. modell
A nemzedékek altípusai								
Kiszorulók (ref.: demográfiai kilépők)	-	-	-0,229***	-0,097***	-	-	-	-
Aktívak megszakítással (ref.: aktívak megszakítás nélkül)	-	-	-	-	-0,189***	-0,139***	-	-
Fiatal aktívak megszakítás nélkül (ref.: belépők)	-	-	-	-	-	-	0,071*	0,007
A jelenlegi (utolsó) munkaerő-piaci helyzet jellemzői								
Foglalkozási státuspontszám (ISEI)	0,375***	0,344***	-	0,374***	-	0,382***	-	0,348***
Vállalkozó (ref.: alkalmazott)	-	-	-	0,047*	-	0,191***	-	0,184***
A háztartásban van aktív kereső (ref.: nincs)	-	0,257***	-	0,223***	-	-	-	-
Demográfiai jellemzők								
Életkor	0,094*	0,086*	-	0,124***	-	-0,002	-	0,028
Sokgyerekes: 3-x eltartott gyermek él a háztartásban (ref.: nincs gyermek vagy 1-2 gyermek)	-	-	-	-0,004	-	-0,030	-	-0,028
Egyedül él (ref.: nem él egyedül)	-	-0,083*	-	-0,102***	-	-	-	-
Cigány származású (ref.: nem cigány származású)	-	-0,264***	-	-0,233***	-	-0,139***	-	-0,245***
A lakóhely nagysága (lélekszám)	-	0,102**	-	0,106***	-	0,103***	-	0,068*
R-négyzet (magyarázóerő)	15,1%	29,3%	5,2%	40,0%	3,5%	27,9%	0,4%	28,2%
N	505		1183		1014		828	

*Az egyes nemzedékek esetében az A. modell mindig az adott konkrét elemzési kérdésre vonatkozik, a B. modell pedig különböző kontroll-változókat is figyelembe vesz.

Szignifikanciák: *** $p < 0.0001$; ** $p < 0.001$; * $p < 0.005$

1.11. táblázat

Intragenerációs mobilitási tábla az aktív nemzedék tagjaira, 1988 és 2003 között*

	Nagy- és közepes vállalkozó + szabadfoglalkozású értelmiségi	Felső- és középvezetők + értelmiség	Egyéni vállalkozók + gazdálkodók	Alsóvezetők + egyéb szellemi dolgozók	Szakt munkások	Szakképzetlen munkások	Összesen
Nagy- és közepes vállalkozó + szabadfoglalkozású értelmiségi	(2,34) 2	.	(2,96) 2	.	.	.	(2,64) 4
Felső- és középvezetők + beosztott értelmiség	(2,39) 6	1,01 148	(1,44) 20	(0,94) 22	(0,24) 5	(0,05) 3	1,0 204
Egyéni vállalkozók + gazdálkodók	.	(0,68) 7	(0,71) 23	(0,82) 2	(-0,05) 2	(0,12) 2	0,64 36
Alsóvezetők + egyéb szellemi dolgozók	.	1,23 30	(1,25) 15	0,45 106	(0,53) 7	(0,11) 13	0,61 171
Szakt munkások	.	(0,83) 15	0,72 47	(0,48) 25	0,23 287	-0,19 52	0,27 426
Szakképzetlen munkások	.	(0,45) 4	(0,15) 16	(0,53) 3	(-0,04) 20	-0,39 146	-0,27 189
Összesen	(2,37) 8	1,01 204	0,85 123	0,53 158	0,22 321	-0,30 216	0,40 1030

* A táblázatban az egyes cellákban a társadalmi státuszpontszám átlaga és az esetszámok szerepelnek. (A 30 alatti esetszámok esetében a státuszpontszám zárójelben.)

1.12. táblázat

A foglalkozási mobilitás és a társadalmi státusz az aktív nemzedék különböző alcsoportjaiban

Mobilitás típus	Az aktív nemzedék tagjai								Összesen	
	Megszakítás nélküli foglalkozási pálya				Megszakításos foglalkozási pálya					
	Férfiak		Nők		Férfiak		Nők			
	Megoszlás (%)	Társadalmi státusz	Megoszlás (%)	Társadalmi státusz	Megoszlás (%)	Társadalmi státusz	Megoszlás (%)	Társadalmi státusz	Megoszlás (%)	Társadalmi státusz
Lefelé mobil	8,1	0,84	8,6	0,77	21,3	-0,01	18,6	0,24	12,5	0,40
Immobil	69,5	0,48	80,5	0,42	56,2	-0,23	65,3	0,21	69,3	0,32
Felfelé mobil	22,4	0,89	10,9	0,77	22,5	0,34	16,1	0,67	18,2	0,72
Összesen	100,0	0,59	100,0	0,49	100,0	-0,06	100,0	0,29	100,0	0,40
N	394		267		170		199		1030	

2. Jövedelemeloszlás (Tóth István György)

2.1. Bevezetés

Ez a fejezet a jövedelemeloszlás változásait tekinti át a legutóbbi Monitor vizsgálat óta eltelt időszakra vonatkozóan. Az elmúlt két év fejleményeit egy 15 éves időperiódusba ágyazva vizsgáljuk meg, hogy a rendszerváltás folyamatába miképpen illeszkednek a legfrissebb jövedelemeloszlási trendek. Az első alfejezet módszertani kérdéseket tárgyal. A második pontban nézzük meg az aggregált jövedelemeloszlási mutatók időbeni trendjeinek alakulását. A harmadik pontban tényezőkre bontjuk, hogy egyfelől társadalmi csoportok szerint, másfelől pedig a különböző jövedelemtípusok szerint mivel magyarázhatjuk a jövedelemeloszlás alakulását. Végül az utolsó fejezet nemzetközi összefüggésekbe helyezi a magyar adatokat.

2.2. Módszertani megjegyzések

Minden a népesség jövedelemeloszlására vonatkozó állítás becslésen alapul. Ezeknek a becsléseknek a nagyságát több tényező befolyásolja. Először is, mint minden mintára alapuló becslés esetében, számot kell vetnünk a mintavételi hiba problémájával. A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat többlépcsős rétegzett mintavétel alapján készült, az előző évekhez hasonlóan mintegy kétezer háztartást, és mintegy hatezer személyt tartalmazó mintán. Ilyen minták esetében a mintavételi hiba, egyszerű gyakorisági eloszlásokra vonatkozóan 95 százalékos valószínűség mellett $\pm 1-2$ százalékos. Csakhogy a jövedelemeloszlás mutatói általában nem egyszerű gyakorisági eloszlás alapján számolódnak, hanem valamilyen, az eloszlás egészét jellemző bonyolult mérőszám alapján. Ezeknek az aggregált mutatóknak is van hibája, csak ezt valamivel nehezebb mérni. Ebben a tanulmányban erre is kísérletet teszünk, de nem axiomatikus eszközökkel, hanem kísérleti úton, visszatevéses mintavételen alapuló bootstrap eljárás segítségével.

A másik módszertani kérdés az ún. ekvivalencia-skálákkal kapcsolatos. A háztartás vizsgálatok esetében a jövedelem és fogyasztás alapvető megfigyelési egysége maga a háztartás és azzal a feltételezéssel élünk, hogy az egyes háztartástagok megosztják egymással jövedelmeiket és kiadásukat is. Ahhoz, hogy a különböző méretű háztartások jóléti szintje egymással összevethető legyen, feltételezésekkel kell élnünk a háztartás működésében megjelenő méretgazdaságossági tényezőkre vonatkozóan. Vagyis a nagyobb háztartások fogyasztási szükségletei általában nem egyenes arányban növekszenek az adott háztartások létszámával. Sőt számos statisztikus és nagyszámú nemzetközi összehasonlító tanulmány is úgy érvelnek, hogy nem csak a háztartások létszámával, de azok összetételével is (pl. a háztartáson belül élők életkori megoszlásával) összefüggnek a fogyasztási szükségletek. Anélkül, hogy ezekben a módszertani kérdésekbe részletesen belemennénk, jelezzük, hogy a tanulmányban négy különböző ekvivalencia-skálát használunk. Ebből három a háztartásmérettel operál, a negyedik pedig figyelembe veszi az egyes tagok életkorát is. Az egyik az, amikor minden háztartástagot azonos súllyal veszünk tekintetbe, vagyis a jövedelmi összehasonlításban az egy főre jutó jövedelmeket vizsgáljuk. A másik az a nemzetközi összehasonlításokban sokszor megtalálható eljárás lesz, amely szerint a háztartások jövedelmei a háztartásban élők számának négyzetgyökével osztjuk el. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy

négyfős háztartás fogyasztási szükséglete kétszer annyi, mint egy egyfős háztartásé, egy kilencfős háztartásé pedig háromszor annyi lesz. A harmadik ekvivalencia-skála e kettő közötti méretgazdaságossági korrekciót implikál. A Háztartás Monitor sorozat korábbi éveiben megvizsgáltuk azt, hogy a magyar jóléti rendszerben feltételezett, háztartásméretre átszámított ekvivalencia-skálák nagyjából mekkorák lennének (Förster–Tóth, 1998). Ekkor azt találtuk, hogy a magyar jóléti rendszer, illetve a létminimum számítások outputjai egy 0,73 körüli fogyasztási szükséglet-rugalmasságot feltételeznek.¹ Ez gyakorlatilag megegyezett azzal, amit az ún. OECD ajánlások akkoriban tartalmaztak. Elvileg számos más eljárás létezik a nemzetközi gyakorlatban a háztartási méretgazdaságosság figyelembe vételére, mi azonban ebben a fejezetben e hármon kívül még egyet használunk. Itt és a következő fejezetben (amelyik szegénységgel foglalkozik) figyelembe vesszük azokat az ajánlásokat (is), amelyeket az Európai Unió a tagországok és az újonnan csatlakozó országok éves, társadalmi kirekesztettség elleni stratégiát megfogalmazó jelentésekben elvár (Atkinson és munkatársai, 2001). Ezek az ún. laekeni indikátorok és az azok mögött meghúzódó háztartás-méretgazdaságossági feltevések képezik az alapját a következő fejezet számításainak.²

Egy harmadik módszertani kérdés annak eldöntése, hogy az aggregált jövedelemeloszlási statisztika milyen megfigyelési egységekre összegződik. Esetünkben elvileg két megoldás lehetséges: vagy a jövedelmek személyek közti eloszlását, vagy azok háztartások közötti eloszlását vizsgáljuk. Mindkettő mellett és ellen hozhatók fel érvek és hazai és nemzetközi gyakorlat is alkalmazza mind a kettő eljárást. Látni kell ugyanakkor, hogy a társadalom demográfiai-háztartási összetételétől függően az egyes eljárások alkalmazása mellett viszonylag jelentős eltérések lehetnek az aggregált jövedelemegyenlőtlenségi mutatók értékében. Sőt az is előfordulhat, hogy a különböző megfigyelési egységek alkalmazása vagy (visszatulva az előző bekezdésre) a különböző ekvivalencia-skálák alkalmazása akár az egyenlőtlenségi mérőszámok országok közötti sorrendjét is megváltoztathatja (Förster és Tóth, 1998).

A kapott egyenlőtlenségi mutatók természetesen nagy mértékben függenek attól, hogy mennyire vagyunk képesek megragadni a kérdőíveinkkel a makrojövedelmeket. A Háztartás Panel és a Monitor vizsgálatok során változatlan törzsblokkokkal, de kisebb-nagyobb finomításokkal évről-évre igyekeztünk javítani a vizsgálatainknak azt a képességét, hogy a makrojövedelmek minél nagyobb hányadát képesek legyünk befogni. Mindezzel azonban csak csökkenteni tudtuk az egymást követő éveknek azt a tendenciáját, hogy a mikrofelvelelek egyre kevesebbet tudtak behozni a makroadatokhoz képest. Ennek részben kérdezéstechnikai okai voltak, részben pedig az empirikus adatfelvételekkel kapcsolatos általános bizalmatlansággal (pl. a csökkenő válaszadási aránnyal) kapcsolatos okai.

Végezetül ugyanannak a jövedelemeloszlásnak (ugyanolyan jövedelemfogalom és ugyanolyan ekvivalencia-skála mellett) a jellemzésére jövedelemstatisztikai irodalom különböző mutatókat ajánl. E különböző mutatókat azért fejlesztették ki, hogy együttes használatukkal árnyaltan tudjuk bemutatni a legfontosabb trendeket. Ebben a tanulmányban számos alternatív mutatót fogunk használni, amelyeknek a leírását a 2.16. táblázat tartalmazza. Az egyes mutatók az eloszlás különböző részeire érzékenyek (más és más súlyt adnak az eloszlás közepén, illetve alsó vagy felső szélén elhelyezkedő eseteknek).

Az 2.1. táblázat néhány kiválasztott egyenlőtlenségi mutató megbízhatósági tartományait mutatja 95 százalékos valószínűségi szinten különböző ekvivalencia-skálák feltételezése mellett. Az egyes mutatókra vonatkozó intervallum-bebecslések azt jelentik, hogy adott mintanagyság mellett mekkora határok között mozog 95 százalékos valószínűséggel az adott mutató népességbeni értéke. A különböző ekvivalencia-skálák választása láthatóan csak kevésbé módosítja a jövedelemeloszlásról kialakított képünket. Mind az eloszlási típusú mérőszámoknak (P90/P10, P90/P50, P50/P10, S10/S1) mind a szóródási típusú mérőszámoknak

¹ Tehát $N=Y/s^e$, ahol N =fogyasztási szükséglet, s =háztartásméret, Y =háztartás összjövedelem, e =paraméter.

² Eszerint a háztartás első felnőtt tagja egy egységnek számít, a második és további 14 év feletti tagok 0,5-nek és a 14 év alatti tagok 0,3-nak.

(GE(0), GE(1) és Gini) az értéke viszonylag kevésbé érzékeny a választott ekvivalencia-skálára. Annál nagyobb a feltételezett statisztikai hiba külön-külön az egyes mutatók esetében. Például miközben a legfelső decilis legalsó egységének a jövedelmét a legalsó decilis legfelső egységének a jövedelméhez viszonyító P90/P10 mutató értéke a választott ekvivalencia-skálától függően 3,58 és 3,90 között szóródik, az egy főre jutó jövedelmek esetén ugyanennek a mutatónak a népességbeli értékére vonatkozó becslésünk 3,77 és 4,06 között van, 95 százalékos valószínűség mellett. A megbízhatósági tartományok átfedése miatt ekvivalencia skálák szerint tehát alig vannak szignifikáns eltérések. Összefoglalja: azt látjuk, hogy eredményeinket az aggregált egyenlőtlenségi mérőszámokra vonatkozóan viszonylag kevésbé befolyásolja az adott ekvivalencia-skála választás, annál inkább vigyázni kell azonban az egyes mutatók változásának interpretálásakor a statisztikai hiba miatt.

Két különböző ekvivalencia-skála mellett a jövedelmek személyi és háztartások közötti eloszlására vonatkozóan mutat néhány egyenlőtlenségi mutatót az 2.2. táblázat. Ebből jól látható, hogy a háztartások közötti jövedelemegyenlőtlenségek általában eltérnek a személyek közötti jövedelemegyenlőtlenségek értékeitől, bár ezek az eltérések az egyes években nem szisztematikusan ugyanabba az irányba mutatnak. A személyek közötti jövedelemeloszlásra vonatkozóan a percentilis értékek nagyobbak, a felső és alsó decilis átlagjövedelmeinek aránya, valamint a Gini-együttható pedig kisebbek, mint azt a háztartások esetén találnánk. Az ebben a fejezetben említett negyedik módszertani probléma (a kérdőív kontextus, választ megtagadások stb.) hatását egy későbbi fejezetben elemezzük. A következő alfejezetet a jövedelemeloszlás trendjeinek szánjuk.

2.3. A jövedelemeloszlás alakulása 1987–2003 között

Korábbi elemzésünkben láttuk, hogy az egyenlőtlenségek alakulása az 1987–2000 közötti időszakban három jól elkülöníthető periódusra osztható (Tóth, 2003). Az első időszakban nagyjából 1987 és 1992 között zajlott le a magyar gazdaság második világháború utáni legnagyobb visszaesése, a munkapiac átrendeződése, a munkanélküliség felfutása, a háztartások foglalkozási polarizációja. A második időszakban, 1992 és 1996 között a gazdaságot még többé-kevésbé a stagnálás, viszonylag magas infláció és munkanélküliség jellemezte. A harmadik periódusban, 1996 és 2000 között növekedésnek indult a gazdaság, csökkent a munkanélküliség és az infláció. A három időszakban az egyenlőtlenségek alakulása jól elkülöníthető mintát mutatott.

A transzformációs átalakulás első 1987 és 1992 közötti szakaszában minden egyenlőtlenségi mutató jelentősen növekedett. Ebben az időszakban a legjelentősebb változás a háztartások foglalkozási-munkapiaci polarizációja volt: csökkent a foglalkoztatottak száma a háztartásokban, ezáltal csökkent a foglalkoztatott háztartásfőjű háztartásokban élők aránya, és még inkább csökkent azoknak az aránya, akik legalább két foglalkoztatottal rendelkező háztartásban éltek. A háztartások iskolázottsági különbségei szerint nőttek a háztartások közötti jövedelemkülönbségek, az iskolázottsági szerkezet átrendeződésének ebben az időszakban inkább egyenlőtlenségeket csökkentő hatása volt.

Az átalakulás második szakaszában (1992 és 1996 között) az egyenlőtlenségek továbbra is viszonylag számottevően, bár a korábbi időszakhoz képest kisebb mértékben nőttek. Ebben az időszakban az egyenlőtlenség növekedését leginkább az iskolázottsági szintek közötti egyenlőtlenségek növekedése magyarázta. Emellett a gyermekszám, az etnikum és a településtípus dimenziójában is viszonylag jelentősen nőttek az egyenlőtlenségek. Ebben az időszakban csaknem minden társadalmi kategóriában növekedett az egyenlőtlenség, a 60 év fölötti háztartásokat és a cigány háztartásokat kivéve.

Az átalakulás harmadik szakaszában (a kilencvenes évek második felében) minimális mértékben változtak a mért egyenlőtlenségek és az eloszlás különböző szegmenseire érzékeny

mutatók nem is mutatnak teljesen egyértelmű eredményeket ebben a tekintetben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem történtek változások az egyenlőtlenség szerkezetében, csak ezek valószínűleg összességében kioltották egymást (Tóth, 2003).

A Monitor vizsgálat legutolsó periódusában (2000-2003 között) úgy tűnik, újabb szakasz kezdődött, ismét növekedtek a jövedelemegyenlőtlenségek. A legfelső és a legalsó népesített átlagjövedelmeinek mért aránya az egy főre jutó jövedelmek személyi eloszlását tekintve 7,5-ről 8,1-re, a háztartások közötti eloszlását tekintve pedig 7,5-ről 8,4-re emelkedett. (2.2. táblázat) A jövedelemeloszlás szélesedését valamennyi itt használt mutató visszaigazolja. (2.3.–2.4. táblázatok) Az $e=0,73$ ekvivalencia-skála alapján számolt, a jövedelemeloszlás különböző részeire érzékeny mutatók (2.5. táblázat) részletesebb elemzése azt mutatja, hogy az egyenlőtlenség növekedése elsősorban a felső decilisekben következhetett be. Erre utal például a GE(2) mutató jelentős (0,207-ről 0,261-re) történő növekedése. A jövedelemeloszlás alsó sávjában az egyenlőtlenségek inkább csökkentek. Azok a mutatók, amelyek a középső sávra érzékenyek, szisztematikusan növekvő egyenlőtlenséget mutatnak.

A következő fejezetekben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen tényezőknek tudhatók be ezek a trendek. A lehetséges okokra vonatkozóan a következő hipotézisekkel élhetünk.

1. Változhattak az egyes társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek arányai, illetve megváltozhatott a népesség összetétele azokban a dimenziókban, amelyek hatással vannak a jövedelemeloszlásra.
2. Megváltozhatott a népesség jövedelmeinek összetétele, különös tekintettel az újraelosztás előtt és újraelosztás utáni jövedelmek arányára, illetve megváltozhattak a jóléti rendszerek rétegelosztási hatásai.

2.4. A népesség társadalmi-demográfiai összetételének változása

A rendszerváltást kísérő transzformációs visszaesés egyik legfontosabb következménye volt a foglalkoztatottsági szint csökkenése és az inaktivitás növekedése. Ennek következtében nemcsak a személyek, hanem a háztartások szintjén is polarizálódott a munkaerő-piaci részvétel. Úgy tűnik azonban, hogy ebben a tekintetben az utolsó periódus (2000-2003) között pozitív tendenciákat figyelhetünk meg. Miközben 2000-ben még a teljes népesség 56 százaléka élt olyan háztartásokban, amelynek a háztartásfője alkalmazott volt, és 9 százaléka élt munkanélküli háztartásfőjű háztartásokban, 2003-ra az előbbiek aránya 61 százalékra nőtt, az utóbbiaké pedig 6 százalékra csökkent (2.6. táblázat). Ugyanígy a háztartásban levő foglalkoztatottak száma szerint is történt átrendeződés: növekedett azoknak az aránya, akiknek a háztartásában legalább egy foglalkoztatott van és csökkent azoké, akiknek a háztartásában nincsen foglalkoztatott. Hasonló trendeket állapíthatunk meg a háztartásokban levő munkanélküliek számára, illetve arányára vonatkozóan is, összhangban a munkanélküliség és foglalkoztatottság más forrásokból származó adataival. Ez az elemzésünk egy újabb fontos adalékkal is szolgál az általános munkaerő-piaci statisztikákhoz: miközben összességében a foglalkoztatottság a makroadatok szerint csak kis mértékben emelkedett, a háztartások között ez a kismértékű emelkedés viszonylag kedvezően „terült szét”.

Az itt következő elemzésben azt igyekszem számszerűsíteni, hogy az aggregált egyenlőtlenségek alakulásához mekkora mértékben járult hozzá a kért háztartások háztartásfőinek életkora, iskolázottsága, etnikai hovatartozása, illetve a háztartások munkapiaci összetétele és gyermekszáma alapján definiált részhalmazokon belüli és azok közötti egyenlőtlenség-növekedés³. Az elemzésben mindegyik dimenzióban megvizsgálom az átlagos logaritmusos eltérés [MLD, azaz a GE(0)-mutató] alakulását az egyes részhalmazokra vonatkozóan (2.7.

³ A tényezőkre bontás módszertanát a 2.16. szöveges táblázat foglalja össze.

táblázat), majd megnézem, hogy az egyes években a szóban forgó dimenziók mekkora mértékben befolyásolták az egyenlőtlenség mértékét (2.8. táblázat). Végül azt vizsgálom, hogy az egyenlőtlenségi mutatók változásában mekkora szerepet játszottak az egyes csoportokon belüli, illetve az egyes csoportok közötti egyenlőtlenségek és az időközben esetleg lezajlott strukturális változások (2.9. táblázat).

2000 és 2003 között a legjelentősebb átalakulás (úgy tűnik) a háztartásfő foglalkoztatottsági státusa szerint következett be. Jelentősen javult azoknak a háztartásoknak a jövedelmi pozíciója, amelyekben legalább két foglalkoztatott van (a háztartásfő és még valaki más) miközben az átlaghoz képest romlott a többi kategória relatív helyzete. (2.7. táblázat) Ezenközben szinte mindegyik munkaerő-piaci kategórián belül csökkentek a belső egyenlőtlenségek (leszámítva azokat a háztartásokat, ahol a háztartásfő nyugdíjas, de valaki más rendelkezik állással). Összességében a jövedelmek szóródása az MLD-vel mérve kis mértékben emelkedett. A legnagyobb emelkedés Budapesten, a középfokú végzettségűek között, és a gyermektelenek, valamint a két gyermekesek között következett be.

A különböző dimenziók magyarázó erejét egymáshoz viszonyítva azt találjuk, hogy 2003-ban is a háztartásfő iskolázottsága és a háztartás foglalkoztatottsági jellemzői járulnak hozzá legnagyobb mértékben a jövedelmi egyenlőtlenségekhez. (2.8. táblázat) Az iskolázottság dimenziójában a csoportok közötti egyenlőtlenség 25 százalék (ez gyakorlatilag változatlan a korábbi évekhez képest), a foglalkoztatottság dimenziójában pedig 20 százalék, ami emelkedést jelent az összes megelőző vizsgálati évhez képest. Ezekon kívül viszonylag jelentősen növekedett a jövedelmi szóródás aszerint, hogy hány gyermek van a háztartásokban. 2003-ban az összes egyenlőtlenség 9 százalékát magyarázza a gyermekszám. Ez nagyjából ugyanannyi, mint az etnikumnak és a településtípusnak a magyarázó ereje, bár itt nyilvánvalóan három teljesen különböző dimenzióról van szó. Az etnikai hovatartozás dimenziójában rendkívül nagy különbségeket találhatunk (a cigány családok relatív jövedelmei az összes többi kategóriához képest a legalacsonyabbak, az átlag mintegy felénél vannak), és ez a társadalmi csoport ráadásul még nagyon homogén is, hiszen körükben meglehetősen kicsi a jövedelmek szórása (MLD=0,109). A gyermekszám esetében kicsit más a helyzet, hiszen az átlag körüli relatív jövedelmi helyzetű egy és két gyermekesek mögött messze le vannak szakadva a három és többgyermekesek, akiknek átlagos ekvivalens jövedelme a népesség átlag mintegy 60 százaléka. A településtípus változó, ezzel szemben számos összetételhatást tartalmaz. Ezt a többváltozós elemzések is kimutatják, hiszen a jövedelemeloszlásra, illetve a szegénységbe kerülésre vonatkozó elemzéseknél a településtípus mint változó ereje általában elenyészlik.

Az egyenlőtlenség változásának tényezőkre bontását foglalja össze a 2.9. táblázat. Eszerint a 2000 és 2003 közötti periódusban tapasztalható viszonylag kis jövedelmi szóródás növekedés a vizsgált dimenziók egyes kategóriáin belül és nem azok között következett be. A háztartásfő iskolázottsága szerinti polarizálódás ebben az időszakban is nagymértékben járult hozzá az egyenlőtlenségek növekedéséhez.

2.5. A háztartások jövedelmi összetételének változása

A bevezetőben említettük, hogy az új Monitor vizsgálatban jelentősen megváltoztattuk a foglalkoztatottságra és a jövedelemszerkezetre vonatkozó kérdőívblokkot. Emiatt a jövedelemösszetételre vonatkozó eredményeink idősoros elemzése különös óvatosságot igényel. Mindenesetre a piaci jövedelmekben részesedő háztartások aránya viszonylag jelentősen csökkent (74 százalékról 64 százalékra). Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a különböző foglalkoztatottsági kategóriába tartozó háztartások belső jövedelmi szerkezete viszont egymástól egyre nagyobb mértékben eltérővé vált. Tehát azokban a háztartásokban, ahol van foglalkoztatott, a piaci jövedelmek aránya relatíve megnőtt, míg azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő nyugdíjas vagy inaktív, illetve a háztartásban levő foglalkoztatottak száma alacsonyabb, a jóléti támogatásból származó jövedelmek aránya növekedett

meg viszonylag jelentősen. Erre enged következtetni az 2.10. táblázat is, amelyből azt láthatjuk, hogy a piaci jövedelmekben részesedő háztartások aránya drámaian csökkent, miközben a csak társadalombiztosítási jövedelemben (többnyire nyugdíjban) részesedő háztartások aránya jelentősen megnövekedett. Azt feltételezzük, hogy mindez elsősorban annak tudható be, hogy a nyugdíjas háztartások piaci jövedelemszerzési lehetőségei visszaszorultak, és körükben jelentősen megnövekedett a nyugdíj és az egyéb társadalombiztosítási juttatások összjövedelmen belüli aránya. És valóban a 2.11. táblázat ezt igazolja vissza. Azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő munkanélküli vagy inaktív, a piaci jövedelmek háztartáson belüli aránya jelentősen esett és ugyanez mondható el a nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokra is.

Az összes jövedelem egyenlőtlenségeinek meghatározásában szerepet játszik az is, hogy mekkora az újraelosztás előtti jövedelmek szóródása és ehhez az összes háztartási jövedelem formálódásában mennyit tesz hozzá a jóléti újraelosztás által nyújtott támogatások szóródása. A kilencvenes évek során végig azt láthattuk, hogy az újraelosztás előtti jövedelmek szóródása folyamatosan növekedett, amit összességében korrigáltak a szociális és társadalombiztosítási támogatások. Ez így volt 2003-ban is, bár most azt is láthatjuk, hogy a piaci jövedelmek szóródása csökkent 2000-hez képest. (2.12. táblázat) Ez összevetve azzal, hogy az összes ekvivalens háztartási jövedelemre vonatkozó Gini-együttható növekedett, azt valószínűsíthetjük, hogy a jóléti támogatások egyenlőtlenség csökkentő hatása kevésbé érvényesült a legutóbbi periódusban a korábbi évekhez képest.

Az elmúlt években szokásos elemzésekhez hasonlóan most is megvizsgáltuk, hogy az egyes jóléti támogatások rétegeloszlása (megoszlása az egyes összes jövedelem alapján definiált ötödök között) hogyan alakult. Ez a vizsgálat lényegében arról szól, hogy mekkora is a jóléti támogatások „célzottsága”. A kilencvenes évek során azt tapasztaltuk, hogy általában a nyugdíjakat leszámítva valamennyi jóléti támogatási forma célzottsága növekedett, vagyis az összes munkanélküli járadék, anyasági támogatás, segély és családi pótlék egyre nagyobb hányada jutott el a legalsó kvintilishez. Ez a tendencia nem változott a 2000 és 2003 közötti periódusban sem (2.13. táblázat). 2003-ban az összes nyugdíj egynolcada, az összes munkanélküli járadék, anyasági támogatás és családi pótlék körülbelül 35-40 százaléka és az összes segélyek csaknem fele jut el a legalsó jövedelmi ötödhöz. Ezért ma már nem állják meg a helyüket azokat a megállapítások, amelyek a jóléti támogatások nem megfelelő célzottságáról szólnak (bár a célzottság „megfelelőségének” megítélése mindig relatív és értékek, preferenciák függvénye).

Az utolsó jövedelemelem, amivel az egyenlőtlenségek nagyságának magyarázatakor foglalkozni kell, az az imputált jövedelem. Ez alapvetően három forrásból adódik. Egyfelől a háztartások nem minden tagját tudjuk elérni és az ő esetükben a háztartás ügyeiben kompetens személy ad becslést a hiányzó személy jövedelmeiről, és ekkor természetesen nem tudjuk tételelesen megkérdezni az egyes jövedelemelemeket (piaci jövedelem, táppénz, munkanélküli segély stb.). A másik forrás az, amikor egy adott személlyel sikerül ugyan interjút készíteni, ám a jövedelmekre vonatkozóan valamilyen oknál fogva mégiscsak hiányzik az adat, ekkor a mintából a hozzá leginkább hasonló kategóriába tartozó személyek átlagos jövedelmét imputáljuk be. (Az imputáció konkrét eljárásairól a függelékben található tanulmány tájékoztat.) Az imputáció megint csak nem az egyes jövedelemelemek szintjén történik, hanem két nagyobb jövedelem aggregátumra (munkajövedelmek és járadékjövedelmek), ennél fogva ezeket a jövedelmeket sem tudjuk a jövedelemösszetétel elemzésekor szétbontani. Végezetül imputáció történhet egyszerű hibajavításként is, amikor az adott egyénre vonatkozóan rendelkezésre állnak az ő foglalkoztatottságával, esetleg az adott jövedelemben való részesedésével kapcsolatos információk is, ám az összeg valamilyen oknál fogva mégsem valószínű. Ebben az esetben megint csak a hasonló a hasonlóhoz elv alapján történik az imputáció, vagy a személyes jövedelmek, vagy a dezaggregált munka-, illetve járadékjövedelmek szintjén. Az efféle imputált jövedelmek aránya 2000-ben az összes végső háztartásjövedelemben 13 százalék, 2003-ban pedig 16 százalék volt. Az imputáció valamivel nagyobb mértékben érintette a felsőbb deciliseket mint az alsókat (2.14. táblázat). Mindazonáltal az imputálásnak és a fent le-

írt módon megvalósított jövedelempótlásnak összességében az egyenlőtlenségeket csökkentő hatása volt 2003-ban (hasonlóan ahhoz, amit a korábbi években tapasztaltunk).

2.6. Nemzetközi összehasonlítás

A nemzetközi összehasonlítást az utóbbi években megkönnyíti, hogy a csatlakozási folyamat előre haladtával az Unió mind részletesebb statisztikai összehasonlításokat készít az egyes jelenlegi és jövőbeni tagországok egyenlőtlenségi rendszereiről, különös tekintettel az un. társadalmi kirekesztésre (szegénységre). (European Commission, 2001, 2002, Eurostat, 2002a, 2002b, áttekintésért lásd Lelkes, 2003). A legfrissebb ilyen összevetések (Dennis és Guio, 2003a, 2003b) részletes és egységes módszertani előírások alapján készültek és egyre növekvő mértékben épülnek be a rendszeres jelentési/monitorozási rendszerbe, illetve képezik részét a tervezési/döntéshozási folyamatnak. Mivel az eddig rendelkezésre álló tanulmányokban az Unió Magyarországra még nem közölt adatokat, ezért a hazai adatokat saját számításokkal pótoltuk két különböző adatállomány alapján. Ebből először is azt a következtetést kell levonnunk, hogy nagyon óvatosan kell bánni az adatállományok megválasztásával, hiszen ez adott esetben lényeges interpretációs különbségekhez vezethet a nemzetközi összehasonlítások során. Ha például a KSH által közölt adatokat vesszük, Magyarország a viszonylag egyenlő országok kategóriájába fog tartozni, közvetlenül a hagyományosan egalitárius Dánia és Svédország, valamint két leginkább egyenlőnek tekintett csatlakozó ország, Szlovénia és Csehország után (2.15. táblázat). Ha azonban a TÁRKI által végzett vizsgálat eredményeit tekintjük, akkor Magyarország adatai a kontinentális Európa megfelelő jellemzőihez sorolhatók be, nagyjából arra a szintre, ahol a francia jövedelem egyenlőtlenségi szintet találhatjuk. Mindenesetre tágabb kitekintésben azt látjuk, hogy a magyar jövedelem eloszlás nem tekinthető extrémnek. Számos jelenlegi tagországban (elsősorban a mediterrán országokban és a két angolszász tagországban) lényegesen nagyobb az egyenlőtlenségek mértéke, míg elsősorban a skandináv országokban lényegesen alacsonyabbak a jövedelmi egyenlőtlenségeket jelző mutatók.

2.7. Összefoglalás

Ebben a fejezetben a jövedelemeloszlás alakulásával kapcsolatos eredményeket ismertettük. Összefoglalva a legfontosabb megállapításokat, adataink alapján a következő történet rajzolódik ki:

1. 2000 és 2003 között a mért egyenlőtlenségek nagysága (úgy tűnik) viszonylag jelentős mértékben növekedett. Az egy főre jutó jövedelmek háztartások közötti egyenlőtlensége, ha azt a legfelső és legalsó decilis átlagjövedelmének hányadosával mérjük, 7,5-ről 8,4-re emelkedett. A növekedés interpretálásában, és abban, hogy mindezt tartós trendnek vagy egy eseti ugrásnak kell tekinteni, óvatos interpretációt tartunk szükségesnek.
2. A legutóbbi hullám előkészítése során különös gondot fordítottunk arra, hogy javítsuk az adatfelvétel minőségét és igyekeztünk a lehető legjobb jövedelmi adatokat előállítani. Ez a kérdőív megváltoztatásával és a kérdezéstechnikai elemek átalakításával járt együtt. Úgy véljük, hogy a megnövekedett jövedelemegyenlőtlenségre vonatkozó adat részben ennek a következménye is lehet, ugyanis a befogott jövedelmek (hipotézisünk szerint) nagyobb mértékben érintették a magasabb jövedelmű rétegeket és a korábbiakhoz képest jobban tartalmazták a vállalkozói jövedelmeket.

3. Részletesebb elemzéseink szerint az egyenlőtlenség növekedés elsősorban a legfelső jövedelmi decilisben, azon belül is valószínűleg a legfelső 5 százalékban következhetett be. Erre elméletileg két magyarázatot látunk plauzibilisnek. Egyfelől az immár hat-hét éve tartó folyamatos gazdasági növekedés (még akkor is, ha ennek üteme az utóbbi években alacsonyabb volt) járhatott egy olyan hatással, amiből továbbra is a legfelső jövedelmi csoportok részesedtek elsősorban. Másfelől az adatfelvételi periódusban már jelentkezhetek az utóbbi évek drasztikus jövedelempolitikai intézkedéseinek hatásai, például a nagy mértékű közalkalmazotti béremelés átgyűrűzhetett ilyen módon a jövedelemeloszlásba.
4. Az egyenlőtlenségek belső szerkezetének meghatározódásában továbbra is alapvető szerepe van a foglalkoztatottsági különbségeknek és az iskolázottnak. Miközben azonban a kilencvenes évek során végig a háztartásfő iskolázottsága, ezen belül az oktatásba történő korábbi beruházások differenciális megtérülése játszott egyre növekvő szerepet az egyenlőtlenségek alakulásában a foglalkoztatottsági polarizáció úgy tért vissza az egyenlőtlenséget meghatározó faktorok közé, hogy közben a kilencvenes évek végén már látszólag csökkent a hatása.
5. Az ilyen nemzetközi összehasonlítások is felhívják a figyelmet arra, hogy nagyon fontos az adatok többszörös ellenőrzése és az adatfelvételek nagyon gondos kivitelezése. Azt mindegyik rendelkezésre álló forrás visszaigazolja, hogy számos uniós és csatlakozó országban lényegesen nagyobbak az egyenlőtlenségek mint Magyarországon, de ezen belül az alternatív adatforrások (mint azt az elemzésben láttuk) különböző jövedelemegyenlőtlenségi rezsimekbe helyezik be Magyarországot. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország sem az unió korábbi tagországai között, sem pedig az újonnan csatlakozó országok között nem számít extrém esetnek. A hazai jövedelemeloszlási mutatók a csatlakozó országok egyenlőtlenségeihez viszonyítva magasabbak mint Csehországban és Szlovéniában, de alacsonyabban mint Lengyelországban vagy a balti köztársaságokban.
6. Összefoglalva tehát nem zárhatjuk ki azt, hogy az általunk vizsgált periódusban ténylegesen is nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, azt azonban, hogy itt a rendszerváltás egy újabb szakaszáról beszélhetünk-e, most még tudjuk megmondani. Ennek igazolását vagy cáfolatát a következő Háztartás Monitor vizsgálat eredményei alapján tudnánk megadni. Mindenesetre, ha egy ilyen negyedik szakasról beszélhetünk, akkor annak biztosan más lesz a karaktere, mint a korábbi epizódoké volt. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a gazdasági intézményi átrendeződés és a transzformációs visszaesés volt az egyenlőtlenségnövekedés háttérében, a kilencvenes évek közepén pedig egy egyszer drasztikus társadalompolitikai beavatkozás (az 1995-ös stabilizációs csomag). Most nem erről van szó, hanem az egyenlőtlenségeket a növekedés, a gazdaságszerkezeti átrendeződés és általában a gazdasági üzleti ciklus, valamint a demográfiai folyamatok sajátos együttmozgása határozza meg.

Irodalom

- Atkinson, T.–Cantillon, B.–Marlier, E.–Nolan, B. 2002: Social indicators. The EU and Social Inclusion. Oxford, Univ. Press.
- Dennis, I.–Guio, A-C. [2003a]: Monetary poverty in EU Accession and Candidate Countries. In: Statistic in focus. Theme 3 – 03/2003. Eurostat. p. 7
- Dennis, I.–Guio, A-C. [2003b]: Poverty and social exclusion in the EU after Laeken-part 1-2. In: Statistics in focus. Theme 3. 8-9/2003. Eurostat. 14 o.
- European Commission (Social Protection Committee) [2001]: Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion.
- European Commission [2002]: Joint report on social inclusion. Luxembourg:European Commission.
- Eurostat [2002a]: EU enlargement. Key structural data for the 10 Acceding Countries. In: Eurostat News Release, 143/2002. 5. December, 2002.
- Eurostat [2002b]: European social statistics. Income, poverty and social exclusion: 2nd report. Luxembourg:European Commission.
- Förster, M. F.–Tóth I. Gy. [1998]: The effects of changing labour markets and social policies on income inequality and poverty: Hungary and the other Visegrad countries compared. LIS Working Paper No. 177., March 1998.
- Jenkins, S. P. [1995]: Accounting for inequality trends: decomposition analyses for the UK, 1971–86. *Economica*, Vol. 62. 29–63. o.
- Lelkes O. [2003]: Az NFT humán erőforrás fejlesztési projektjei és a társadalmi kirekesztés elleni akcióprogram kapcsolódásai. 1.3. sz. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok. Budapest, TÁRKI. 36. o.
- Mookherjee, D–Shorrocks, A. F. [1982]: A decomposition analysis of the trend in UK income inequality. *Economic Journal*, 92. 886–992. o.
- Shorrocks, A. [1980]: The class of additively decomposable inequality measures. *Econometrica*, Vol. 48, No. 3, április, 613–625. o.
- Stapel, S.–J. Pasanen (2003): Purchasing Power Parities and related economic indicators for EU, acceding and candidate countries and EFTA. In: Statistics in focus. Theme 2 – 64/2003. Luxembourg: Eurostat. p. 7.
- Tóth I. Gy. [2003]: Jövedelemegyenlőtlenségek: tényleg növekszenek, vagy csak úgy látjuk. *Közgazdasági Szemle*, Vol. L. 2003. március, pp. 209–234.

2.1. táblázat

A jövedelmek személyi eloszlásának egyes mutatói: alternatív becslések a választott ekvivalencia skála függvényében, 95 százalékos megbízhatósági intervallum esetén, 2003

	E=0,50	E=0,73	E=1,00
P90/P10 megfigyelt	3,66	3,58	3,90
P90/P10 intervallum	3,52–3,82	3,45–3,71	3,779–4,03
S10/S1 megfigyelt	7,10	7,21	8,08
S10/S1 intervallum	6,62–7,59	6,66–7,77	7,33–8,35
P90/P50 megfigyelt	1,94	1,92	1,92
P90/P50 intervallum	1,89–1,99	1,88–1,97	1,86–1,97
P50/P10 megfigyelt	1,89	1,86	2,03
P50/P10 intervallum	1,83–1,95	1,81–1,92	1,99–2,08
MLD megfigyelt	0,155	0,156	0,168
MLD intervallum	0,142–0,168	0,143–0,169	0,155–0,182
Theil megfigyelt	0,171	0,175	0,195
Theil intervallum	0,154–0,188	0,151–0,198	0,160–0,229
Gini megfigyelt	0,303	0,302	0,316
Gini intervallum	0,293–0,314	0,290–0,315	0,300–0,331

Megjegyzés: az MLD intervallumbecslés súlyozatlan adatból, standard hiba alapján. A többi mutatóra 1000 ismétléses STATA bootstrap becslés. A mutatók magyarázatát a 2.16. szöveges táblázat tartalmazza.

2.2. táblázat

Egyenlőtlenségi mutatók a megfigyelési egység szintje (egyén vagy háztartás) és a használt ekvivalencia skála szerint, éves háztartási jövedelmek

E= 0,73

	1992	1996	2000	2003
P90/P10 személy	3,14	3,55	3,52	3,58
P90/P10 háztartás	3,07	3,33	3,35	3,50
S10/S1 személy	5,54	6,67	6,70	7,22
S10/S1 háztartás	5,36	6,26	6,81	7,60
gini személy	0,263	0,29	0,292	0,302
gini háztartás	0,267	0,284	0,296	0,310

E=1,0

	1992	1996	2000	2003
P90/P10 személy	3,07	3,95	3,79	3,90
P90/P10 háztartás	2,91	3,64	3,58	3,76
S10/S1 személy	5,96	7,47	7,54	8,08
S10/S1 háztartás	5,50	6,99	7,50	8,43
gini személy	0,263	0,29	0,292	0,316
gini háztartás	0,267	0,284	0,296	0,322

2.3. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói Magyarországon, 1987–2003

	1987	1992	1996	2000	2003
P10	61	60	48	51	49
P90	173	183	191	193	192
P90/P10	2,81	3,07	3,95	3,78	3,90
S1	4,5	3,8	3,2	3,3	3,2
S5+S6	17,9	17,4	17,5	17,3	17,1
S10	20,9	22,7	24,3	24,8	25,7
S10/S1	4,6	6,0	7,5	7,6	8,03
Robin Hood index	17,0	18,5	20,7	21,2	21,8
Gini-együttható	0,244	0,266	0,300	0,306	0,316

Forrás: KSH jövedelemfelvételek alapján Atkinson és Micklewright, (1992), HI1 táblázat, valamint MHP (B) I–VI. hullámok és TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003 alapján Tóth, (2001). Az 1992 és 2003 közötti években a feltüntetett év az adatfelvétel éve. A referencia időszak az előző év áprilisától az adott év márciusáig tart az 1992-2001 felvételekben és október-szeptember a 2003-as felvételben.

2.4. táblázat

Az egy főre jutó jövedelmek alapján képzett háztartási decilisek havi átlagjövedelmei 1992 és 2003 között)

	1992	1996	2000	2003
Alsó decilis	4200	6566	12206	19173
2.	6015	10047	18266	29589
3.	6847	12292	22294	36548
4.	7534	14075	25693	42175
5.	8189	15752	28782	47051
6.	8934	17143	31629	52032
7.	10010	19070	35321	58900
8.	11525	21606	40819	67752
9.	14166	26793	50222	83155
Felső decilis	31274	46251	91730	161535
Átlag	10858	18940	35675	59767
Felső/alsó	7,44	7,04	7,52	8,43
N	2050	1844	2013	2248

Forrás: 1992–1997 között MHP (B) I–VI. hullámok, valamint TÁRKI Háztartás Monitor, 1998–2001

2.5. táblázat

Ekvivalens (e=0.73) jövedelmek személyi eloszlása 1987 és 2003 között a jövedelem eloszlás különböző részeire érzékeny mutatók alapján

	1987	1992	1996	2000	2003
felső sávra érzékeny mutatók					
P90/P50	1,69	1,86	1,90	1,92	1,92
GE(2)	0,116	0,168	0,236	0,207	0,261
A(0,5)	0,046	0,059	0,071	0,072	0,078
Középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók					
S10/S1	4,55	5,52	6,62	6,63	7,30
P90/P10	2,8	3,1	3,6	3,5	3,58
GE(0)	0,092	0,119	0,143	0,147	0,156
GE(1)	0,097	0,127	0,156	0,155	0,175
Gini	0,236	0,263	0,290	0,292	0,302
A(1)	0,088	0,112	0,133	0,137	0,144
Alsó sávra érzékeny mutatók					
P10/P50	0,60	0,59	0,54	0,55	0,54
A(2)	0,164	0,219	0,244	0,294	0,259

Forrás: 1987: KSH Jövedelem Felvétel, 1992, 1996: HHP, 2001, 2003: Társi Háztartás Monitor.

2.6. táblázat

A különböző foglalkozási jellemzőkkel rendelkező háztartásokban élő személyek megoszlása, 1992–2003

	1992	1996	2000	2003
A háztartásfő munkaerő-piaci státusa				
Alkalmazott	64	59	56	61
Munkanélküli	8	4	9	6
Nyugdíjas	28	31	31	28
Inaktív	1	5	4	4
Összesen	100	100	100	100
A háztartásban levő foglalkoztatottak száma				
0	26	29	30	26
1	27	32	28	34
2	40	33	34	31
3+	7	6	8	9
Összesen	100	100	100	100
A háztartásban levő munkanélküliek száma				
0	83	89	83	88
1	14	10	13	10
2+	3	1	3	2
Összesen	100	100	100	100
A háztartásban levő nyugdíjasok száma				
0	58	53	51	54
1	28	29	29	28
2+	14	17	19	18
Összesen	100	100	100	100
N=	5531	4972	5253	5920

2.7. táblázat

Jövedelemegyenlőtlenség és relatív jövedelmi szint egyes társadalmi csoportokon belül, 1987–2003

Megnevezés	Az adott társadalmi csoporton belüli jövedelemegyenlőtlenség mértéke, $e = 0,73$ ekvivalens jövedelem személyi eloszlására számolva (MLD×1000)					Az adott társadalmi csoport átlagos ekvivalens jövedelmének aránya a népességátlag százalékában ($\lambda_k = \mu_k/\mu$)				
	1987	1992	1996	2000	2003	1987	1992	1996	2001	2003
Összesen	92	121	143	147	156	100	100	100	100	100
Településtípus										
Falu	85	119	121	127	131	96	92	84	85	86
Város	90	93	130	137	139	100	96	98	97	98
Budapest	105	149	135	138	178	111	128	138	135	136
A háztartásfő neme										
Férfi	n. a.	118	145	148	157	n. a.	103	102	101	103
Nő	n. a.	119	131	141	138	n. a.	86	90	97	87
A háztartásfő kora										
–35	92	108	133	174	164	91	94	93	100	92
36–59	82	122	164	156	168	109	107	107	102	106
60+	92	113	82	90	87	85	88	89	94	92
A háztartásfő iskolázottsága										
Alapfokú	86	121	109	109	104	91	80	73	75	68
Szakmunkás	80	74	106	103	105	96	96	92	89	91
Középfokú	86	87	107	111	131	111	110	114	116	112
Felsőfokú	81	120	109	156	151	129	150	163	159	168
A háztartásfő foglalkoztatottsági státusa										
Egyedül foglalkoztatott	108	125	159	172	152	88	97	98	99	88
Foglalkoztatott, más foglalkoztatott is van	76	99	115	125	121	111	117	121	118	129
Inaktív	262	155	176	188	163	53	73	65	69	60
Nyugdíjas	76	89	97	98	79	75	75	82	86	81
Nyugdíjas, van foglalkoztatott is	59	73	83	78	84	105	103	104	106	100
Gyermekek száma a háztartásban										
0	102	123	129	128	147	105	104	112	108	111
1	79	107	144	156	133	105	103	100	102	100
2	76	103	129	118	143	95	101	96	89	92
3+	79	147	141	214	115	75	77	72	71	61
Etnikum(a)										
Nem cigány	n. a.	112	132	134	144	n. a.	102	103	103	104
Cigány	n. a.	191	132	128	109	n. a.	62	46	45	49

Forrás: 1987: KSH jövedelemfelmérés, 1992–1996: MHP I és V. hullámok, 2001: Társadalmi Háztartás Monitor 2001, 2003

(a) A 2000. év helyett 2001-es adatok

2.8. táblázat

A teljes jövedelemegyenlőtlenség tényezőkre bontása különböző dimenziók szerint, 1987–2003

Év	MLD×1000	Csoporton belüli egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)	Csoportok közötti egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)
Településtípus			
1987	92	98	2
1992	121	94	6
1996	143	89	11
2000	147	91	9
2001	145	88	12
2003	158	92	8
A háztartásfő neme			
1987	92	n. a.	n. a.
1992	121	98	2
1996	143	99	1
2000	147	100	0
2001	145	99	1
2003	158	99	1
A háztartásfő életkora			
1987	92	94	6
1992	121	97	3
1996	143	98	2
2000	147	100	0
2001	145	97	3
2003	158	98	2
A háztartásfő iskolázottsága			
1987	92	92	8
1992	121	82	18
1996	143	75	25
2000	147	77	23
2001	145	73	27
2003	158	75	25
A háztartás foglalkoztatottsága			
1987	92	88	12
1992	121	85	15
1996	143	86	14
2000	147	89	11
2001	145	86	14
2003	158	80	20
A gyermekek száma			
1987	92	95	5
1992	121	97	3
1996	143	94	6
2000	147	95	5
2001	145	95	5
2003	158	91	9
Etnikum			
1987	n. a.	n. a.	n. a.
1992	121	96	4
1996	143	93	7
2000	147	n.a.	n.a.
2001	145	93	7
2003	158	91	9

2.9. táblázat

Az egyenlőtlenség növekedésének tényezőkre bontása és az egyes dimenziók fontossága a 2000–2003 periódusban ($\Delta\%MLD=6$ esetén)

Megnevezés	Az egyenlőtlenség csoportok közötti része		A komponens [*]	B és C komponensek ^{**}	D komponens ^{***}
	(az összes, adott évben mért egyenlőtlenség százalékában)		(az egyenlőtlenség változásának százalékában ($\Delta\%MLD = 100$))		
	2000	2003			
A háztartásfő kora	0	2	104	-5	2
A háztartásfő iskolázottsága	23	25	46	-98	151
A háztartás foglalkoztatottsága	11	20	56	-5	49
Gyermekek száma	5	9	3	38	59
Településtípus	9	8	151	-36	-15
Etnikum (a)	7	9	58	44	-2

(a): 2001-es adat

^{*}A csoporton belüli egyenlőtlenségek változásának hatása.

^{**}A strukturális változás hatása.

^{***}Az egyes csoportok relatív jövedelemváltozása.

2.10. táblázat

A piaci, társadalombiztosítási és szociális jövedelmek bizonyos kombinációiban részesedő háztartások aránya a népességben

piaci	TB	Szociális	2000	2003
+	+	+	17	15
+	+	-	35	19
+	-	+	13	14
+	-	-	15	16
-	+	+	2	5
-	+	-	15	27
-	-	+	1	2
-	-	-	1	1
			100	100

2.11. táblázat

Az egyes háztartástípusok jövedelmi összetétele 2000-ben és 2003-ban

Jövedelem típus	Összesen		Háztartásfő foglalkoztatott, más nem		Háztartásfő és más is foglalkoztatott		Háztartásfő munkanélküli vagy inaktív		Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott nincs		Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott van	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003	2000	2003	2000	2003	2000	2003
Piaci	61	59	73	65	86	87	52	42	13	6	59	50
Kereset	58	55	70	61	84	81	51	41	10	4	57	47
Tőkehozadék	2	4	2	4	2	6	1	2	3	2	2	3
Tb jöved.	32	32	18	20	7	8	28	39	83	90	37	45
Nyugdíjak	28	29	12	15	3	6	17	32	82	89	35	43
Munkanélküli j.	1	1	1	1	0	0	6	4	0	0	1	1
Anyasági támogatás	2	2	2	5	2	1	3	4	0	0	1	0
Szociális jövedelmek	5	5	6	8	5	3	13	16	2	2	2	3
Családi pótlék	3	3	4	4	4	2	6	7	1	1	2	2
Segélyek	1	1	1	2	0	0	4	5	1	1	1	1
Háztartás transzfer	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0
Háztartás egyéb jövedelem	2	4	3	7	2	2	6	3	1	2	1	2
Elemek összege, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Elemek összege az összesből, %	86	81	90	83	81	77	94	81	92	90	77	72
Becsült munkajöv	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Nem bontott jövedelmek	14	19	10	17	19	22	6	19	8	10	23	28
Háztartás éves össz	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Háztartás össz, Ft	1018060	1696146	1026671	1498659	1556033	2808897	789778	1163249	630811	983024	1288335	2100820
2000=100	100	167	100	146	100	181	100	147	100	156	100	163
Adott évi átlag=100	100	100	101	88	153	166	78	69	62	58	127	124
N=	2013	2254	371	592	548	589	218	181	737	718	138	137
Néesség-arány, %	100	100	18	26	27	26	11	8	37	32	7	6

2.12. táblázat

Egyes háztartási jövedelem-elemek és ezek összegének egyenlőtlenségei 1992–2003, Gini-együtthetők (%)

	1991/92	1995/96	1999/00	2000/01	2003
Piaci jövedelmek	46,6	50,1	54,8	52,4	45,2
Egyéb nem állami	64,3	65,8	70,1	73,9	85,9
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,2	50,4	55,4	53,3	53,5
Szociális jövedelmek	37,3	37,9	40,6	43,6	45,7
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,8	37,9	37,1	39,8	39,1
Újraelosztás előtti+szociális jövedelmek	45,1	48,4	53,3	51,6	53,5
Imputálás előtti jövedelmek összesen	29,5	30,8	33,0	33,1	36,7
Imputálás utáni összes, ekvivalens jövedelmek/háztartás	26,7	28,4	29,6	29,7	32,2

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003

Megjegyzés: a táblázatban a Gini értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják. Mérési egység: háztartás.

Megjegyzések: Transzferek előtti jövedelmek = piaci jövedelmek (munkából és vagyomból származó) + más nem állami juttatások.

2.13. táblázat

Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödökben (%)

Év	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Nyugdíjak						
1991/92	16,2	23,7	23,9	18,2	17,9	100,0
1992/93	15,6	22,0	24,6	20,5	17,3	100,0
1995/96	10,9	21,3	25,6	22,8	19,4	100,0
1996/97	9,7	19,1	25,7	26,1	19,5	100,0
1999/00	12,0	21,4	24,0	24,9	17,8	100,0
2000/01	12,2	23,0	24,4	24,1	16,3	100,0
2003	12,4	21,2	24,9	23,6	17,9	100,0
Munkánélküli járadék						
1991/92	24,1	22,7	16,3	26,1	10,8	100,0
1992/93	30,9	20,7	17,9	22,0	8,4	100,0
1995/96	32,2	25,5	19,6	15,4	7,4	100,0
1996/97	39,8	18,4	13,7	22,6	5,6	100,0
1999/00	47,8	18,3	10,7	9,9	13,3	100,0
2000/01	34,3	22,8	23,6	11,6	7,6	100,0
2003	38,8	23,8	13,8	13,0	10,6	100,0
Anyasági támogatások						
1991/92	14,9	22,9	26,1	21,4	14,8	100,0
1992/93	17,5	23,7	21,7	23,7	13,3	100,0
1995/96	35,6	18,4	16,4	17,1	12,6	100,0
1996/97	39,4	17,4	19,4	12,5	11,4	100,0
1999/00	33,2	15,5	19,5	14,8	17,1	100,0
2000/01	32,8	20,5	16,0	17,1	13,6	100,0
2003	37,2	20,2	16,6	13,3	12,8	100,0
Segélyek						
1991/92	21,3	15,7	26,0	18,0	18,9	100,0
1992/93	30,8	16,2	18,7	22,9	11,4	100,0
1995/96	29,9	14,5	25,0	17,0	13,6	100,0
1996/97	36,2	24,2	14,5	14,7	10,4	100,0
1999/00	52,8	14,9	15,8	6,7	9,8	100,0
2000/01	49,8	22,5	9,8	15,6	2,3	100,0
2003	49,3	22,2	10,8	6,9	10,8	100,0
Családi pótlék						
1991/92	14,1	17,7	22,9	26,7	18,6	100,0
1992/93	17,3	18,6	22,8	23,1	18,2	100,0
1995/96	28,9	18,3	18,6	19,2	15,0	100,0
1996/97	35,0	16,9	19,1	17,7	11,3	100,0
1999/00	34,0	15,0	19,1	18,5	13,5	100,0
2000/01	32,8	17,6	14,1	15,9	19,6	100,0
2003	35,6	20,0	16,9	13,3	14,2	100,0
Összes jövedelem						
1991/92	7,9	12,0	17,0	24,0	39,1	100,0
1992/93	8,9	12,8	17,3	23,0	38,0	100,0
1995/96	9,1	12,0	16,5	22,8	39,5	100,0
1996/97	9,5	12,5	16,5	23,0	38,6	100,0
1999/00	9,1	13,4	16,8	21,6	39,1	100,0
2000/01	8,9	13,4	16,9	21,8	39,0	100,0
2003	8,7	13,2	16,7	21,3	40,1	100,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003

2.14. táblázat**A becsült (nem tételesen regisztrált jövedelem) részaránya és eloszlása személyi ekvivalens jövedelem alapján képzett háztartások deciliseiben %**

	Arány az egyes decilisekben		Eloszlás az egyes decilisek között	
	2000	2003	2000	2003
1	7	13	2	2
2	10	13	4	4
3	14	10	6	3
4	11	15	5	5
5	11	17	6	7
6	18	18	12	8
7	13	26	10	13
8	16	23	14	14
9	17	21	17	16
10	14	21	25	27
Átlag/összesen	13	16	100	100

2.15. táblázat

A jövedelmi egyenlőtlenségek és a relatív szegénység mérőszámai a kibővült Európai Unió országaiban, 1999–2002-ben

	A felső ötöd és az alsó ötöd jövedelmeinek aránya	Gini együttható
Szlovénia, 2000	3,2	22
Dánia	3,2	23
Svédország	3,2	23
Cseh Köztársaság, 2001	3,4	25
Magyarország, 2001 (KSH)	3,4	23
Finnország	3,4	25
Németország	3,6	25
Ausztria	3,7	26
Hollandia	3,7	26
Luxemburg	3,9	27
Belgium	4,2	29
Ciprus, 1997	4,4	29
Franciaország	4,4	30
Magyarország, 2003 (TÁRKI)	4,5	30
Lengyelország, 2001	4,5	30
Málta, 2000	4,5	30
Írország	4,9	32
Olaszország	4,9	30
Litvánia, 2001	4,9	32
Nagy-Britannia	5,2	32
Lettország, 2002	5,5	34
Spanyolország	5,7	33
Észtország, 2002	6,1	35
Görögország	6,2	34
Portugália	6,4	36

Forrás: Magyarországra saját számítások. Egyébként Dennis és Guio, 2003a, 2003b

Megjegyzés: Háztartás éves nettó jövedelmek alapján számolt, módosított OECD skálával korrigált személyi ekvivalens jövedelmek eloszlása alapján, összhangban azzal, ahogy azt az un. Laekeni indikátorok számítására javasolták (Atkinson és szerzőtársai, 2001). Szlovákiára és Magyarországra nem közöl adatot az EUROSTAT. A Magyar adatokat a KSH-tól kapott számításokkal és a TÁRKI saját számításaival pótoltuk. Az adatok a második oszlop (a felső és az alsó jövedelmi ötöd jövedelmeinek aránya) szerint vannak sorba rendezve.

2.16. táblázat

A fejezetben használt egyenlőtlenségi mérőszámok definíciója

Szóródási típusú mérőszámok
Gini: $G = (1/2n((n-1))\sum_{i=1, \dots, n} \sum_{j=1, \dots, n} y_i - y_j $.
Általánosított Entrópia Mérőszám: $GE(\alpha) = (1/(\alpha^2 - \alpha))[(1/n)\sum_{i=1, \dots, n} (y_i/\mu)^\alpha - 1]$, ha $\alpha \neq 0, 1$
$GE(0) = MLD = (1/n)\sum_{i=1, \dots, n} \log(\mu/y_i)$, ha $\alpha = 0$ és
$GE(1)$ (Theil-index) $= (1/n)\sum_{i=1, \dots, n} (y_i/\mu)\log(y_i/\mu)$, ha $\alpha = 1$.
$GE(2) = 1/\mu [1/n (\sum_{i=1, \dots, n} (y_i - \mu)^2)]^{1/2}$
Atkinson-index: $A_\varepsilon = 1 - [(1/n)\sum_{i=1, \dots, n} (y_i/\mu)^{1-\varepsilon}]^{1/(1-\varepsilon)}$, if $\varepsilon \geq 0$, de $\varepsilon \neq 1$ míg $A_\varepsilon = 1 - \exp[(1/n)\sum_{i=1, \dots, n} \ln(y_i/\mu)]$, ha $\varepsilon = 1$ és $\exp(\cdot) = e^{(\cdot)}$.
Ahol n a mintában szereplő megfigyelések száma, y_i az i -edik egység jövedelme, μ az összes y_i számtani átlaga, míg α és ε olyan paraméterek, amelyeket attól függően adunk, hogy milyen súlyt szánunk a jövedelemeloszlás különböző szintjein elhelyezkedő megfigyelési egységek jóléti szintjének. Az α alacsonyabb értékei mellett a parametrizált mérőszámok a jövedelemeloszlás also szélére lesznek érzékenyek, míg α magasabb értékei esetén a mérőszámok a jövedelemeloszlás felső részére lesznek inkább érzékenyek.
Eloszlási típusú mérőszámok
P10: a legalsó jövedelmi decilis felső töréspontjának aránya a medián (P50) jövedelemhez, százalék
P90: a legfelső decilis alsó töréspontjának aránya a medián (P50) jövedelemhez, százalék
S1, S5, S6 és S10: a legalsó, az ötödik, a hatodik és a legfelső jövedelmi decilis részesedése az összes jövedelemből
Robin Hood index: az egyenlő eloszlás esetén várható decilis arányoktól való eltérések összege
Az egyenlőtlenségek mértékének tényezőkre bontásához az átlagos logaritmusos eltérés (<i>MLD</i> , <i>mean logarithmic deviation</i>) mutatót használjuk, amelyet a következőképpen definiálhatunk:
$MLD = GE(0) = (1/n)\sum_{i=1, \dots, n} \log(\mu/y_i)$,
ahol n a mintában szereplő megfigyelési egységek száma, y_i az i -edik megfigyelési egység jövedelme, μ az összes y_i számtani átlaga. Az MLD-mutatót tehát lényegében úgy kapjuk, hogy az eloszlás egyedi értékeivel elosztjuk az átlagértéket, majd a kapott értékek logaritmusainak átlagát vesszük.
Mivel az MLD mutató additív módon tényezőkre bontható (<i>Shorrocks</i> [1980]), tehát a vele bizonyos $D(y_i)$ eloszlásra mért egyenlőtlenségek nagysága előállítható a $D(y_i)$ által magában foglalt, egymást kölcsönösen kizáró résznépességek egyenlőtlenségi értékeinek összegeként, <i>Jenkins</i> [1995] alapján segítségével tényezőkre bonthatjuk az egyenlőtlenségeket. Ha v_k a népesség k részhalmazának aránya a teljes népességben, tehát $v_k = n_k/n$, továbbá λ_k a k népességcsoport átlagjövedelmének aránya a népesség egészének átlagjövedelméhez, tehát $\lambda_k = \mu_k/\mu$, és θ_k a k népességcsoport részesedése a népesség összes jövedelméből, tehát $\theta_k = v_k/\lambda_k$ az MLD-index segítségével kifejezett teljes egyenlőtlenség felbontható két komponens összegére:
$MLD = \sum_k v_k MLD_k + \sum_k v_k \log(1/\lambda_k)$.
A kifejezés első része a „csoporton belüli” egyenlőtlenséget jelöli: ez az egyes résznépességeken belüli egyenlőtlenségek súlyozott átlaga. A kifejezés második része a „csoportok közötti” egyenlőtlenséget mutatja, ami nem más, mint az egyenlőtlenségnek az a mértéke, ami akkor állna fenn, ha a részhalmazok minden egyes tagjának a jövedelmét pontosan a csoport átlagával helyettesítenénk be. Mivel a csoportokon belüli és a csoportok közötti egyenlőtlenség összege pontosan megegyezik az összes egyenlőtlenség nagyságával, az egyes komponenseket százalékos formában is felírhatjuk.
Az időbeli változások nyomon követésére szükség lehet az egyenlőtlenség <i>változásának</i> tényezőkre bontására. Az MLD két időpont, t és $t + 1$ közötti változása (ΔMLD) a következőképpen írható fel (<i>Mookherjee-Shorrocks</i> [1982] nyomán <i>Jenkins</i> [1995]):

$$\Delta\text{MLD} \equiv \text{MLD}_{(t+1)} - \text{MLD}_{(t)} = \sum_k \underline{v}_k \Delta\text{MLD}_{(k)} + \sum_k \underline{\text{MLD}}_{(k)} \Delta v_k - \sum_k [\log(\lambda_k)] \Delta v_k - \sum_k \underline{v}_k \Delta \log(\lambda_k)$$

$$\equiv \sum_k \underline{v}_k \Delta\text{MLD}_{(k)} + \sum_k \underline{\text{MLD}}_{(k)} \Delta v_k - \sum_k [\lambda_k - \log(\lambda_k)] \Delta v_k + \sum_k (\underline{\theta}_k - \underline{v}_k) \Delta \log(\mu_k).$$

[A komponens] [B komponens] [C komponens] [D komponens],

ahol az aláhúzott kifejezések a t és a $t + 1$ periódusra vonatkozó értékek átlagát jelölik.

Azért, hogy a különböző dimenziók mentén megvalósított tényezőtársítások könnyebben értelmezhetőek legyenek, érdemes a változások *arányait* figyelembe venni, ezért a 2.9.. táblázatban feltüntetjük az egyenlőtlenségváltozás mértékét a kiinduló időpontra vonatkozó érték százalékában. ($\% \Delta\text{MLD} \equiv \Delta\text{MLD} / \text{MLD}_{(t)}$). A fenti tényezőkre bontás egyes komponensei közül az *A* komponens az egyenlőtlenség növekedésének „tisztá” hatását jelöli (ez a csoporton belüli egyenlőtlenség növekedésének köszönhető), a *B* és *C* komponensek az egyes részhalmazok népességarányaiban bekövetkezett strukturális hatásokat mutatják, míg a *D* komponens méri az egyes csoportok relatív jövedelmeiben bekövetkezett változások hatását (*Jenkins* [1995]).

3. Munkaerő-piaci folyamatok (Horváth Hedvig–Hudomiet Péter–Kézdi Gábor)

3.1. Foglalkoztatottság, munkanélküliség, inaktivitás

A magyar népesség gazdasági aktivitása az utóbbi néhány esztendőben pozitív és negatív irányú tendenciákat egyaránt mutat (3.1. táblázat). A 2000-es év óta minimálisan csökkent az eltartottak aránya (14,1%-ról 13,8%-ra), mialatt némiképp nőtt mind az alkalmi, mind a rendszeres munkát végzők aránya (1,1%-ról 1,7%-ra, valamint 35,6%-ról 36,8%-ra). A nyugdíj (öregségi, özvegyi és rokkant nyugdíj) mellett dolgozók aránya szintén emelkedett (1,6%-ról 2,1%-ra). Kiszélesedett, nagyjából azonban más tendenciáknak köszönhető a nem-dolgozó nyugdíjasok arányának jelentős csökkenése 2000 óta (34,2%-ról 31,6%-ra). Felmérésünk szerint a vállalkozók aránya a '90-es évek második felében érte el tetőpontját, azóta viszont lassú csökkenésnek indult. A foglalkoztatási szint emelkedése, valamint az inaktivitás csökkenése a pozitív irányú tendenciák közé tartozik. A Monitor azonban az önbevalláson alapuló munkanélküliség emelkedésére is felhívja a figyelmet. A munkanélküli segélyben részesülők aránya az össznépességben már 5%-on áll, míg a '90-es évek közepén ez inkább a 4%-hoz állt közelebb. Ezen kívül még a gyesein, gyedben és gyeten levő nők arányának lassú emelkedését figyelhetjük meg az utóbbi évtizedben.

Érdekes összevetni – hasonló módszertan alapján – a Monitor, illetve a KSH munkaerő-felmérésének különbségét a gazdasági aktivitási ráták terén a 2000-es és a 2003-as évre (3.2. táblázat). Bár a Monitor a munkaerő-felméréshez képest rendszeresen felülbecsli a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívok számát, az arányszámok változásainak tendenciái azonosak a két felmérésben. Mindkét felmérés a munkanélküli ráta mérséklődését¹, és a foglalkoztatási arány enyhe emelkedését mutatja. A Monitor szerint a magyar munkapiac foglalkoztatási szintjének javulása az utóbbi három évben több mint 1 százalékpontos volt, nemzetközi összehasonlításban ez azonban még alacsonynak mondható. Az aktivitás növekedésének alapja a nyugdíj mellett is dolgozók számának további erősödése, valamint az eltartottak számának további csökkenése lehet.

3.2. Keresetek

A rendszerváltást követő években az állami tulajdonú vállalatokban foglalkoztatottak száma évről évre csökkent, és ez a tendencia mind a mai napig tart. A Monitor 2003-as adatai szerint az utóbbi évek töretlen növekedésének köszönhetően, már a kétharmadhoz közelít a magánszférában elhelyezkedők aránya (64%). Emellett pedig csökkent mind az állami, mind a vegyes tulajdonban lévő munkaadók munkaerő-piaci szerepe (3.3. táblázat).

A 16 éven felüli népesség nettó havi személyi jövedelmének vizsgálata két érdekességgel szolgál (3.4. táblázat). A vállalkozók jövedelme a '90-es évek közepének mélypontjához képest folyamatosan emelkedett, mialatt a vállalkozók száma folyamatosan csökkent. Ennek oka a sikertelen kényszervállalkozások felszámolódása lehet. Míg 2000-ben a vállalkozók jövedelme az alkalmazottak jövedelmének mindössze 114,5%-a volt, addig 2003-ra ez már

¹ Az előző bekezdésben említett munkanélküliség-emelkedés a különböző munkanélküliség-definíciók és a foglalkoztatottak arányának növekedése miatt nincs ellentmondásban ezzel a tendenciával.

144,1%. A gyeseen, gyeden és gyeten lévő nők esetében pont az ellentétes tendenciát figyelhetjük meg: míg az abszolút számuk növekedett, addig a jövedelmük jelentősen csökkent. Felmérésünk kimutatja még, hogy míg korábban a munkanélküli járadék értéke folyamatosan romlott a dolgozók jövedelméhez képest, ez a folyamat az utóbbi három esztendőben megállt. A minimálbéremelés egyik politikai célja volt a munkanélküliségi járadék és a bérek közötti rés növelése, de ez adataink szerint nem realizálódott – legalábbis nem az átlagos bérszinthez viszonyítva. A nyugdíjasok helyzete az adatok szerint szintén javult: az utóbbi évek jelentős nyugdíjemeléseinek köszönhetően már az alkalmazottak jövedelemátlagának 64,2%-ot teszi ki a nyugdíjak átlaga.

A 3.5. táblázatban láthatjuk az egyes foglalkoztatottsági csoportok átlagos havi nettó munkajövedelmét. Ezek átlaga 2000-ben 58202 Ft volt, míg 2002/2003-ban 77860 Ft, amely 3 év alatt csaknem 34%-os nominál-emelkedést jelent. A foglalkoztatási csoportok személyi jövedelemének relatív arányában² is történtek kisebb változások. A felső- és középvezetők fizetése relatíve csökkent, az alsóvezetőké, valamint a kisvállalkozóké emelkedett, ami összhangban van a diplomás népesség arányának emelkedésével, ezáltal a magasabb presztízsű állások relatív jövedelmi előnyének csökkenésével. Ez a folyamat a felsőoktatás expanziója mellett feltehetőleg a jövőben is folytatódni fog. Adataink szerint a szakmunkások relatív jövedelme szintén nőtt, melynek okaként említhetjük a szektor munkakínálatának visszaesését. Valamelyest csökkent a beosztott értelmiségiek, és az egyéb szellemi foglalkozásuk relatív jövedelme is. Mint látni fogjuk azonban, az adatok nem támasztják alá a diplomások túlkínálatának manapság népszerű feltevését. Inkább arról lehet tehát szó, hogy a korábbi években a diplomások iránti túlkereslethez kezd felzárkózni a kínálat.

Az állami szférában dolgozók jövedelme a felső- és alsóvezetőkénél, valamint az egyéb szellemi dolgozóknál lényegesen elmarad a magánszféra átlagjövedelmétől, míg a mezőgazdasági dolgozóknál ennek pontosan az ellentéte figyelhető meg. A többi státusznál a jövedelem különbsége már nem számottevő. Összességében a 2000-es adatokkal való összehasonlításból a következő érdekesség tűnik ki: Míg 2000-ben még a magánszféra átlagos jövedelme volt magasabb (bár nem számottevően: 47923 Ft vs. 45156 Ft), 2003-ban már az állami szféra dolgozói keresnek átlagosan többet: 76203 Ft vs. 72464 Ft. A különbségek értékelésénél nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a közszférában jóval nagyobb a magasán képzett munkaerő aránya, mint a magánszférában. A változás mértéke azonban így is számottevő, és minden bizonnyal a közalkalmazotti béremelések idézték elő (3.6. táblázat).

A bérszint lényegesen különbözik a magyar és a külföldi tulajdonosú vállalatoknál. A szellemi és a fizikai munka esetén is tapasztalható, hogy a tisztán magyar tulajdonban lévő vállalatok kisebb átlagfizetést tudnak biztosítani alkalmazottaiknak. 2003-ban relatíve a felsővezetők és a beosztott értelmiségiek fizetésében találjuk a legnagyobb különbséget, bár minden egyes foglalkoztatási csoport jövedelme elmarad a tisztán magyar tulajdonosú cégeknél. Több kutatási eredmény is arra utal, hogy ennek oka abban rejlik, hogy a külföldi cégek magasabban képzett munkaerőt alkalmaznak. A 2000-es adatokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy ez a különbség szinte minden státuszban nő, s a pozícióval is egyre emelkedik (3.7. táblázat).

3.3. Az alapkeresetet kiegészítő munkajövedelmek

A Monitor nagy előnye a más hazai kereseti felmérésekkel szemben, hogy részletes betekintést nyújt a különböző foglalkoztatási csoportok teljes munkajövedelmének összetételére vonatkozóan (3.8-3.10. táblázat). A nettó havi kereset (adott évi alapkereset plusz túlórák utáni kereset havi átlaga) mellett a Monitor felmérést készített a jutalmak, prémiumok, bónuszok,

² Az egyes csoportok adott hónapra (március, szeptember) vetített nettó jövedelmének aránya az átlagos jövedelemhez.

borravalók és hálapénzek összegéről, a számlára vagy költségtérítésként felvett jövedelmekről, a nem pénzbeli juttatások szintjéről, valamint a másodállásban végzett egyéb jövedelmek szintjéről is. Ezekből az alapkeresethez hasonlóan havi átlagokat képeztünk. A teljes munkajövedelmek összetételét a 3.8. táblázatban közöljük. A fizikai dolgozók összeresésében a nettó havi munkajövedelem jelenti a legnagyobb tételt. Ezen felül a nem pénzbeli juttatások, valamint a szakmunkások és a betanított munkások esetében a jutalmak jelennek meg még kisebb súllyal. Az alapkereseten felüli komponensek a felső-, és a középvezetőknél, valamint az egyéb szellemi munkát végzőknél nem csak abszolút értékben, de a teljes munkajövedelmen belüli arány tekintetében is jóval nagyobb, mint a többi foglalkoztatási csoportban (3.9 táblázat). A felsővezetők keresésében lényeges elem a jutalom/prémium, a nem pénzbeli juttatások, valamint a különmunkából származó jövedelmek is. A középvezetőknél hasonló a helyzet, de náluk a különmunkából származó jövedelem alacsonyabb súlyú, a számlára felvett kereset viszont magasabb súlyt képvisel. Az egyéb szellemi foglalkozásúak, szolgáltatók, kereskedők csoportjában a legmagasabb a borravaló/hálapénz összege, valamint magas a számlára kapott kereset, illetve a nem pénzbeli juttatás. A felmérés a szellemi foglalkozásúak között a szabadfoglalkozásúaknál mutatja ki a legnagyobb, a beosztott értelmiségieknél a legcsekélyebb mértékű borravalót/hálapénzt. A borravaló és a hálapénz átlagos bevallott összege (és súlya) azonban mindenütt igen csekély.

A keresetek összetételét megvizsgáltuk abból a szempontból is, hogy a különböző foglalkoztatási csoportok hányad része kap (akármekkora összeget) az adott jövedelemfajtaból (3.10. táblázat). Míg a keresetben nem mindenhol játszott lényeges szerepet, ebből a felmérésből kiderül, hogy minden foglalkoztatási csoportban legalább az alkalmazottak egyötöde kap jutalmat/prémiumot. Borravalóból/hálapénzből az alsóvezetők viszonylag nagy hányada (14,8%) részesül, de a középvezetők, egyéb szellemiek, szolgáltatók, kereskedők csoportja, valamint a szakmunkások jó része is részesül ilyen jellegű jövedelemből. A számlára felvett jövedelem a középvezetőknél, valamint a beosztott értelmiségieknél szerepel a legtöbbször. Nem pénzbeli juttatásban a magyar munkavállalók jelentős része részesül. Ez a szám a középvezetőknél a legnagyobb és a mezőgazdasági, fizikai dolgozóknál a legkisebb, de mindenhol eléri az 50%-ot.³ Mint látni fogjuk, a vezető beosztásúakat leszámítva e juttatások gyakorlatilag kimerülnek az étkezési és utazási hozzájárulásokban. A felső vezetők 13,5%-ának van jövedelme különmunkából, de az alsóvezetők és a beosztott értelmiségieknél is magas a másodállásúak száma (8,8%-7,5%).

A nem pénzbeli juttatások első ránézésre fontos szerepet játszanak a magyar munkavállalók keresésében. A Monitor szerint, minden foglalkoztatási csoportban meghaladja az 50%-ot a munkavállalók ösztönzésének ez a módja. Felvetődik a kérdés, hogy inkább az adózási előnyök kihasználása játszik nagyobb szerepet a nem pénzbeli juttatások ilyen széles körű elterjedtségében, vagy a munkavállalók várják el a keresetük nagyobb diverzifikációját. A felmérésünkből kiderül, hogy a nem pénzbeli juttatások közül az étkezési hozzájárulás a legelterjedtebb: minden foglalkoztatási csoportban 50% és 70% között mozog az ebben részesülők aránya. Viszonylag homogén módon oszlik el a ruhapénz (10%-36%), illetve a mezőgazdasági munkásokat nem tekintve a közlekedési hozzájárulás is (11%-25%). A gépkocsi használat inkább a szellemi foglalkozásúakhoz köthető, de a szakmunkások kisebb hányada is részesül ebben. A gépkocsi használat a közép- és felsővezetőknél kimagaslóan magasabb a többi csoporthoz képest. A szakmunkások és az egyéb szellemi munkát végzőknél, szolgáltatóknál, kereskedőknél a gépkocsi használat feltehetően közvetlenebb munkaeszközként jelenik meg, bár erre nem terjedt ki a felmérésünk. A kilométerpénz elszámolása az előző állításainkat látszik alátámasztani. A vezető funkciót betöltő alkalmazottaknál a kilométerpénzt elszámoló aránya elmarad a gépkocsit használókhoz képest, míg a többi foglalkoztatási csoportnál ez fordítva van. Ebből arra következtethetünk, hogy a vezetők a gépkocsit kereset-kiegészítésként kapják, nem pedig a munkájukhoz közvetlenül szükséges eszközként. Adatainkból kiderül az is, hogy mobiltelefont a munkavállalóknak még mindig viszony-

³ Bár ez a magas arány a legtöbb esetben csak a minimális mértékű étkezési hozzájárulásnak, illetve ruhapénznek köszönhető.

lag kis hányada kap cégétől. Még a felsővezetők esetében sem éri el a 40%-ot, a beosztottak esetében pedig jóval 10% alatt van ez a fajta nem pénzbeli juttatás. Vendéglátást, reprezentációt lényegében csak a felsővezetők számolhatnak el. Az egyéb költségeket (pl. szabadidős tevékenységekre fordítható juttatás) pedig a felsővezetők és a beosztott értelmiségiek említették nagyobb hányadban (8,4%; 6,5%) (3.11. táblázat).

3.4. Kereseti regressziók

A keresetek szóródásának magyarázatára standard, úgynevezett Mincer-típusú regressziókat becsültünk meg. Négy ilyen modell eredményét közöljük. Az első két modellben függő változónak az alapkereset, illetve a kiegészítő juttatásokkal bővített teljes munkajövedelem (vagy összkereset) logaritmusát vizsgáltuk. A logaritmált függő változók miatt az együtthatók a relatív különbségeket közelítik. Magyarázó változóként a nemet, az életkort, annak négyzetét, az elvégzett iskolai osztályok számát⁴, valamint további demográfiai és vállalati dummy változókat⁵ szerepeltettünk. A második két modell annyiban különbözik ezektől, hogy az iskolai végzettséget dummy változókkal szerepeltettük⁶. Az eredmények a 3.12. táblázatban találhatóak.

A modellek magyarázó ereje az ilyen jellegű regressziókhoz hasonlóan 40 százalék körül mozo⁹. A nemek közötti különbség jelentős (20-22%). Ez a különbség hasonló a más adatforrásokon alapuló becslésekkel. Korábbi kutatások szerint a nemek közötti különbség jelentős részben, de nem kizárólag a nők foglalkozási összetételéből fakad (elsősorban a női pedagógusok nagy száma járul hozzá). Az életkor hatása az alapkeresetre, illetve az összkeresetre csökkenő ütemben pozitív és egy pont után negatívvá válik. A modellek szerint a hatás 43-44 éves kortól válna negatívvá⁷, vagyis a magyar munkaerőpiacon 43-44 éves korig időben növekvő, utána azonban csökkenő bérszintet figyelhetünk meg. A keresztmetszeti életkor-kereseti görbék a világon mindenütt csökkenő ütemben nőnek, a viszonylag korai visszahajlás azonban tipikusan az átmeneti gazdaságokra jellemző. A jelenleg nagy valószínűséggel a rendszerváltás előtti munkaerő-piaci tapasztalat értékének a csökkenését tükrözi. Amennyiben ez az értelmezés helytálló, akkor a keresztmetszeti életkor-kereset összefüggések nem adnak megfelelő képet a jelenlegi fiatalabb generációk várható életpályájáról: az várhatóan a keresztmetszetben megfigyeltnél meredekebb, és később (vagy egyáltalán nem) visszahajló görbe lesz.

Az elvégzett iskolai osztályok száma jelentős mértékben befolyásolja az alapkereset és a keresetszintet. Az első modell szerint egy év az iskolában az alapkeresetre 7%, az összkeresetre 8% növekedést eredményez. Ez nagyjából megegyezik az iskolai végzettség nyugat-európai és egyesült államokbeli hozadékaival, illetve némileg magasabb annál. A harmadik és negyedik modell szerint a szakmunkások bérelőnye a nyolc általánost végzetekhez képest 12-14%, az érettségizettek előnye 27-33%, a diplomások előnye pedig 58-66%. Az iskolázottság szerinti különbségek nagyobbak teljes munkajövedelemben mérve, mint alapkeresetben mérve. A felsőfokú végzettség hozama 2003-ban is rendkívül magas. Ez a tény, együtt az elvégzett iskolai osztályok számának a nyugatinál kicsit magasabb ho-

⁴ Az első két modellben a nyolc általánosnál kevesebbet végzők esetén 7 évet, nyolc általánost végzeteknél 8 évet, szakmunkásoknál 11 évet, szakközépiskolát, gimnáziumot, technikumot végzőknél 12 évet, főiskolát végzeteknél 16 évet, a legalább egyetemi diplomáig eljutóknál 17 évet vettünk.

⁵ Állami vagy magáncég; magyar vagy külföldi cég; soha nem volt a személy még munkanélküli vagy már volt; nincs nyelvtudása vagy van; nincsenek egészségügyi gondjai vagy vannak; vidéki, vagy budapesti; nem cigány vagy cigány.

⁶ A második modellben három dummy változóval a népességet négy csoportba soroltuk: semmilyen középfokú vagy szakmunkás végzettséget nem szerzőkre, szakmunkásokra, érettségivel rendelkezőkre, és diplomával rendelkezőkre.

⁷ $43 \pm 0.0466281 / (2 * 0.0005462)$; $44 \pm 0.0453361 / (2 * 0.0005157)$, stb.

zadékaival megkérdőjelezi a diplomások túlkínálatának népszerű diagnózisát, és alátámasztja a diplomások további expanziójának szükségességét.

Az összkeresetet magyarázó regressziókban a hazai magán cég dummy nem szignifikáns (a referencia az állami munkaadó), míg az alapkereset esetében 6%-os hátrányt mutathatunk ki.⁸ Korábban már bemutattuk, a külföldi cégeknél jelentősen magasabb a bérszint. A modellünkben most az is kiderül, hogy ez a különbség a mérhető ismérvekben azonos munkavállalók között is jelentős.⁹ A külföldi cégnél dolgozók 23-25 százalékkal kapnak többet a hazai állami szektorban dolgozóknál, és 26-31 százalékkal kapnak többet a hazai magánvállalatok alkalmazottainál. 10% körüli a hatása annak, ha valaki még nem volt munkanélküli, ha valaki nem beteges, illetve ha beszél nyelveket, és valamint 20%-hoz közelít a budapestiek közvetlen kereseti előnye. Az etnikai hovatartozás szerint mindezek figyelembe vétele után nem mutatható ki különbség.

Összességében elmondható, hogy az alapkereset és a teljes munkajövedelem ugyanazokkal a tényezőkkel függ össze. A vállalati tulajdonforma hatása a teljes munkajövedelem esetében kicsit gyengébb, a demográfiai különbségek hatása (különösen az iskolai végzettség és a lakóhely) azonban jóval erősebb. Mindezek alátámasztják azt, hogy a keresetkiegészítések lényegében az adózást elkerülő módon, de ugyanúgy a munkaerő javadalmasát szolgálják, ráadásul jobban szórnak a munkaerő értéke szerint. A teljes munkajövedelemben tehát nemcsak nagyobb az egyenlőtlenség mint az alapkeresetekben mért egyenlőtlenség, hanem nagyon hasonló tényezők határozzák állnak a háttérben.

3.5. A teljes munkajövedelem összetételét magyarázó modellek

A 3.13. táblázatban a teljes munkajövedelem komponenseinek meglétét magyarázó modelljeink eredményeit láthatjuk. A függő változó mindegyik modellben az, hogy a munkavállaló kapott-e az adott kereset-komponensből az elmúlt évben. Ezek, még egyszer a következők: jutalom/prémium, borraivaló/hálapénz; számlára fizetséget; nem pénzbeli juttatásokat (ezeket részletesen is); különmunka. A könnyebb értelmezhetőség kedvéért a lineáris valószínűségi modellek (egyszerű OLS a hibatag heteroszkedaszticitását figyelembe véve) eredményeit közöljük. Ellenőrzésként megbecsültük a megfelelő probit modelleket is, ám azok lényegében azonos eredményeket mutatnak.¹⁰

A magyarázó változók hasonlóak az előző modellekéhez, de most nem az iskolázottságot vizsgáltuk, hanem azt, hogy a vizsgált személy milyen foglalkozásban és beosztásban dolgozik: vezető vagy fizikait (referencia a beosztott és egyéb szellemi). Nem vizsgáltuk az etnikai hovatartozást sem (hiszen az előző modellben sem volt szignifikáns), ám néztük, hogy a munkavállaló hány hónapja dolgozik a cégénél. Ez utóbbi szerepeltetése mögött az az elgondolás állt, hogy a munkahely szenioritás esetleg beosztástól függetlenül is hatással lehet a prémiumok, jutalmak, bónuszok és egyéb kereset-kiegészítő juttatások valószínűségére.

Az eredmények alapján a férfiak 4-8 százalékkal magasabb arányban használnak vállalati autót, mobiltelefont, ruhapénzt, étkezési hozzájárulást – hasonló beosztású női kollégáikhoz képest. A nyelvtudás is hasonló előnyökkel jár egyes komponensek tekintetében, a rossz egészségi állapot pedig alacsonyabb prémiummal és étkezési hozzájárulással jár. Az életkornak általában nincs szerepe, és meglepő módon annak sem, hogy az ember mennyi ideje dolgozik az adott munkahelyen. A budapesti lakosok esetében kisebb és változó előjelű

⁸ Ezek az eredmények összhangban vannak korábbi kutatások eredményeivel, de a közalkalmazotti béremelések valószínűleg itt is további fontos szerepet játszanak.

⁹ Legalábbis nem a használt magyarázóváltozókon keresztül közvetítődik, hanem valami olyan más változón, melyet kihagytunk a vizsgálatból.

¹⁰ A lineáris valószínűségi modellnél az R^2 értelmetlen, ezért nem is közöljük.

egyéb különbségek mellett az utazási hozzájárulás nagyobb aránya a kiugró, nyilvánvaló okok miatt.

A vezető beosztásúak 9 százalékkal nagyobb, a fizikai dolgozók 3-5 százalékkal kisebb arányban kapnak prémiumot és gépkocsit, mint az egyéb szellemi alkalmazottak, a mobiltelefon-használatban pedig ennél nagyobbak különbségek mutathatók ki. Az étkezési hozzájárulás kicsivel, ruhapénz és a közlekedési hozzájárulás pedig jóval gyakoribb a beosztott szellemi foglalkozásúak esetében, mint a vezetők és a fizikai dolgozók körében. A hazai magánvállalatok az állami munkáltatóknál 12 százalékkal kevesebb, a külföldi tulajdonú munkáltatók 11 százalékkal több alkalmazottnak fizetnek prémiumot. Az állami munkaadókhöz képest a magyar magánvállalatok némileg gyakrabban adnak gépkocsit és mobiltelefon, ugyanakkor ritkábban fizetnek étkezési hozzájárulást, ruhapénzt, valamint utazási és költségtérítéseket – utóbbi különbségek valószínűleg a közalkalmazotti és köztisztviselői állomány juttatásaiból fakadnak. Furcsa módon a külföldi vállalatok és az állami munkahelyek gyakorlatában az egyéb komponensekben nincsen szignifikáns különbség, kivéve az étkezési hozzájárulást.

A 3.14. táblázat ugyanezen kereseti komponenseknek a teljes munkajövedelmen belüli százalékos arányát magyarázó regressziók eredményeit tartalmazza. A nem pénzbeli juttatások pénzben kifejezett értékére a kérdőív egyben kérdez rá, komponensenként nem. Mivel a nem pénzbeli juttatások halmaza igen heterogén, összevont elemzése nem értelmes, így ki is hagytuk ezekből a modellekből. A magyarázó változók ugyanazok, mint az előző modellben. A kérdés itt tehát az, hogy ugyanazok a tényezők magyarázzák-e azt, hogy a munkavállalók teljes keresetük mekkora hányadát kapják az egyes tételekben, mint azt, hogy kapnak-e egyáltalán az adott juttatásból.

A regressziók magyarázó ereje igen alacsony. Különösen igaz ez azokban az esetekben, amikor nagy volt a 0 hányaddal rendelkező egyének száma, de az alapkereset hányadának szóródását magyarázó modell is elég rosszul illeszkedik. A becsült együtthatók jelentős része szignifikánsan nem különbözik nullától, amelyek meg igen, azok hasonló összefüggéseket jeleznek, mint a 3.13. táblázatban részletezett eredmények. Az alapkereset teljes munkajövedelmen belüli aránya a nyelveket beszélők és a vezetők esetében kisebb, a fizikai dolgozók esetében nagyobb (referencia a beosztott szellemi foglalkozásúak csoportja), ami egybeesik a kiegészítő juttatásokban való részesedés eredményeivel. Prémiumot is inkább kapnak a több nyelven beszélők és a vezetők, és kevesebbet a fizikai dolgozók. A számlára végzett munka értékének a szóródását semmivel nem tudjuk magyarázni, míg a különmunka esetében a jövedelmen belüli arányt ugyanaz magyarázza, mint azt, hogy ki végez ilyen munkát (szellemi foglalkozásúak és több nyelvet beszélők). A vállalati tulajdonnal összefüggésben is az előbbiekhöz hasonló eredményeket kapunk (külföldi vállalatok több, hazai magánvállalatok kevesebb prémiumot fizetnek, mint az állami munkaadók), de ezen felül azt is látjuk, hogy külföldi cégek alkalmazottai kevesebb pénzt kapnak különmunkáért.

Összességében elmondhatjuk, hogy az alapkereseten túli juttatásokat nagyjából a kereseti regressziókhöz hasonlóan magyarázzák a demográfiai tényezők. Kivételt ez alól az egyébként értékben nem annyira jelentős étkezési, ruházkodási és utazási támogatások jelentenek, amelyek, úgy tűnik, némileg csökkentik a kereseti egyenlőtlenségeket. Az állami, hazai magán, és külföldi magán munkaadók gyakorlata több területen és különböző módokon tér el egymástól. A profit-motívum, az adóelkerülési lehetőségek, a helyi munkaerőpiac mind befolyásolhatják ezt a gyakorlatot. A kérdés vizsgálata valószínűleg további elemzéseket igényel.

3.1. táblázat

A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)*

	1992	1996	2000	2003
Alkalmazott	40,2	35,0	35,6	36,8
Vállalkozó	3,7	5,3	5,1	4,4
Alkalmi munkás	1,0	1,3	1,1	1,8
Nyugdíj mellett dolgozik	1,6	1,6	1,6	2,1
Gyed-gyes	3,7	4,0	4,0	4,6
Munkanélküli	5,7	4,1	4,2	5,0
Nyugdíjas	35,0	33,7	34,2	31,6
Eltartott	9,1	15,0	14,1	13,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	4508	4131	4355	5445

*Munkanélküliek azok, akik munkanélkülieknek járó ellátásból élnek.

3.2. táblázat

Foglalkoztatási, munkanélküliségi és inaktivitási ráta (%)*

	Tárki-Monitor 2000. március	KSH-MEF 2000. I. negyedév	Tárki-Monitor 2003. október	KSH-MEF 2003. IV. negyedév
Foglalkoztatási ráta	46,91	49,45	47,95	51,08
Munkanélküliségi ráta	11,14	6,70	8,35	5,54
Inaktivitási ráta	47,20	47,00	47,67	45,92

*A munkanélküliség itt használt definíciója a nemzetközi standardokat (és a KSH-MEF módszertanát) követi: eszerint munkanélküliek azok, akik jelenleg nem dolgoznak, az elmúlt héten nem végeztek munkát, keresnek munkát, és azonnal munkába tudnának állni.

3.3. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása munkahely szerint (%)

	1992	1996	2000	2003
Állami	60,8	41,3	36,1	31,9
Vegyes	8,7	12,0	6,5	4,0
Magán	30,5	46,7	57,4	64,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2083	1696	1528	2050

3.4. táblázat

A 16 éven felüli népesség egyes csoportjainak nettó havi munkajövedelme (adott év március, Ft)

	1992	1996	2000	2003*
Alkalmazott	18707	33317	57666	75847
Vállalkozó	53149	36394	66029	110474
Gyed-gyes	8630	16256	30123	26828
Munkanélküli	9370	12018	16500	22689
Nyugdíjas	9175	17570	33058	48990
N	3828	3388	3712	3532
Az alkalmazottak jövedelmének százalékában (%)				
Alkalmazott	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Vállalkozó	284,1%	109,2%	114,5%	144,1%
Gyed-gyes	46,1%	48,8%	52,2%	35,9%
Munkanélküli	50,1%	36,1%	28,6%	31,6%
Nyugdíjas	49,0%	52,7%	57,3%	64,2%

* Szeptemberi adatok.

3.5. táblázat

Az egyes foglalkoztatási csoportok nettó havi munkajövedelme (adott év március, Ft)

	1992	1996	2000	2003*
Felső vezető	49566	85205	149221	191749
Középvezető	33885	59320	99628	106962
Alsó vezető	22508	43106	65094	96018
Értelmiség	23202	44378	80511	98092
Egyéb szellemi	17807	31151	57803	73626
Kisvállalkozó	58101	34319	71697	102760
Szakt munkás	16483	30823	49399	70120
Mg-i munkás	13062	26107	34634	46830
Betanított	14569	24473	40983	55190*
Segéd munkás	14166	21344	31460	
Átlag	21376	34155	58202	77860
N	2095	1779	1829	1901
és átlaghoz viszonyított aránya, %				
Felső vezető	231,9	249,5	256,4	246,3
Középvezető	158,5	173,7	171,1	137,3
Alsó vezető	105,3	126,2	111,8	123,3
Értelmiség	108,5	129,9	138,3	126,0
Egyéb szellemi	83,3	91,2	99,3	94,6
Kisvállalkozó	271,8	100,5	123,2	132,0
Szakt munkás	77,1	90,2	84,9	90,1
Mg-i munkás	61,1	76,4	59,5	60,1
Betanított	68,2	71,7	70,4	70,9**
Segéd munkás	66,3	62,5	54,1	

* Szeptemberi adatok.

**A 2003-as adatok a betanított- és segéd munkásokra vonatkozó adatokat összevontan tartalmazzák.

3.6. táblázat**A közszektor és a magánszektor munkajövedelme (havi átlag, Ft)**

	Közszektor		Magánszektor	
	2000	2003	2000	2003
Felső vezető	105306	138642	111380	201599
Közép vezető	67684	107560	97841	103305
Alsó vezető	63170	88605	52888	102039
Értelmiség	50115	97008	63878	91211
Egyéb szellemi	40146	68527	53788	78457
Szakmunkás	40479	73480	41668	67692
Betanított- segédmunkás	32931	49988	36466	54933
Mezőgazdasági	33229	61500	28351	44523
Átlag	45156	76203	47923	72464

3.7. táblázat**Magyar és külföldi tulajdonú cégek dolgozóinak jövedelemkülönbségei (havi átlag, Ft)**

	Magyar tulajdon		Vegyes tulajdon		Külföldi tulajdon	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003
Felső vezető	107885	135125	80639	n.a.	125425	433934
Középvezető	65237	102717	155226	169957	144584	118414
Alsó vezető	52979	90127	59976	93865	66865	114669
Értelmiség	55352	93169	87850	95344	72583	147336
Egyéb szellemi	46540	68509	66659	88044	62998	95919
Szakmunkás	39332	67525	52136	79188	52510	85406
Betanított	32467	51659	37621	62664	39695	62546
Mezőgazdasági	30641	44503	n.a.	n.a.	36000	62281
Átlag	44548	73710	58556	82002	56226	96875
N	755	1503	124	129	137	202

3.8. táblázat

Alkalmazottak teljes munkajövedelmének az összetétele (havi átlag, Ft)

Alkalmazott beosztása	Munkajövedelem	Jutalom	Borraló/Hálapénz	Számlára felvett jövedelem	Nem pénzbeli juttatások	Különmunka	Kereset
N=1752							
Felső vezető	187042	11691	0	957	10845	9465	220000
Középvezető	107123	5434	97	6406	5635	2618	127313
Alsóvezető	94173	4111	975	127	4753	3652	107790
Beosztott értelmiségi	96930	2673	13	1229	3710	2047	106602
Egyéb szellemi	72779	2454	925	4201	3912	847	85119
Szaktanácsadó	69546	1075	384	233	2093	409	73741
Mg-i munkás	47159	451	0	0	947	0	48556
betanított/segédmunkás	53003	612	379	313	1369	252	55927
ÖSSZESEN:	74108	1913	417	1278	2829	1069	81615

3.9. táblázat

Alkalmazottak keresetének összetétele (havi átlag, a kereset százalékában)

Alkalmazott beosztása	Munkajövedelem	Jutalom	Borraló/Hálapénz	Számlára felvett jövedelem	Nem pénzbeli juttatások	Különmunka
N=1752						
Felső vezető	85,0	5,3	0,0	0,4	4,9	4,3
Középvezető	84,1	4,3	0,1	5,0	4,4	2,1
Alsóvezető	87,4	3,8	0,9	0,1	4,4	3,4
Beosztott értelmiségi	90,9	2,5	0,0	1,2	3,5	1,9
Egyéb szellemi	85,5	2,9	1,1	4,9	4,6	1,0
Szaktanácsadó	94,3	1,5	0,5	0,3	2,8	0,6
Mg-i munkás	97,1	0,9	0,0	0,0	2,0	0,0
betanított/segédmunkás	94,8	1,1	0,7	0,6	2,4	0,5
ÖSSZESEN:	90,8	2,3	0,5	1,6	3,5	1,3

3.10. táblázat**Alkalmazottak hányad része részesedik a különböző jövedelemfajtákban (havi átlag, %)**

Alkalmazott beosztása	Jutalom	Borraló/Hálapénz	Számlára felvett jövedelem	Nem pénzbeli juttatás	Különmunka
N=1752					
Felső vezető	52,9	0,0	6,3	79,7	13,5
Középvezető	43,9	7,3	10,9	81,3	3,9
Alsóvezető	44,5	14,8	2,9	72,6	8,8
Beosztott értelmiségi	38,9	2,8	9,7	77,9	7,5
Egyéb szellemi	33,6	6,2	4,8	74,6	2,7
Szaktanácsos	24,2	6,4	1,6	61,4	1,9
Mg-i munkás	27,4	0,0	0,0	57,5	0,0
betanított/segédmunkás	22,5	3,8	1,6	66,4	0,8
Összesen	29,6	5,5	3,7	66,4	3,1

3.11. táblázat**Alkalmazottak hányad része részesedik a különböző nem pénzbeli juttatásokban (havi átlag, %)**

Alkalmazott beosztása	Gépkocsihasználat	Kilométerpénz	Mobiltelefon	Reprezentáció	Étkezési hozzájárulás	Ruhapénz	Közlekedési hozzájárulás	Egyéb juttatás
N=1752								
Felső vezető	38,1	21,6	38,8	10,7	60,9	21,7	12,4	8,4
Középvezető	11,9	10,0	23,2	1,8	65,9	24,6	11,0	4,8
Alsóvezető	6,1	3,5	12,5	0,5	66,1	17,8	16,9	1,5
Beosztott értelmiségi	3,1	3,8	7,1	0,5	70,5	36,2	24,6	6,5
Egyéb szellemi	4,5	5,6	6,3	1,3	64,2	28,5	19,0	3,9
Szaktanácsos	3,8	3,2	4,7	0,2	52,5	15,0	17,1	1,6
Mg-i munkás	0,0	12,2	3,5	0,0	63,0	10,0	0,0	0,0
betanított/segédmunkás	0,0	0,1	1,3	0,0	53,3	13,3	14,0	2,0
Összesen	3,9	3,7	6,3	0,6	58,4	19,9	16,9	2,9

3.12. táblázat**A munkajövedelem és az összkereset logaritmusának lineáris közelítése (havi átlag)**

	Alapkereset	Összkereset	Alapkereset	Összkereset
Férfi	0,196	0,200	0,215	0,226
Kor	0,047	0,045	0,047	0,045
Kor-négyzet	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001
Iskolaidő	0,073	0,082		
Szaktudás			0,125	0,140
Érettségi			0,275	0,334
Felsőfokú			0,585	0,658
Hazai magán cég	-0,058	(0,035)	-0,052	(-0,027)
Külföldi cég	0,251	0,232	0,249	0,227
Volt munkanélküli	-0,127	-0,120	-0,125	-0,118
Nyelvtudás	0,107	0,144	0,097	0,132
Beteges	-0,093	-0,099	-0,091	-0,094
Budapesti	0,172	0,196	0,165	0,185
Cigány	(0,0652)	(0,060)	(0,040)	(0,039)
Konstans	9,254	9,187	9,872	9,867
N	1731	1735	1731	1735
R-négyzet	0,41	0,37	0,42	0,37

A regressziók standard hibái robusztusak a heteroszkedaszticitásra és a hibatagok háztartáson belüli klasztereződésére.

3.13. táblázat

A teljes munkajövedelem összetétele (lineáris valószínűségi modellek)

	Kap-e prémiumot?	Kap-e borralvót?	Van-e számlás jövedelme?	Van-e külön- munkából származó jö- vedelme?	Elszámolhat-e gépkocsihasználatot?	Elszámolhat-e kilométerpénzt?	Kap-e mobiltele- font?
Férfi	(-0,025)	(0,023)	(0,005)	(0,015)	0,042	0,047	0,086
Kor	(0,001)	-0,002	(0,000)	(-0,000)	(0,001)	(0,000)	(0,001)
Budapesti	(-0,006)	0,083	(-0,002)	(0,020)	(-0,009)	-0,036	(0,017)
Nyelvek	0,075	(0,030)	0,039	0,030	0,045	0,028	0,066
Beteges	-0,099	-0,025	(0,005)	(0,005)	(-0,008)	(0,003)	(0,002)
Munkahossz	(0,000)	(0,000)	(-0,000)	0,000	(0,000)	(-0,000)	(-0,000)
Vezető	0,089	(0,069)	(-0,001)	(0,026)	0,084	(0,035)	0,159
Fizikai	(-0,056)	(0,033)	-0,041	-0,026	-0,037	-0,048	-0,058
Magán cég	-0,120	(-0,005)	(-0,012)	(0,013)	0,030	(-0,007)	0,039
Külföldi cég	0,110	(-0,037)	(0,015)	(-0,028)	(0,006)	(-0,012)	(-0,011)
Konstans	0,311	0,076	0,052	(0,021)	(-0,024)	(0,041)	(-0,042)
N	1748	1748	1748	1748	1748	1748	1748

	Elszámolhat-e reprezentáci- ós költségeket?	Kap-e étkezési hozzájárulást?	Kap-e ruha- pénzt?	Kap-e közlekedési hozzájárulást?	Elszámolhat-e egyéb költségeket?
Férfi	0,011	0,052	0,038	(0,007)	(0,015)
Kor	(0,000)	0,003	(-0,000)	(-0,001)	(0,000)
Budapesti	-0,018	(-0,008)	(-0,045)	-0,100	(-0,009)
Nyelvek	0,020	(0,019)	(0,045)	(-0,031)	0,034
Beteges	(0,002)	-0,087	(-0,049)	(-0,039)	(-0,018)
Munkahossz	(-0,000)	0,001	(0,000)	(0,000)	(-0,000)
Vezető	0,030	(-0,016)	-0,102	-0,074	(-0,009)
Fizikai	-0,011	-0,084	-0,138	-0,085	(-0,021)
Magán cég	(0,003)	-0,247	-0,169	-0,054	-0,021
Külföldi cég	(0,011)	0,324	(-0,036)	(0,047)	(0,003)
Konstans	(-0,005)	0,567	0,373	0,306	(0,034)
N	1748	1748	1748	1748	1748

A regressziók standard hibái robusztusak a heteroszkedaszticitásra és a hibatagok háztartáson belüli klasztereződésére,

	Alapkereset az összkereset szá- zalékában	Prémium az összkereset szá- zalékában	Hálapénz az összkereset szá- zalékában	Számlás jövede- lem az összkereset szá- zalékában	Különmunkából származó jövedelem az összkereset százalékában
Férfi	(-0,739)	(0,054)	(-0,077)	(-0,094)	(0,488)
Kor	(-0,024)	(0,012)	-0,024	(0,030)	(-0,011)
Nyelvek	-2,335	0,584	(0,282)	(0,346)	0,762
Beteges	(0,597)	-0,653	-0,373	(0,203)	(0,207)
Munkahossz	(0,002)	(-0,000)	(-0,000)	(-0,003)	0,003
Vezető	(-2,358)	1,198	(0,176)	(-0,108)	(1,142)
Fizikai	2,978	-0,914	(0,467)	(-0,618)	-0,633
Budapesti	(-0,585)	(0,313)	1,396	(-0,161)	(0,376)
Magán cég	(1,022)	-0,760	(0,256)	(0,035)	(0,466)
Külföldi cég	(-0,708)	0,802	(-0,429)	(0,241)	-0,821
Konstans	93,288	1,839	(0,703)	(-0,186)	(0,371)
N	1645	1645	1645	1645	1645
R-négyszet	0,07	0,08	0,04	0,01	0,04

*A zárójelben szereplő együtthatók nem szignifikánsak. A nem zárójelesek 5 %-on szignifikánsak. A regressziók standard hibái robusztusak a heteroszkedaszticitásra és a hibatagok háztartáson belüli klasztereződésére.

4. A szegénység különböző metszetei (Gábos András–Szivós Péter)

4.1. Bevezetés

A tanulmány keretében – a korábbi évekhez hasonlóan – megvizsgáljuk a szegénység kiterjedését és mélységét a magyar társadalomban 2003-ban, elemezzük a kialakult trendeket és magyarázó okokat. A TÁRKI korábbi vizsgálatainak középpontjában a relatív jövedelmi szegénység koncepciója állt. Elemzésünk ezúttal is a jövedelmi szegénység tárgyalásával kezdődik, ám ebben az évben kísérletet teszünk a többdimenziós szegénység-koncepció érvényesítésére is a rendelkezésre álló adatállományon.

A társadalmi kirekesztés, a szegénység elleni küzdelem az Európai Unió közösségi célkitűzései között is szerepel. A célhoz rendelt jelzőszám-rendszer, a laekeni indikátorok előállítása az EUROSTAT hatáskörébe tartozik. Az EUROSTAT által használt módszertani paraméterek valamelyest eltérnek a TÁRKI standard publikációiban használatostól: a szegénységi küszöb az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka, a ekvivalens mediánjövedelmet pedig az ún. OECD II. skálával számítják. Tekintettel arra, hogy Magyarország ez év májusától jogi értelemben is az Unió tagjává válik, s ezáltal teljes egészében az EU rendszerébe integrálódik, a tanulmány függelékében 2001-re és 2003-ra közöljük az indikátor-rendszer azon elemeit, melyek a TÁRKI Háztartás Monitor adatállományából előállíthatók, anélkül azonban hogy azokat interpretálnánk.

A TÁRKI ezt megelőző háztartásvizsgálata 2001-ben zajlott, április-májusi kérdezéssel. A 2003. októberi kérdezésig eltelt közel két és fél év során számottevő változások történtek a magyar lakosság jövedelmi helyzetében. Elég, ha csak azokra a kormányzati beavatkozásra utalunk, melyek közvetlen hatással voltak a keresetekre. A jelzett vizsgálatok által le nem fedett időszakban kétszeresére emelkedett a minimálbér, 2002 őszén 50 százalékkal nőtt a közalkalmazottak bére, bevezették a diplomás minimálbért és ezzel párhuzamosan jelentős béremelkedés volt a piaci szférában is. A kormányzati beavatkozás a szociális ellátórendszeren keresztül is komolyan befolyásolta a jövedelem-eloszlást, például a 13. családi pótlékon vagy az 53. heti nyugdíjon keresztül. Az éves idősor hiánya ebben a helyzetben megnehezíti az elemző dolgát a jövedelmek eloszlásában és így a szegénység kiterjedésében és mélységében végbement változások nyomon követésekor, a változások pontos okainak feltárásakor.

4.2. Jövedelmi szegénység

4.2.1. Jövedelemszint és jövedelemdinamika

A TÁRKI Háztartás Monitor felvétele során rögzített adatok szerint 2002. októbere és 2003. szeptembere között egy főre a magyar háztartásokban mintegy 647 ezer forintnyi jövedelem jutott. Ez a szám 38 százalékkal magasabb, mint amit 2000/01-ben, ami – figyelembe véve a hivatalos fogyasztói árindexet – 24 százalékos reáljövedelem-növekedést jelent.¹ Bár ez a növekmény nem egyformán érintette a családokat, a háztartástípus szerinti vizsgálat meglehetősen kis szóródást mutat. (4.1. táblázat) A legnagyobb mértékű, 40 százalékos vagy afelletti nominális növekedést a nem gyermeces háztartások esetében tapasztaltuk, ezen belül is a legmagasabb értékeket a 60 évnél idősebb háztartásfőjű háztartások között. A legkisebb mértékű növekedés a nominális jövedelmekben a 60 évesnél fiatalabb gyermek nélküli párok (19 százalék), a három és többgyermeces családok (24 százalék), valamint az egyedülálló szülők (25 százalék) között következett be. E csoportok esetében reáljövedelem-növekedésről nem is beszélhetünk. A többi háztartástípus esetén a jövedelem változása az átlagos érték körül alakult. A gyermekekre eső jövedelmek növekedése kis mértékben meghaladta a teljes népesség esetében mért értéket.

Ha a különböző háztartástípusokban élők jövedelmét nem az előző időszakhoz, hanem az átlagos értékhez viszonyítjuk, megfigyelhetjük, hogy a többgyermeces és az egyszülős családok helyzete jelentősen rosszabb az átlagosnál, ráadásul számottevő mértékben romlott is a legutóbbi adatfelvétel óta. A gyermeces családokon belül a pár egy gyermekkel típusúak vannak a legjobb helyzetben, ahol az egy főre jutó jövedelem megegyezik az átlaggal. Csak a gyermekeket vizsgálva, jól látható a gyermeces háztartások jövedelmi helyzetének differenciáltsága. (4.2. táblázat)

4.2.2. A jövedelmi szegénység mutatószámainak időbeli alakulása

A TÁRKI vizsgálatai szerint az elmúlt bő egy évtized során a relatív jövedelmi szegénység elterjedtségének trendje több alkalommal is jelentős változásokat mutatott. A kilencvenes évek első felében – a jövedelemegyenlőtlenségek növekedésével párhuzamosan, de attól nem függetlenül – fokozatosan emelkedett a szegénységi ráta a teljes népességen belül. Az adatok tanúsága szerint a szegénység 1995/96-ban volt a legkiterjedtebb Magyarországon, bárhol is húzzuk meg a szegénység határát. A mediánjövedelem felében megállapított küszöb mellett a lakosság közel 13 százalékát, az átlagjövedelem feleként definiált küszöb esetében pedig mintegy 18 százalékát mondhattuk szegénynek. (4.3. táblázat) Ezt az időszakot a társadalom szintjén a szegénység kockázatának csökkenése követte, majd éveken keresztül csak kismértékű, gyakran statisztikailag nem értékelhető változásokat figyelhattunk meg. Nincs ez másképpen a 2002/03-as adatok esetében sem. Eszerint az elmúlt két és fél-három évben Magyarországon a szegénység mértéke alig változott, igaz a szegénységi ráták a medián-, illetve az átlagjövedelem felében megállapított szegénységi küszöb mellett valamelyest magasabbak, mint 2000/01-ben voltak. Az egy főre jutó jövedelmek alapján számított mediánjövedelem fele melletti ráta 2003-ban 10,9 százalék, míg 2000/01-ben 10,3 százalék volt, az átlag fele esetében pedig a jelzett időszakban 14,4 százalékról 15,9 százalékra változott a szegénység aránya. Alacsonyabb szegénységet tapasztalunk akkor, ha ekvivalens jövedelemmel számolunk. Ez esetben azt mondhatjuk, hogy 2002/03-ban a lakosság 8,3

¹www.mnb.hu

százaléka élt a medián-, 13,2 százalékuk pedig az átlagjövedelem felénél alacsonyabb bevételből.

A szegénységi ráták viszonylagos változatlansága a szegénységi küszöbök forintértékeinek növekedése mellett következett be. Az adatokból arra következtethetünk, hogy 2000/01 és 2002/03 között az átlagjövedelem valamelyest nagyobb mértékben emelkedett, mint a mediánjövedelem. (4.4. táblázat) Az egy főre eső éves átlagjövedelem növekedése 37, a mediánjövedelemé pedig 34 százalékos volt nominálértéken. Az ekvivalens jövedelmek esetében a különbség hasonló mértékű, 2 százalékpontos.

A szegénység elterjedtségének mutatói nem elégségesek a kérdés teljes körű feltárásához. Azonos szegénységi ráták jellemezhetnek két eltérő jövedelemeloszlást mutató társadalmat, attól függően, hogy a szegénységi küszöb alatt élők a jövedelemskálán milyen távolságra helyezkednek el a nem szegényektől, illetve, hogy a szegények jövedelemeloszlása milyen alakot mutat. A szegénységi rés-arány a szegények jövedelmének a szegénységi küszöb értékétől vett átlagos távolságát mutatja a küszöb értékének arányában. (lásd a 4.3. táblázat lábjegyzetét) A kilencvenes évek folyamán ez a távolság a küszöb egynegyede és egyharmada között változott, a választott küszöbtől függően az évtized elején, illetve közepén érve el a legmagasabb értéket. A legfrissebb adatok szerint a szegénység mélysége a medián- és az átlagjövedelem felében meghatározott küszöb mellett kis mértékben csökkent az elmúlt években, jelenleg 23-26 százalék körül alakul. Ezek az értékek a rendszerváltás óta tartó időszakban a legalacsonyabbak közé tartoznak. (4.3. táblázat) A kvintilis határ mellett a szegénységi rés-arány megegyezik a 2000/01-ben mérttel.

A szegénység mélységének egy másik mérőszámát kapjuk meg, ha a szegénységi deficitet nem a küszöbhez, hanem a nem szegények jövedelemtömegéhez viszonyítjuk. Ezek a mérőszámok jelentős mértékben függenek attól, hogy milyen jövedelmi küszöböt választunk a szegénység határaként. A mediánjövedelem fele esetében a mutató az elmúlt bő évtizedben 1 százaléknál magasabb, de 2 százaléknál alacsonyabb volt, az átlagjövedelem felének esetében pedig 2 és 3 százalék között alakult. A medián felét választva szegénységi küszöbnek, azt tapasztaljuk, hogy 2002/03-ban a szegénységi deficit a nem szegények összes jövedelmének 1,1 százalékát-, az átlag felét figyelembe véve pedig 2,2 százalékát tette ki. Ezek az értékek gyakorlatilag megegyeznek a korábbi években mértéknél. (4.3. táblázat)

A szegénység elterjedtségének és mélységének egyidejű mérésére több jelzőszámot is ismerünk a szakirodalomból. Ezek között említhetjük a Sen-indexet vagy az ún. FGT-indexet, mely Foster, Greer és Thorbecke nevét viseli, és amelyek a korábbi években folyamatosan részét képezték a TÁRKI standard publikációinak. Mindkettő megerősíti az előzőek során felvázolt trendeket: a szegénység valószínűségének és súlyosságának stagnálását a kilencvenes évtized végétől kezdődően. A 2002/03-as kutatás adatai szerint mindkét indikátor értéke lényegesen alacsonyabb a korábbi maximumot jelentő 1995/96-os értéknél, de valamelyest magasabb az 1999/00-es minimumnál. (4.3. táblázat) Hasonló változásokról ad képet az FGT-index is.

A szegénység meghatározóiról és előfordulásáról az egyes társadalmi csoportokban a 4.3. fejezetben szólnunk részletesen, összevetve a jövedelmi és a nem-jövedelmi szegénység esetében mutatkozó azonosságokat és különbségeket. Ezúttal csak néhány kiemelt jellemző (életkor, gyermekszám és háztartástípus) szerint mutatjuk be a szegénység kockázatának időbeli változását különböző szegénységi küszöbök mellett, ekvivalens háztartásjövedelemmel számolva. (4.6. táblázat) Míg a medián és az átlagjövedelem felében meghatározott küszöbök esetében egyértelműek a trendek, addig a legmagasabb küszöb, a kvintilis határ esetében ilyeneket nem tapasztalunk. Az első két küszöbre koncentrálna azt állapíthatjuk meg, hogy a kilencvenes évek vége óta valamelyest növekedett a gyermekek szegénységi kockázata, ám ez a növekedés döntően a 1999/00 és 2000/01 közötti időszakban történt. Miközben nőtt a gyermektelen háztartásokban élők szegénysége is, az egy- és kétgyermekes háztartásokban élőké kisebb-nagyobb mértékben csökkent.

A szegénységi ráta évről évre változik, ezért akkor kapunk teljes képet egy társadalmi csoport szegénységi kockázatának időbeli változásáról, ha az egyedi rátákat az átlagos rátához viszonyítjuk. (4.6. táblázat) Ezek az eredmények jól mutatják, hogy a gyermekek szegénységi kockázata általában nem változott említésre méltó mértékben a legalacsonyabb szegénységi küszöb mellett, a 15-19 éveseké kifejezetten csökkent. A változások mértéke más életkorú csoportokban sem számottevő. Ugyancsak a változás hiányát láthatjuk a magasabb szegénységi küszöbök, tehát az átlagjövedelem fele és a kvintilishatár használatakor is. Fontos megállapítást tehetünk a gyermekszám szerint szegénységi kockázat vizsgálatakor. Eszerint a jelzett időszakban a gyermektelen, valamint a három és többgyermekes háztartásokban élők szegénysége kismértékben nőtt, miközben az egy és kétgyermekeseké csökkent, különösen a legszegényebbek között. A háztartástípusonkénti elemzés arra utal, hogy a szegénység növekedése elsősorban a sokgyermekes háztartásokban figyelhető meg, az egy és kétgyermekesek kockázata változóan mondható ebben az időszakban és nagymértékben függ a háztartásban élők számától is. Általánosságban elmondható az is, hogy komolyabb változás az alacsonyabb küszöbök mellett figyelhető meg, a kvintilis határ esetében már alig-alig találunk érdemleges mozgást.

4.3. Szegénység többdimenziós szemléletben

A szakirodalomban számos érvet találunk arra vonatkozóan, hogy a szegénység kizárólag relatív jövedelmi (vagy fogyasztási) helyzet alapján történő definiálása, miért nem ad teljes (vagy éppen elfogadható) képet e társadalmi problémáról.² A teljesség igénye nélkül itt most csak kettőt említenénk. Egyrészt a relatív jövedelmi szegénység eloszlásfüggő, s ez különösen az összehasonlító elemzéseknél jelent egyfajta korlátot. Förster és társai (2002: 7) hipotetikus példán mutatják be, hogy egy magasabb jövedelemszinten élő társadalmat szegényebbnek láthatunk a relatív szegénységi küszöbök használata mellett, mint egy alacsonyabb jövedelemszinten élő. Másodszor, a jövedelem általában, de annak általunk használt éves formája is, folyó (*flow* típusú) erőforrás, nem ad tehát teljes képet arról a háztartás ténylegesen mozgósítható pénzbeni vagy nem pénzbeni vagyonáról, tartalékairól. Így a jövedelmi szegénység-definíció alkalmazása nem teszi lehetővé például az eladósodottság problémájának kezelését.³

Az alábbiakban először a deprivációról lesz szó. Ezt követően a szubjektív szegénység indikátoraival foglalkozunk. Az adatállomány nyújtotta lehetőségek közül kiválasztjuk azt a jelzőszámot, melynek alapján az elemzés további részében valakit szubjektív szegénynek tekintünk. Végezetül a jövedelmi szegénység, a depriváltság és a szubjektív szegénység kombinálásával kialakítjuk a többdimenziós szegénység által érintettek csoportjait.⁴ Végül megvizsgáljuk a különböző szegénységdefiníciók által elhatárolt csoportok összetételét és a szegénység fő dimenzióit magyarázó főbb jellemzőket.

² A jövedelmi szegénység-definíciónak ugyanakkor vannak kétségtelen előnyei, az életkörülmények figyelembevételén alapulónak pedig egyértelmű hátrányai. Ezekről lásd például Spéder (2002:49-51).

³ Förster és társai (2002: 9) idézik Sen (1992) megállapítását. Utalnunk kell arra, hogy Sen az alapvető és a lehető legszélesebb értelemben vett adottságok (*capabilities*) hiányaként definiálja a szegénységet. Ugyanerről lásd még Spéder (2002a: 49-50).

⁴ A kötet 1. tanulmányában Kolosi Tamás és Róbert Péter az általunk is használt dimenziók jelentős részével átfedő jellemzők mentén vizsgálta a magyar társadalom vertikális hierarchizáltságát. Míg azonban ők a teljes hierarchia leírására törekedtek, addig mi a hierarchia legalján lévőkét kíséreltük meg elkülöníteni. Ez okozza többek között az elkülönült módszertan és a Kolosi-Róbert tanulmányban használt dimenzióktól eltérő jellemzők figyelembe vételét is.

4.3.1. Depriváció

Tanulmányunkban depriváció alatt az adott társadalom viszonyai között alapvetőnek minősülő szükségletektől való megfosztottságot értjük, legyen az jószág vagy szolgáltatás.⁵ A többdimenziós szegénység hangsúlyozásával párhuzamosan egyre több kísérlet születik a fogalom operacionalizálására, az elméleti és az empirikus megközelítések összehangolására. Ezekre a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt találunk példát. Mi magunk a szakirodalomban ismertett megoldások tapasztalatait⁶ a TÁRKI Háztartás Monitor adatállományával összehangolva vontuk meg azok körét, akiket a magyarországi viszonyok között depriváltak tekintünk.

Mivel elemzésünk során minket nem kötnek a nemzetközi összehasonlíthatóság korlátai, a depriváltsági mutató kialakítása során a lehető legtöbb és szakmailag is indokolt információt igyekeztünk felhasználni. Ennek megfelelően három dimenziót jelöltünk meg, melyek alapját képezik a végső depriváltság-index meghatározásának: (a) az *alap* depriváltságot, (b) a *másodlagos* vagy *fogyasztási* depriváltságot és (c) a *lakás* depriváltságot. Eljárásunk során arra törekedtünk, hogy egyfajta objektív depriváltsági mutatót képezzünk, amely nem függ a jószág vagy a szolgáltatás társadalomban empirikusan megfigyelhető eloszlásától. A fogyasztási depriváció esetében azonban ettől eltértünk és a depriváltak körét ebben a dimenzióban egy, a megfelelő helyen részletezett relatív eljárással állapítottuk meg.

4.3.1.1. Alap depriváció

Az alap depriváltság dimenziójában olyan termékek és szolgáltatások birtoklásának vagy megfelelő mértékű igénybevételének hiányát vettük figyelembe, melyek akár önmagukban, akár az uralkodó civilizációs normák mellett nélkülözhetetlenek az emberi létezés és a társadalmi integráltsághoz. Ennek megfelelően a kérdőívben is szereplő kérdések figyelembevételével öt aldimenziót (elemi deprivációt) definiáltunk: élelmiszerfogyasztás, ruházkodás, lakásrepsi, társas kapcsolatok, pihenés (üdülés). (lásd a 4.8. és a Függelék F2. táblázatát)

A vizsgált kérdések megoszlásai azt mutatják, hogy a magyar lakosság több mint egytizede él olyan háztartásban, ahol a megfelelő táplálkozás szükséglete kielégítetlen a pénzhiány miatt. Ennél lényegesen magasabb azok aránya, akiknél az új ruha vásárlása jelentett problémát az adatfelvételt megelőző egy évben. A lakosság közel kétharmada él ilyen nehézségekkel küszködő háztartásban. Nem jutott elég pénze a repsi fizetésére, miközben lakásuk részben fűtetlen maradt a háztartásokban élők 8 százalékának. Az elmúlt 5 évben egyszer sem volt nyaralni akár bel-, akár külföldön a magyarok ugyancsak közel kétharmada. A rendszeres társas kapcsolatok hiányát feltételezhetjük azokban a háztartásokban, melyek tagjai pénzhiány miatt nem tudták családtagjaikat vagy barátait vendégül látni. A magyar lakosság egynegyede él ilyen háztartásokban. (4.8. táblázat)

Az egyszerű megoszlások mellett megvizsgáltuk, hogy mennyire elterjedt a társadalomban az elemi deprivációk kumulálódása. Eszerint a lakosság 16 százaléka az alap depriváció egyetlen aldimenziójában sem mondható szükségleteitől megfosztottnak. A háztartásokban élők közel egyharmada egy-, 28 százaléka két-, 17 százaléka pedig három aldimenzióban is

⁵ Természetesen a jövedelemhiány is megfosztottság egy adott erőforrástól. Egyrészt a tanulmány szerkezetének okán, másrészt azonban tudatos megfontolások miatt, az elégtelen jövedelmet itt nem deprivációként értelmezzük, hanem önálló dimenzióként. Ebben az értelemben a deprivációt nem-monetáris szegénységként definiáljuk.

⁶ Elsősorban COM (2002), illetve a Förster, Tarczi és Till (2002) által leírt módszertant követjük, az elnevezések egy részét is tőlük vettük át. A magyarországi kísérletekről lásd Havasi (2002), Spéder (2002a,b).

depriválnak mondható. A legsúlyosabb helyzetben, tehát a négy vagy mind az öt aldimenzióban érintettek a lakosság közel 8 százalékát teszik ki.

Az alap depriváció által érintettek körét oly módon határoztuk meg, hogy az aldimenziókat leíró bináris változókhöz (0 – ha az adott aldimenzióban deprivált, 1 – ha nem deprivált) – külső szakértői-, vagyis nem az adatokból származtatott becslés révén – egy súlyrendszert társítottunk és háztartásszinten aggregáltuk a súlyozott értékeket. Szándékaink szerint a kialakított súlyrendszer megfelelő módon differenciál az aldimenziók között aszerint, hogy azok mennyire szorítóak. A kialakított súlyrendszert a 4.8. táblázat utolsó oszlopában tüntettük fel. A részsúlyok összege 1-es értéket ad. A legnagyobb súlyt (0,4) az élelmiszervásárlás pénzhiány miatti visszafogásához rendeltük, ezt követte sorrendben a lakásfenntartással kapcsolatos szükségletek kielégítetlensége (0,3), az új ruha vásárlásának elmaradása (0,15), a családtagok, barátok meghívásának elmaradása (0,1) és végül az üdülés hiánya (0,05). Összességében azokat tekintettük alap depriválnak, akiknél az összesített index elérte vagy meghaladta a 0,3-as értéket. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ebben a dimenzióban depriválnak tekintettünk mindenkit, akinek háztartásában előfordult, hogy nem jutott elég pénz élelmiszere vagy a lakásrepsi és a fűtés kifizetésére, akkor is ha egyetlen más dimenzióban sem számolt be kielégítetlen szükségletéről. Az ismertetett eljárás alapján a lakosság több mint egynegyede (27 százalék) tekinthető alap depriválnak. (4.8. táblázat)

4.3.1.2. Másodlagos vagy fogyasztási depriváció

A fogyasztási deprivációt alkotó aldimenziók lényegesen homogénebbek, mint az alap depriváció esetében figyelembe vettek. Hét tartós fogyasztási cikk és egy alapvető szolgáltatás meglétét vagy hiányát tekintettük kiindulási alapnak. A hét tartós fogyasztási jószág: a hi-fi, a mikrohullámú sütő, az automata mosógép, a videomagnó, a telefon, a személyi számítógép és a családi tulajdonú autó. Az általunk is megkérdezett és a hasonló deprivációs indexek képzésekor is figyelembe vett színes televíziót kihagytuk az elemzésből, aminek az volt az oka, hogy adataink szerint elterjedtsége 95 százalékos Magyarországon és feltételeztük, hogy a fennmaradó 5 százalék számottevő hányada nem pénzhiány, hanem kulturális preferenciái miatt nem birtokolja a színes tévét. A kérdőív lehetőséget adott arra is, hogy megállapítsuk, van-e a háztartásnak melegvíz-ellátása, tehát rendelkezik-e a háztartás ennek előállítására alkalmas berendezéssel vagy rá van-e kötve távfűtő-hálózatra.

A legkevésbé elterjedtebb a nyolc fentebb említett tétel közül a személyi számítógép és a hi-fi. A magyarok több mint háromötöde él olyan háztartásban, ahol az egyik, illetve a másik hiányzik. (4.9. táblázat) Családi tulajdonú autó a teljes népesség felének háztartásából hiányzik, míg a videomagnó (38 százalék), a mikrohullámú sütő vagy az automata mosógép (29- illetve 28 százalék) tekintetében az ellátottság hiánya lényegesen kisebb mértékű. A telefon esetében akkor tekintettünk depriválnak valakit, ha a háztartás sem vonalas, sem olyan mobiltelefonnal nem rendelkezik, amely 16 vagy idősebb családtag birtokában van. E kritériumoknak csupán a népesség 9 százaléka nem felelt meg. Ennél is kevesebben élnek olyan háztartásban, ahol a lakás komfortjából hiányzik a melegvíz-ellátás.

Összességében fogyasztási depriválnak tekintettük azokat, akiknél az aldimenziók megoszlásai alapján számított *z-score*-ok összege a -5.0 érték alatt maradt, mely érték nagyjából az alsó kvintilis határának felel meg. A *z-score*-ok az adott változó standradizált értékeit jelentik. Esetünkben, ha egy fogyasztási jószág elterjedt a társadalomban és az adott háztartás nem rendelkezik vele, a *z-score* változó nagy negatív értéket, ha rendelkezik vele, akkor kis pozitív értéket vesz fel (pl. telefon). Ha a fogyasztási jószág ritka a társadalomban, akkor birtoklása esetén a *z-score* változónak nagy negatív, hiánya esetén kis pozitív értéke lesz (pl. személyi számítógép). Az így kialakított mutató szerint a magyar lakosság 17 százalékát nevezhetjük másodlagos vagy fogyasztási depriválnak.

4.3.1.3. Lakás depriváció

A depriváció eddig tárgyalt mindkét dimenziójában szó volt már a lakással, annak komfortfokozatával összefüggő kérdésekről. Ennek ellenére – éppen kiemelt fontossága miatt – egy harmadik dimenziót definiálunk, mely a lakás deprivációt kívánja statisztikai eszközökkel megragadni. Elemeit a zsúfoltság, a lakáson belüli vízöblítéses WC hiánya és a lakás vizesedési problémái jelentik. A zsúfoltságot az egy háztartástagra jutó lakásnégyzetméter alapján definiáltuk, figyelembe véve az így kapott értékek eloszlását. Definíciónk szerint azok élnek olyan lakásban, ahol gondot okoz a zsúfoltság, akiknél az egy főre jutó négyzetméter nem haladja meg az átlag felét. A lakásról akkor mondjuk, hogy vizesedési problémái vannak, ha a kérdezés során a házigazda azt állította, hogy az dohos vagy vizes, gombás.

A változók megoszlása alapján azt mondhatjuk, hogy a lakosság 15 százaléka szenved a zsúfoltságtól a lakásban, ahol él, míg egytizedük lakásában nincs vízöblítéses WC. A magyarok 9 százaléka él olyan lakásban, melyről a háztartásgazda azt állított, hogy dohos vagy vizes, gombás. Összességében azokat tekintettük lakás depriváltaknak, akik e három elemi dimenzió közül legalább kettőben érintettek voltak. A kumulált megoszlások szerint ez a lakosság 7 százalékát jelenti. (4.10. táblázat)

Az előzőek során leírt három deprivációs dimenzió együttes vizsgálata azt mutatja, hogy a népesség közel kétharmada egyetlen jelzett dimenzióban sem tekinthető depriváltaknak – az általunk leírt és alkalmazott eljárás mellett. Egy dimenzióban a lakosság egynegyede, kettőben 7 százaléka, mindháromban pedig közel 4 százaléka deprivált. A többdimenziós szegénység mutatóinak kialakításakor azokat tekintjük többszörösen depriváltaknak, akik legalább két dimenzióban depriváltak bizonyultak. Ez összességében a magyar lakosság valamivel több mint egytizedét jelenti. (4.11. táblázat) A tanulmány további részében a depriváltak alatt a magyar társadalomnak ezt a csoportját értjük.

4.3.2. Szubjektív szegényég

A szubjektív szegénység megközelítése, mint neve is mutatja, abból indul ki, hogy a szegénység nem írható le csupán objektív kategóriákkal, a szegénység-érzet legalább olyan fontos meghatározója a társadalmi kirekesztettségnek, mint az előzőek során tárgyalt szegénység-dimenziók. A kutatási eredményekből tudjuk, hogy a szubjektív jóllétet a jövedelmi helyzet csak részben magyarázza. A jövedelmi mobilitás vagy a referenciacsoport szintén fontos szerepet játszik a jóllét-magyarázatokban.⁷

A TÁRKI Háztartás Monitor kérdőív két módon is lehetőséget kínált a szubjektív szegénység definiálására. A háztartás kérdőív kitöltőjét arról kérdeztük, hogy hogyan ítéli meg, hogyan élnek anyagilag a háztartás tagjai. A lehetséges válaszkategóriák az alábbiak voltak: gondok nélkül élnek; beosztással jól kijönnek; éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből; hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak; nélkülözések között élnek. A válaszok azt mutatják, hogy a lakosság fele olyan háztartásban él, ahol a havi jövedelem elég a megélhetésre, de megta- karításra már nem telik, igaz folyamatos pénzügyi gondok sincsenek. (4.12. táblázat) A népesség 30 százaléka ennél jobb helyzetben van, miközben minden ötödik ember olyan háztartásban él, ahol a családi kassza egyensúlyban tartása mindennapos gond vagy nélkülözések között élnek. A többdimenziós szegénység fogalmának operacionalizálásakor a népesség e 20 százalékát tekintjük szubjektív szegénynek.

Ugyancsak a háztartási kérdőív kitöltőjét kértük meg arra, hogy mondja meg, véleménye szerint egy, az övékhez hasonló háztartásnak mekkora havi jövedelemre lenne szüksége ahhoz, hogy egy megadott életszínvonalon éljenek. A kérdőív által felkínált jólét-szintek a

⁷ A fogalmi definíciók, elméleti alapvetések és empirikus eredmények tekintetében lásd például Lelkes (2003) vagy Sági (2002), továbbá a kötet 7. fejezetét.

következők voltak: az átlagosnál lényegesen jobb; jó; elfogadható; szűkös, illetve nagyon szűkös anyagi helyzet. A kapott válaszok alapján képzett jövedelem-eloszlások közül a két alsó kategória átlagértékeit tekinthetjük egyfajta szubjektív szegénység-küszöbnek. Ezeket az értékeket a 4.4. táblázat tartalmazza. Eszerint a magyar lakosság egy főre jutó évi nettó 560 ezer forint jövedelmet tartana elégségesnek ahhoz, hogy háztartásuk szűkösen éljen, ami a mediánjövedelem felében meghatározott küszön értékének több mint kétszerese. (4.4. táblázat) A megkérdezettek ugyanakkor úgy vélik, hogy 430 ezer forint, tehát a mediánjövedelem felének 1,6-szorosa mellett megélhetésük már nagyon szűkös lenne.⁸ Az első értéket használva szegénységi küszöbként, a népesség 46 százalékát tekinthetnénk szegénynek, míg a második érték esetében a szegénységi ráta 25 százalékos lenne. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az emberek magas jövedelmi frusztrációt élnek meg a mai magyarországi viszonyok között.

4.3.3. Többdimenziós szegénység

Az előzőek során három, koncepcióban egymástól eltérő definíció mentén kíséreltük meg leírni a magyarországi szegénységet. A relatív jövedelmi szegénység koncepcióját használva vizsgáltuk a jövedelmi szegénység elterjedtségét és mélységét, valamint a rendszerváltás óta eltelt időszak trendjeit. Ezt követően a deprivációra, vagyis az elemi szükségletektől való megfosztottságra koncentrálnak megközelítést követtük, melynek során három dimenzióban (alap-, fogyasztási- és lakás depriváció) vizsgáltuk a depriváltságot. A szubjektív szegénység meghatározása során a szegénység-érzetet vizsgáltuk. E három megközelítés együttes értékelése olyan csoportok elkülönítését teszi lehetővé, melyeket a szegénység és a társadalmi kirekesztettség a legsúlyosabban érint.

A 4.13. táblázat a három eltérő szegénység-megközelítés lehetséges kombinációit tartalmazza. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar lakosság közel háromnegyede – az általunk használt és az előzőekben bemutatott eljárás szerint – semmilyen módon nem érintett a szegénység által. A népesség 2 százaléka csak jövedelmi szegény, 3 százaléka pedig „csupán” deprivált. (4.13. táblázat) Az egyetlen fődimenzióban szegénynek tekintettek közül a legtöbben azok vannak, akik bár szegénynek érzik magukat, de sem jövedelmi szegénynek nem mondhatjuk őket és nem is depriváltak. Arányuk a teljes népességben közel 12 százalék. Mindkét objektív fődimenzióban szegénynek csak a lakosság 1 százalékát tekinthetjük, a szubjektív és objektív fődimenziók közötti páronkénti átfedés viszont már több embert érint. Jövedelmi és szubjektív szegény a magyarok 2,5 százaléka, míg depriváltak és szubjektív szegénynek közel 4 százalékuk mondható. A legkilátástalanabb helyzetben azok vannak, akik nemcsak a két objektív megközelítés szerint minősülnek szegénynek, de annak is érzik magukat. Mindhárom vizsgált fődimenzióban a lakosság 2,8 százalékát tekinthetjük szegénynek.

⁸ A KSH Háztartási Költségvetési Felvétele (HKF) szintén tartalmazza az általunk feltett kérdést, ami lehetőséget ad az összehasonlításra. A legutolsó publikált eredmények 2002. IV. negyedévére vonatkoznak (KSK, 2003), melyeket a 2002. november és 2003. november közötti időszak fogyasztói árindexszével megszorozva 508, illetve 388 ezer forintos értékeket kapunk.

4.4. A szegénység okai

4.4.1. A szegénység előfordulásának eltérései a háztartások fő jellemzői szerint

A szegénység bármelyik megközelítését használjuk is, az emberek különböznek aszerint, hogy mekkora valószínűséggel kerülnek a szegények közé. A szegénység okai között megemlíthetünk egyéni és háztartás-, vagy szubjektív vagy objektív jellemzőket. Az alábbiakban a háztartási szintű (a háztartás minden tagját közvetve, vagy közvetlenül, a háztartásfő jellemzőin keresztül), objektív paraméterek fontosságát vizsgáljuk a szegénység előfordulásában, annak különböző megközelítéseiből, definícióiból kiindulva. Összesen hat szegénységdefiníció alapján elkülönített csoport összetételét elemezzük keresztátlák segítségével, majd a fontosabb magyarázó változók önálló hatását próbáljuk meg elkülöníteni logisztikus regresszió révén. Megvizsgáljuk a jövedelmi szegények, a depriváltak, a szubjektív szegények, valamint az előzőek során definiált többdimenziós szegények összetételét. A jövedelmi szegénység esetében ekvivalens (0.73) jövedelemmel számolunk és három szegénységi küszöb (a medián és az átlag fele, valamint a kvintilis határ) esetében is elemezzük a háztartás fontosabb jellemzőinek hatását.

A mediánjövedelem felének figyelembevételével számított szegénységi ráta a teljes népesség körében 8,3 százalék. A női háztartásfők családtagjai között ez az arány megközelíti a 12 százalékot, ami statisztikailag is szignifikáns különbség. (4.14. táblázat) A szegénységi ráta a háztartásfő életkorával csökken, így az átlagosnál nagyobb szegénységet tapasztalhatunk a fiatalabb, 40 év alatti háztartásfőjű háztartásokban (11-12 százalék), míg az átlagnál számottevően alacsonyabb a nyugdíjas háztartások tagjainak szegénysége (2-4 százalék). A háztartásfő iskolai végzettsége is markánsan elkülöníti a kisebb és nagyobb szegénységi kockázatúakat. Az általános iskolát sem végzett háztartásfők családtagjai közül legalább minden negyedik szegény, míg a nyolc általánost végzettek esetében 16 százalék a medián felénél alacsonyabb jövedelemből élők aránya. A szakmunkásképzőt végzett háztartásfők esetében a átlagos értéket sem éri el a szegénységi ráta, a felsőfokúak esetében pedig 1 százalék alatt marad, igaz itt az alacsony esetszám bizonytalanná teszi a becslést. Hasonlóképpen erős kapcsolatot látunk a háztartásfő munkaerő-piaci státusánál. Az átlagosnál mintegy négyszer magasabb a szegények aránya a munkanélküli és a nem nyugdíjas inaktív háztartásfők családtagjai körében. Az alkalmazott, az önálló, vállalkozó, illetve a nyugdíjas háztartásfők esetében a szegénységi ráta 3-5 százalékos.

A szegénység több mint kétszer kiterjedtebb a községekben (12 százalék), mint a fővárosban (5 százalék). A kisebb városok és a megyeszékhelyek között alig találunk statisztikailag is igazolható különbséget (6, illetve 8 százalék). A 18 éves vagy fiatalabb gyermekek száma ismét egy olyan jellemzője a háztartásnak, mely lényegesen befolyásolja a háztartás tagjainak szegénységi kockázatát. Míg a gyermektelen háztartásokban a szegénységi ráta 5 százalék alatt marad, addig a három és többgyermekes háztartásokban élőket ennél hatszor nagyobb valószínűséggel találjuk a szegények között (29 százalék). Az egygyermekes háztartások tagjainak szegénysége megegyezik a gyermektelenekével, a kétgyermekesek között pedig átlagos a szegénység előfordulása. A szegénységi ráta háztartástípusonkénti vizsgálata több olyan hatásról is árulkodik, melyeket az előzőek során részben már megfigyelhettünk. Ennek megfelelően, minél több gyermek van egy háztartásban, annak tagjait annál nagyobb valószínűséggel mondhatjuk szegénynek. Így a pár 3 és több gyermekkel típusú háztartások tagjainak szegénysége (26 százalék) négy és félszerese a pár két gyermekkel típusúban élőkének (6 százalék). A szegénység előfordulását a felnőttek száma is jelentősen befolyásolja. A más háztartás egy gyermekkel típusú családok szegénységi rátája nem éri el a 3 százalékot, de két vagy több gyermek esetben is csupán 15 százalékos. S

ugyan ez magasabb az átlagos rátánál, ám így is közel fele a három és többgyermekes pár típusú háztartásban élőkének. Két ugyanolyan összetételű, de gyermektelen háztartás közül annak tagjairól állíthatjuk nagyobb valószínűséggel, hogy szegények, melynek háztartásfője 60 évesnél fiatalabb. Ez igaz mind az egyszemélyes, mind a pár, mind pedig a más típusú háztartásokra, bár ez utóbbiak esetében az alacsony esetszám miatt nem fogalmazhatunk egyértelműen.

Minél több gazdaságilag aktív személy él egy háztartásban, tagjai annál kisebb valószínűséggel élnek szegénységben. A szegénységi ráta 17 százalékos azok között akik olyan háztartásban élnek, ahol nincs alkalmazott vagy önálló, vállalkozó. Az átlagosnál szintén magasabb a szegények aránya ott, ahol egy aktív tag van (10 százalék), miközben a legalább két aktív tagot számláló háztartásban élők körében a szegénység mindössze 1 százalékos. Ugyancsak fordított a kapcsolata a szegénység és a háztartás nyugdíjas tagjainak száma között: minél több nyugdíjas él a háztartásban, annál kisebb a szegénységi ráta. Amennyiben a háztartásfő roma, a szegénység előfordulása majdnem hétszerese annak, mintha a háztartás feje nem roma lenne.

Az általunk használt és a 4.14. táblázatban feltüntetett másik két küszöb melletti jövedelmi szegénységi ráta esetében igazán lényeges különbséget nem találunk a mediánjövedelem felénél tárgyaltakhoz képest. Fontosnak tartjuk ugyanakkor megjegyezni, hogy 100 olyan személyből, aki három vagy többgyermekes háztartásban lakik, 56 az alsó jövedelmi ötöd tagja. Ennél magasabb szegénységi rátát csak a munkanélküli (63 százalék), illetve a roma etnikumú háztartásfők (71 százalék) családtagjai esetében tapasztaltunk a kvintilis határ esetében. Amennyiben az alsó jövedelmi ötödbe tartozást tekintjük a szegénység kritériumaként, a nyugdíjas háztartások alacsonyabb szegénysége továbbra is megfigyelhető, ám relatív helyzetük az aktív korú felnőttek háztartásaihoz képest kevésbé jó, mint az alacsonyabb küszöbök mellett. A háztartásfő etnikai hovatartozását vizsgálva, láthatjuk hogy minél alacsonyabb a szegénységi küszöb, annál nagyobb a különbség a romák és nem romák szegénysége között.

A depriváltak csoportjának összetételét vizsgálva, azt tapasztaljuk hogy a háztartásfő fontosabb demográfiai jellemzői (nem, életkor) lényegesen gyengébb kapcsolatot mutatnak a társadalmi kirekesztettség e dimenziójával, mint a jövedelmi szegénységgel. Az iskolai végzettség esetében azonban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. A legfeljebb 8 általánost végzettek aránya a depriváltak között lényegesen magasabb, mint a mediánjövedelem felében meghatározott küszöb melletti szegények között, míg felsőfokú végzettségű háztartásfők esetében statisztikailag nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy arányuk a depriváltak között nulla. A depriváltak aránya lényegesen alacsonyabb azok között, akik inaktív háztartásfő családtagjai és azt is láthatjuk, hogy a nyugdíjasok által vezetett háztartások tagjainak depriváltsági rátája valamivel átlag feletti. A településtípus esetében szintén különbséget tapasztalhatunk a jövedelmi szegénység előfordulásához képest. Míg a jövedelmi szegények aránya közel azonos volt a kisebb városokban és a megyeszékhelyeken, a kisebb városokban élők depriváltsága közel kétszerese a megyeszékhelyen élőkének. A háztartástípus és a nyugdíjasok száma szerinti elemzés megerősíti, hogy a nyugdíjasok a depriváltság tekintetében lényegesen rosszabb helyzetben vannak, mint csupán a jövedelmi helyzetet vizsgálva. Ezzel párhuzamosan a gyermekesek, de különösen az egyszülős háztartásban élők helyzete ebben a dimenzióban valamivel kedvezőbb. Kivételt képeznek azonban a három és többgyermekesek. A roma háztartásfők és családtagjaik depriváltsági mutatója közel azonos a kvintilis határ esetében mért szegénységi rátával, miközben ez utóbbi értéke a teljes népességben belül kétszerese a depriváltság elterjedtségének.

A szubjektív szegénység vizsgálata a háztartás legtöbb jellemzője esetében ugyanazokat a mintákat mutatja, mint az objektív szegénységi mutatók esetében. Kivételt jelent ez alól például a lakóhely, mely dimenzióban alig találunk különbséget az eredmények között. A gyermekszám esetében is megfigyelhetjük, hogy a 0-2 gyermekesek szubjektív szegénysége között alig-alig mutatkozik különbség, igaz a három vagy többgyermekesek szegénység-érzete közel kétszerese az átlagnak. A háztartásban élő nyugdíjasok száma szerinti szubjektív sze-

génység ugyancsak lényegesen kisebb szóródást mutat, mint akár a jövedelmi szegénység, akár a depriváltság esetében.

A többdimenziós szegények összetételének vizsgálatakor komoly nehézséget jelent a mintabeli alacsony esetszám. Láttuk, hogy ebbe a kategóriába a teljes népesség 3 százaléka esik az általunk követett módszer alapján, ami a súlyozott mintában összesen 160 esetet. Így több háztartásjellemző esetén is azzal szembesültünk, hogy egy cellába tíznél kevesebb személy esik. Több olyan társadalmi-demográfiai csoport is van, melynek tagjai egyáltalán nem találhatók meg a többdimenziós szegények között: a nyugdíjas, a felsőfokú végzettségű és a vállalkozó háztartásfőjű háztartások tagjai. A népességbeli átlagnál legalább négyszer magasabb a többdimenziós szegények aránya a 0-7 osztályt végzett, a munkanélküli, a nem nyugdíjas inaktív és a roma háztartásfővel rendelkező családokban, de a három vagy többgyermekes kockázata is háromszoros.

4.4.2. A szegénység okai – többváltozós elemzés

Az előzők során láthattuk, hogy a különböző jellemzőkkel bíró társadalmi-demográfiai csoportokon belül mekkora a szegénység elterjedtsége. Nem tudjuk azonban, hogy ezek a hatások ténylegesen léteznek-e vagy összetételi hatásról beszélhetünk csupán. Azért, hogy megtudjuk, a háztartások objektív jellemzői közül melyek magyarázzák ténylegesen a szegénnyé válást, többváltozós statisztikai elemzést végeztünk. Az előző fejezetben tárgyalt szegénység-definíciókat használva a bináris függő változók értéke 1, ha valaki az adott definíció szerint szegény és 0, ha nem. Minden esetben ugyanúgy specifikáltuk a regressziós modellt, tehát a magyarázó változók köre és kategóriái ugyanazok. (lásd a 4.15. táblázat alatti magyarázó szöveget) A 4.15. táblázatban az esélyhányadosokat és a modell főbb jellemzőit közöljük, a 4.16. táblázatban pedig a regressziós együtthatók szignifikanciaszintjeit mutatjuk be, a magyarázó változók jelentőségének könnyebb összehasonlíthatósága érdekében.

A modellek illeszkedési paraméterei azt mutatják, hogy a háztartások objektív jellemzői legkevésbé a szubjektív szegénységet képesek megmagyarázni. A jövedelmi szegénység esetében a magasabb küszöb jobban illeszkedő modellt eredményez. A többdimenziós szegénység esetében regisztrált mutatók ellentmondásossága, tehát nagyon magas Nagelkerke R^2 , de nem kiugró a helyesen előrejelzett esetek száma a függő változó 1 értékű kategóriájában, a csoport alacsony esetszámára vezethető vissza. (4.15. táblázat alsó része)

A regressziós együtthatók szignifikanciaszintjeinek vizsgálatakor legalább négy fontos állítást tehetünk, melyek egybevágnak korábbi tapasztalatainkkal.⁹ Az egyik, hogy a háztartások legfontosabb objektív jellemzőinek többsége *önálló hatást* gyakorol a szegénnyé válás esélyére. Kivételt ez alól csupán a nem és a lakóhely képez. A háztartásfő neme csupán a depriváltság, illetve a többdimenziós szegénység magyarázatakor bír jelentőséggel, ez utóbbi esetben is csak az általunk elfogadott legalacsonyabb szignifikanciaszinten. Ráadásul a hatás iránya mindkét modellben ellentétes várakozásainkkal: a nők által vezetett háztartások esélye a depriváltak közé kerülésre és a többdimenziós szegénnyé válásra csupán fele a férfiak vezette háztartásokénak. A községben és a városokban élők között csak a jövedelmi szegénység esetében találunk különbséget, itt is csak a két alacsonyabb szegénységi küszöb mellett. A községekben és a fővárosban élők között viszont a két magasabb szegénységi küszöb esetén mutatható szignifikáns különbség: a fővárosiakat kisebb valószínűséggel találjuk a jövedelmi szegények között, mint a falvakban, községekben élőket. A depriváció és a többdimenziós szegénység esetében statisztikailag egyáltalán nem mutathatók ki különbségek a magyarországi háztartásokban élők között lakóhelyük szerint. A szubjektív szegénység esetében azt láthatjuk, hogy a községben és a városokban élők szegénnyé válásának esélyében ugyan nincs különbség, a fővárosban élők viszont 1,6-szor nagyobb eséllyel

⁹ Lásd Gábos–Szivós (2001).

elégedetlenek anyagi helyzetükkel, mint a községekben élők. A többi változó esetében a regressziós együtthatók döntően magas szinten szignifikánsnak bizonyultak, bár erősségük a magyarázó változók egyes kategóriáiban és modellenként változik.

Második fontos állításunk, hogy a szegénység meghatározói között a *háztartásfő iskolázottsága és munkaerő-piaci aktivitása* a legfontosabb. Különösen erős hatást tapasztaltunk a háztartásfő iskolai végzettsége esetében. A legfeljebb 8 általánost végzett háztartásfők családjában élők esélye a szegénységbe kerülésre a magasabb iskolai végzettségűek többszöröse. A fő választóvonal itt húzódik, miközben a magasabb végzettségűek között is jelentős különbségek. Az esélyhányadosok nagyságrendje nem változik a jövedelmi és a szubjektív szegénység modelljei között, a depriváció és a többdimenziós szegénység esetében az iskolai végzettség hatása még erőteljesebb. A háztartásfő munkaerő-piaci státusának hatását vizsgálva, a referencia kategória a nem nyugdíjas inaktívak által vezetett háztartásokban élők csoportja volt. A gazdaságilag aktív és a nyugdíjas háztartásfők és családtagjaik szegénnyé válásának esélye töredéke a referenciakategóriába tartozókénak.

Harmadsorban, a háztartástípus szerinti elemzés alapján azt mondhatjuk, hogy a *magas gyermekszám* növeli a szegénnyé válás esélyét, de 1-2 gyermek esetében is rendkívül magas a szegénnyé válás esélye, ha a háztartásban csupán *egyetlen szülő* él.

Végül megállapíthatjuk, hogy a *háztartásfő roma származása* önmagában is számottevően növeli a szegénységbe kerülés esélyét. Különösen így van ez a depriváltság esetében. E modellben a háztartásfő etnikumát operacionalizáló változó esélyhányadosa mintegy hétszerese a jövedelmi szegénység modelljeinek esetében becsülteknek.

4.5. Összegzés

Összegzésképpen az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- 1. A TÁRKI Háztartás Monitor 2003. évi vizsgálata szerint – ahogyan azt a kötet előző fejezetében is láthattuk – Magyarországon az utóbbi időszakban egy nagymértékű reáljövedelem-növekedés mellett nem tapasztaltunk jelentős változást sem a szegénység kiterjedésében, sem annak mélységében a szegénység relatív koncepcióját alkalmazva. A tényleges számok alapján kis mértékben növekedett a szegénység kiterjedtsége, miközben annak mélysége inkább csökkenni látszik. Összességében tehát folytatódik az a – kilencvenes évek legvégén kezdődött – folyamat, mely a társadalom tagjainak egymáshoz viszonyított jövedelmi helyzetének egyfajta stabilitását mutatja. Ugyancsak a stabilitás jellemzi a szegénnyé válást meghatározó objektív jellemzők körét is, melyek közül továbbra is a legfontosabbak: a háztartásfő iskolázottsága és munkaerő-piaci státusa, továbbá a gyermekek és a gazdaságilag aktívak száma a háztartásban. Ez a viszonylagos állandóság azonban nem jelenti egyúttal az egyes háztartások és tagjaik **állandó szegénységét**.
- 2. Tanulmányunkban kísérletet tettünk a szegénység többdimenziós szemléletének módszertani leírására és számszerűsítésére. Ennek megfelelően a szegénység meghatározásakor a jövedelmi szegénység mellé nem jövedelmi elemeket is bekapcsoltunk. Azt tapasztaltuk, hogy a magyar népesség egyharmada legalább egy dimenzióban deprivált. Ezen belül különösen súlyosnak tűnik az élelmiszerfogyasztásukat és ruhavásárlásukat korlátozni kényszerülők, továbbá a lakáskörülményeik miatt depriváltak helyzete. A szubjektív szegénység vizsgálata magas jövedelmi frusztráció meglétére utal. A szubjektív szegénységi küszöbök magas értéke mellett az így számított szegénységi ráta másfélszerese a mediánjövedelem felében megállapított rátának. A legkilátástalanabb helyzetben a népességnek az a közel 3 százaléka van, akik nemcsak a két objektív megközelítés szerint minősülnek szegénynek, de annak is érzik magukat.

- 3. A társadalom leginkább veszélyeztette csoportjainak megnevezéséhez és ezzel párhuzamosan a szegénység okainak feltárásához keresztábra-elemzést és többváltozós statisztikai modelleket használtunk. Ennek nyomán megállapítottuk, hogy a háztartásfő iskolai végzettsége és munkaerő-piaci helyzete határozza meg leginkább azt, hogy valaki szegény-e vagy sem. Ugyancsak fontos szerepe van a gyermekszámnak és a háztartásfő etnikai hovatartozásának. A társadalom szegénység által leginkább veszélyeztetett tagjai a legfeljebb általános iskolát végzett, a munkanélküli vagy nem nyugdíjas inaktív, továbbá a roma háztartásfők családjában élők, valamint a három vagy többgyermekes és az egyszülős háztartásban élők.

Irodalom

- European Commission (2002): European social statistics. Income, poverty and social exclusion: 2nd report, Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities.
- Förster, Michael – Géza Tarcali – Matthias Till (2002): Income and non-income poverty in Europe: What is the minimum acceptable standard in an enlarged European Union? Paper prepared for the 27th General conference of the International Association for Research and Wealth, Djurhamn, Sweden, 18-24 August 2002, www.iariw.org
- Gábos András – Szivós Péter (2001): A szegénység mértéke és a gyermekes családok jövedelmi helyzete, In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Tíz év, Budapest: TÁRKI, 31-63.
- Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon, Szociológiai Szemle 12/4., 51-71.
- KSH (2003): Háztartás-statisztikai közlemények 22., Budapest: KSH.
- Lelkes Orsolya (2003): A pénz boldogít? A jövedelem és hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése, Közgazdasági Szemle L. évf. 5. szám, 383-405.
- Sági Matild (2002): Elégedettség, jövedelmi feszültség, In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2002, Budapest: TÁRKI, 75-94.
- Spéder Zsolt (2001): Szegénységi standardok, gyermekspecifikus depriváció, jóléti diszparitások, In: Spéder Zs. – Monostori J. (szerk.): Mozaikok a gyermekszegénységről, Kutatási jelentések 69. Budapest: KSH NKI, 9-34.
- Spéder Zsolt (2002a): A szegénység változó arcai, Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Spéder Zsolt (2002b): A szegénység Magyarországon – az arányosított deprivációs index koncepciója alapján, Szociológiai Szemle 12/4., 171-189.
- Szivós Péter – Tóth István György (2000): A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások, In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Növekedés alulnézetben, Budapest: TÁRKI, 44-61.

4.1. táblázat

Az egy főre jutó éves háztartásjövedelem háztartástípus és a gyermekek száma szerint

	2000/01		2002/03		Index
	Ft	N=	Ft	N=	
Háztartástípus					
Egyszemélyes, <60	718518	177	1066542	282	148
Egyszemélyes, 60+	495222	285	710204	278	143
Pár gyermek nélkül, <60	710817	354	846812	390	119
Pár gyermek nélkül, 60+	468657	517	674413	520	144
Pár 1 gyermekkel	477838	315	666431	398	139
Pár 2 gyermekkel	407569	589	569715	767	140
Pár 3+ gyermekkel	290125	320	360303	385	124
Egyedülálló szülő	351222	118	439156	214	125
Más háztartás 1 gyermekkel	421564	603	586517	682	139
Más háztartás 2+ gyermekkel	313573	457	415745	505	133
Más háztartás gyermek nélkül, <60	537995	1229	751919	1296	140
Más háztartás gyermek nélkül, 60+	426418	239	692010	173	162
Összesen	470419	5203	648270	5890	138
Gyermekszám (gyermekek)					
1-2 gyermek	405963	741	573474	974	141
3+ gyermek	268225	269	343045	347	128
Összesen	369226	1010	513008	1321	139

Forrás: 1991/92: MHP, 2000/01, 2002/03: TÁRKI Háztartás Monitor

A táblázat utolsó oszlopában feltüntetett index tartalma: az adott háztartástípusba tartozó háztartások egy főre jutó éves háztartásjövedelmének változása 2000/01 és 2002/03 között, százalékban.

4.2. táblázat

Az egy főre jutó éves háztartásjövedelemnek az átlagos egy főre jutó éves háztartásjövedelemhez viszonyított aránya az egyes háztartástípusokban és a gyermekek száma szerint

	2000/01		2002/03	
	Ft	Az átlaghoz viszonyítva (%)	Ft	Az átlaghoz viszonyítva (%)
Háztartástípus				
Egyszemélyes, <60	718518	153	1066542	165
Egyszemélyes, 60+	495222	105	710204	110
Pár gyermek nélkül, <60	710817	151	846812	131
Pár gyermek nélkül, 60+	468657	100	674413	104
Pár 1 gyermekkel	477838	102	666431	103
Pár 2 gyermekkel	407569	87	569715	88
Pár 3+ gyermekkel	290125	62	360303	56
Egyedülálló szülő	351222	75	439156	68
Más háztartás 1 gyermekkel	421564	90	586517	90
Más háztartás 2+ gyermekkel	313573	67	415745	64
Más háztartás gyermek nélkül, <60	537995	114	751919	116
Más háztartás gyermek nélkül, 60+	426418	91	692010	107
Összesen	470419	100	648270	100
Gyermekszám (gyermekek)				
1-2 gyermek	408963	110	573474	102
3+ gyermek	268225	73	343045	92
Összesen	369226	100	513008	100

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor

4.3. táblázat
A szegénységi mérőszámok trendjei, 1992–2003

Évek	Szegénységi küszöb		
	a medián fele	az átlag fele	kvintilis határ
	Szegénységi ráta, százalék		
1991/92	10,2	12,8	20,0
1995/96	12,8	18,3	20,0
1999/00	9,1	14,6	20,0
2000/01	10,3	14,4	20,0
2002/03	10,9	15,9	20,0
	Szegénységi rés-arány, százalék		
1991/92	31,3	33,2	30,9
1995/96	29,9	29,8	31,2
1999/00	26,3	25,3	25,5
2000/01	26,8	27,3	26,7
2002/03	23,3	25,9	26,8
	Szegénységi deficit a nem szegények jövedelméhez viszonyítva, %		
1991/92	1,4	2,2	3,8
1995/96	1,7	2,8	3,4
1999/00	1,1	2,0	3,1
2000/01	1,2	2,1	3,3
2002/03	1,1	2,2	3,2
	Sen-index*1000		
1991/92	46,5	59,7	88,4
1995/96	55,7	77,8	87,5
1999/00	33,7	52,9	72,8
2000/01	39,1	55,8	76,5
2002/03	36,9	57,8	74,8
	FGT(2)*100		
1991/92	1,66	2,16	3,05
1995/96	1,90	2,60	2,97
1999/00	1,01	1,52	2,09
2000/01	1,17	1,68	2,28
2002/03	0,99	1,62	2,15

Megjegyzés: szegénységi határokat az egy főre jutó jövedelem alapján számítottuk.

Forrás: Szivós és Tóth (2000), illetve saját számítások a 2001. és 2003. évre.

Megjegyzés. Szegénységi ráta: $H=p/n$;

Szegénységi rés-arány: $I=1/p \cdot \sum_{i=1,p} ((k-y_i)/k)$;

Szegénységi deficit/jövedelem arány: $\sum_{i=1,p} k-y_i / \sum_{i=p+1,n} y_i$

Sen-index: $P_s=H(1+(1-I)G_p)$;

FGT-index: $P_{FGT}=1/n \sum_{i=1,p} ((k-y_i)/k)^\alpha$, ahol p a szegények száma, n a teljes népesség, y_i a jövedelem, k a szegénységi küszöb, G_p a szegények közötti egyenlőtlenség Gini-együtthatója, α a számítási paraméter ($\alpha \geq 0$), az itt bemutatott számításokban ($\alpha=2$).

4.4. táblázat
Szegénységi küszöbök (Ft), 2002/03

	Egy főre jutó éves jövedelem		Ekvivalens jövedelem ^a			
			e=0,73		EUROSTAT-skála	
	Ft	A medián fele %-ában	Ft	A medián fele %-ában	Ft	A medián fele %-ában
Szegénységi küszöb						
A medián fele	275 800	100	363 617	100	417 941	100
Az átlag fele	323 400	117	428 516	118	489 128	117
A medián 60%-a	330 960	120	436 340	120	501 529	120
Kvintilis határ	355 033	129	488 593	134	573 600	137
Szubjektív küszöb 1. ^b	560 395	203	682 061	188	755 575	181
Szubjektív küszöb 2. ^c	429 027	156	525 052	144	578 486	138

- a. Ekvivalens jövedelem alatt az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet értjük, melyet ún. ekvivalencia-skálák használatával számítunk ki. Ezek közül az egyik a háztartás létszámának 0.73-as hatványával számol és gyakorlatilag azonos az OECD által korábban alkalmazott skálával, melyben az első felnőttet 1, minden következő felnőttet 0,7, a gyermekeket pedig 0,5 egységként kezelik. Az EUROSTAT-skála valójában megegyezik az OECD skála módosított változatával, melyben az első felnőtt 1, minden további felnőtt 0,5, a gyermekek pedig 0,3 fogyasztási egységként szerepelnek.
- b. A küszöb megállapításához felhasznált kérdés így hangzott: Véleménye szerint egy olyan háztartásnak, mint az Önöké, a mai körülmények között havonta hány forintra lenne szüksége ahhoz, hogy szűkösen éljenek? A táblázatban szereplő átlagot ún. Huber-féle becsléssel számítottuk, mely az átlagtól vett 1,339 standard hibányi távolságon kívül eső értékeket 1-nél kisebb súllyal veszi figyelembe.
- c. A küszöb megállapításához felhasznált kérdés így hangzott: Véleménye szerint egy olyan háztartásnak, mint az Önöké, a mai körülmények között havonta hány forintra lenne szüksége ahhoz, hogy nagyon szűkösen éljenek? A táblázatban szereplő átlagot ún. Huber-féle becsléssel számítottuk.

4.5. táblázat

A háztartás éves ekvivalens jövedelme alapján képzett személyi decilisek megoszlása életkor szerint

	1991/92				2000/01				2002/2003			
	Gyermek	Aktív korú	Időskorú	N=	Gyermek	Aktív korú	Időskorú	N=	Gyermek	Aktív korú	Időskorú	N=
1. decilis	14,1	7,8	10,3	552	17,9	9,6	4,1	519	17,2	9,2	3,5	587
2. decilis	9,4	7,7	16,7	556	13,3	8,5	11,2	521	14,3	9,2	7,0	590
3. decilis	9,2	8,1	15,7	555	10,3	8,8	12,8	518	12,7	8,6	11,1	591
4. decilis	10,4	8,7	12,5	552	10,5	8,2	14,6	522	9,2	8,2	16,7	590
5. decilis	9,7	9,6	11,3	554	7,8	8,0	17,3	521	9,1	9,0	14,3	592
6. decilis	11,0	10,1	8,9	557	7,7	10,3	11,3	520	9,2	9,7	12,3	593
7. decilis	10,9	10,7	7,1	553	10,2	9,8	10,2	519	7,1	9,7	14,4	590
8. decilis	9,4	11,9	6,2	554	7,4	11,5	8,7	523	7,5	11,3	9,0	590
9. decilis	7,8	12,8	5,9	555	7,4	12,2	6,3	520	7,9	12,1	6,1	591
10. decilis	8,1	12,7	5,5	553	7,6	13,3	3,5	521	6,1	13,1	5,5	591
Összesen	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	
N=	1429	2927	1185	5541	1013	3047	1144	5204	1366	3417	1122	5905

Forrás: 1991/92: MHP, 2000/01, 2002/03: TÁRKI Háztartás Monitor.

Megjegyzés: gyermekek alatt a 18 év alattiak, aktív korúak alatt a 18-60 évesek, időskorúak alatt pedig a 60 év felettieket értjük.

4.6. táblázat

Szegénységi ráták életkor, a gyermekek száma és háztartástípus szerint (ekvivalens éves háztartásjövedelem alapján), 1999-2003

	Medián fele			Átlag fele			Kvintilis határ			N=*
	1999/00	2000/01	2002/03	1999/00	2000/01	2002/03	1999/00	2000/01	2002/03	
Életkor										
0-2	13,8	17,3	18,4	20,7	23,3	24,2	36,8	33,0	36,9	158
3-6	11,5	16,4	15,5	19,2	22,6	23,0	28,9	33,8	33,1	245
7-14	12,6	14,8	15,0	19,5	21,0	22,5	30,8	31,9	31,9	627
15-19	12,6	15,5	11,7	18,9	19,0	18,8	28,9	29,1	27,1	410
20-29	7,7	7,0	7,6	11,1	11,0	11,6	19,3	15,1	17,0	851
30-39	7,5	9,8	8,0	12,2	13,9	14,0	20,4	22,5	21,3	773
40-49	8,1	7,1	7,6	12,5	10,7	13,2	19,3	17,6	19,2	872
50-59	5,5	6,6	6,6	9,8	9,9	10,3	17,6	16,1	15,6	778
60-69	3,1	3,8	2,2	6,1	6,0	5,8	12,8	13,1	10,1	625
70+	2,4	2,2	2,8	5,3	6,1	4,6	10,6	17,1	11,5	567
Gyermekek száma										
0	3,0	4,2	4,5	5,7	6,8	7,5	11,6	13,4	12,0	2923
1	8,6	7,9	4,5	13,6	12,4	9,9	21,6	18,4	16,6	1189
2	10,4	10,6	9,0	17,1	16,4	15,5	25,9	25,8	23,6	1168
3+	23,0	28,2	29,4	31,8	33,8	40,0	52,0	50,0	55,6	612
Háztartástípus										
Egyszemélyes	7,5	9,7	8,2	11,6	13,9	11,8	19,1	22,3	19,3	560
Pár	2,1	2,6	4,1	5,2	4,2	7,1	11,0	12,9	11,6	911
Pár 1 gyermekkel	3,8	9,5	5,5	7,7	14,2	13,0	17,1	19,4	21,1	398
Pár 2 gyermekkel	10,5	6,6	5,6	15,2	13,9	12,1	22,5	24,5	23,3	767
Pár 3+ gyermekkel	15,6	24,6	26,0	26,2	29,4	37,2	41,8	47,2	47,3	384
Egyedülálló szülő gyermekkel	24,7	36,3	34,1	38,4	44,2	43,5	56,5	52,2	50,0	214
Más háztartás 1 gyermekkel	11,0	5,1	2,9	15,8	9,0	6,3	22,9	15,4	11,0	682
Más háztartás 2+ gyermekkel	19,4	18,8	15,0	27,2	23,6	22,8	44,9	32,6	35,8	505
Egyéb háztartás	1,8	3,4	3,5	4,4	6,2	6,3	9,5	10,9	9,6	1469
Együtt	7,4	8,2	8,3	11,9	12,1	13,2	20,0	20,0	20,0	5890

*Az elemszámok a 2002/03-as évre vonatkoznak.

4.7. táblázat

Szegénységi kockázat életkor, a gyermekek száma és háztartástípus szerint (ekvivalens éves háztartásjövedelem alapján), 1999-2003

	Medián fele			Átlag fele			Kvintilis határ			N=*
	1999/00	2000/01	2002/03	1999/00	2000/01	2002/03	1999/00	2000/01	2002/03	
Életkor										
0-2	1,9	2,1	2,2	1,7	1,9	1,8	1,8	1,7	1,8	158
3-6	1,6	2,0	1,9	1,6	1,9	1,7	1,4	1,7	1,7	245
7-14	1,7	1,8	1,8	1,6	1,7	1,7	1,5	1,6	1,6	627
15-19	1,7	1,9	1,4	1,6	1,6	1,4	1,4	1,5	1,4	410
20-29	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	0,9	851
30-39	1,0	1,2	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	773
40-49	1,1	0,9	0,9	1,1	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	872
50-59	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8	778
60-69	0,4	0,5	0,3	0,5	0,5	0,4	0,6	0,7	0,5	625
70+	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,3	0,5	0,9	0,6	567
Gyermekek száma										
0	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	2923
1	1,2	1,0	0,5	1,1	1,0	0,8	1,1	0,9	0,8	1189
2	1,4	1,3	1,1	1,4	1,4	1,2	1,3	1,3	1,2	1168
3+	3,1	3,4	3,5	2,7	2,8	3,0	2,6	2,5	2,8	612
Háztartástípus										
Egyszemélyes	1,0	1,2	1,0	1,0	1,1	0,9	1,0	1,1	1,0	560
Pár	0,3	0,3	0,5	0,4	0,3	0,5	0,6	0,6	0,6	911
Pár 1 gyermekkel	0,5	1,2	0,7	0,6	1,2	1,0	0,9	1,0	1,1	398
Pár 2 gyermekkel	1,4	0,8	0,7	1,3	1,1	0,9	1,1	1,2	1,2	767
Pár 3+ gyermekkel	2,1	3,0	3,1	2,2	2,4	2,8	2,1	2,4	2,4	384
Egyedülálló szülő gyermekkel	3,3	4,4	4,1	3,2	3,7	3,3	2,8	2,6	2,5	214
Más háztartás 1 gyermekkel	1,5	0,6	0,3	1,3	0,7	0,5	1,1	0,8	0,6	682
Más háztartás 2+ gyermekkel	2,6	2,3	1,8	2,3	2,0	1,7	2,2	1,6	1,8	505
Egyéb háztartás	0,2	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1469
Együtt	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	5890

4.8. táblázat

Alap depriváció. Az elemi dimenziókban depriváltak, valamint az alap depriváltak száma a mintában (fő) és arányuk a teljes népességben (%)

	N=	%	Súly
<i>Az alap depriváció meghatározásához használt elemi dimenziók</i>			
Nem jutott elég pénz élelmiszerre	648	11,0	0,40
Nem jutott elég pénz új ruha vásárlására	3713	62,8	0,15
Nem jutott elég pénz a rezszi fizetésére vagy fűtésre	492	8,3	0,30
Az elmúlt 5 évben egyszer sem voltak nyaralni	3724	63,0	0,05
Nem volt elég pénz családtagok, barátok meghívására	1531	25,9	0,10
Egyetlen elemi dimenzióban sem deprivált	945	16,0	
1 elemi dimenzióban deprivált	1852	31,3	
2 elemi dimenzióban deprivált	1672	28,2	
3 elemi dimenzióban deprivált	994	16,8	
4 elemi dimenzióban deprivált	351	5,9	
Mind az 5 elemi dimenzióban deprivált	105	1,8	
Alap depriváltak (index>0,30)	1568	26,6	

Megjegyzés. Az alap depriváltság meghatározásához használt elemi dimenziók kérdőívváltozók vagy azok egyszerű logikai kombinációi. Az egyes elemi dimenziókhoz külső szakértői becslésen alapuló súlyrendszert rendeltünk. Alap depriváltaknak tekintettük azokat, akiknél az elemi dimenziókhoz rendelt súlyrendszerrel számolt index magasabb volt 0,30-nál.

4.9. táblázat

Másodlagos vagy fogyasztási depriváció. Az elemi dimenziókban depriváltak, valamint a fogyasztási depriváltak száma a mintában (fő) és arányuk a teljes népességben (%)

	N=	%
A háztartásban nincs...	hifi	3616 61,1
	mikrohullámú sütő	1698 28,7
	automata mosógép	1681 28,4
	videomagnó	2223 37,6
	telefon	535 9,1
	személyi számítógép	3766 63,6
	családi tulajdonú autó	2922 49,4
	melegvíz-ellátás	477 8,1
Fogyasztási depriváltak	997	17,1

Megjegyzés. A fogyasztási depriváltság meghatározásához használt elemi dimenziók kérdőívváltozók, vagy azok egyszerű logikai kombinációi. Fogyasztási depriváltaknak tekintettük azokat, akiknél az elemi dimenziók megoszlásai alapján számított z-score-ok összege a -5.0 érték alatt maradt. A z-score-ok az adott változó standardizált értékeit jelentik. Esetünkben, ha egy fogyasztási jószág elterjedt a társadalomban és az adott háztartás nem rendelkezik vele, a z-score változó nagy negatív értéket, ha rendelkezik vele, akkor kis pozitív értéket vesz fel (pl. telefon). Ha a fogyasztási jószág ritka a társadalomban, akkor birtoklása esetén a z-score változónak nagy negatív, hiánya esetén kis pozitív értéke lesz (pl. személyi számítógép).

4.10. táblázat

Lakás depriváció. Az elemi dimenziókban depriváltak, valamint az alap depriváltak száma a mintában (fő) és arányuk a teljes népességben (%)

	N=	%
Zsúfoltság	870	14,7
Nincs lakáson belüli vízöblítéses WC	596	10,1
A lakás dohos vagy vizes, gombás	521	8,8
1 aldimenzióban depriváltak	1042	17,6
2 aldimenzióban depriváltak	334	5,7
Mindhárom aldimenzióban depriváltak	92	1,6
Lakás depriváltak	417	7,1

Megjegyzés. A lakás depriváltság meghatározásához használt elemi dimenziók kérdőívváltozók vagy azok egyszerű logikai kombinációi. Lakás depriváltaknak tekintettük azokat, akik legalább két elemi dimenzióban depriváltak.

4.11. táblázat

Összesített deprivációs ráta

	N=	%
Egy dimenzióban sem deprivált	3678	63,6
1 dimenzióban deprivált	1485	25,7
2 dimenzióban deprivált	412	7,1
Mindhárom dimenzióban deprivált	208	3,6
Összesen	5784	100,0
Depriváltak	620	10,7

Megjegyzés. Depriváltaknak tekintettük azokat, akik legalább két fődimenzióban depriváltak.

4.12. táblázat

A szubjektív szegénység. Hogyan érzi, Önök anyagilag...

	N=	%
gondok nélkül élnek	134	2,3
beosztással jól kijönnek	1644	27,8
éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből	2899	49,0
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak, vagy	995	16,8
nélkülözések között élnek	245	4,1
Összesen	5917	100,0
Szubjektív szegény	1240	20,9

4.13. táblázat
Szegénység különböző dimenziókban

	Jövedelmi szegény	Deprivált	Szubjektív szegény	N=	Népesség %-ában
Egyetlen fődimenzióban sem szegény	N	N	N	4217	73,1
Csak jövedelmi szegény	I	N	N	118	2,0
Csak deprivált	N	I	N	174	3,0
Csak szubjektív szegény	N	N	I	677	11,7
Jövedelmi szegény és deprivált is	I	I	N	51	0,9
Jövedelmi és szubjektív szegény	I	N	I	145	2,5
Deprivált és szubjektív szegény	N	I	I	227	3,9
Mindhárom fődimenzióban szegény	I	I	I	160	2,8

N – nem szegény az adott dimenzióban, I – szegény az adott dimenzióban

4.14. táblázat
Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban

	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ	Depri-váltak	Szubjektív szegények	Többdimenziós szegény	N=
Együtt	8,3	13,2	20,0	10,7	21,0	2,8	5909
Háztartásfő neme							
Férfi	7,6	12,4	19,3	10,8	19,6	2,7	4938
Nő	11,8	17,6	23,3	10,2	27,5	2,9	968
Háztartásfő életkora							
18-29	11,5	16,9	23,7	13,8	23,4	2,6	620
30-39	10,6	16,3	24,2	9,4	24,3	3,6	1375
40-49	9,1	16,2	23,7	12,6	22,4	3,4	1644
50-59	6,7	10,1	14,8	8,7	21,3	2,5	1187
60-69	3,8	6,7	12,8	7,0	11,0	(0,0)	556
70-	(1,8)	3,2	9,3	11,2	11,5	(0,0)	504
Háztartásfő iskolai végzettsége							
0-7 osztály	27,4	34,1	47,5	37,1	34,7	13,1	299
8 általános	16,3	25,2	36,6	27,0	37,3	7,9	1113
Szaktanulmányok	6,7	12,2	18,6	7,6	19,5	1,2	2434
Érettségi	4,2	6,7	11,5	2,4	14,8	(0,5)	1308
Felsőfokú	(0,8)	2,0	3,3	(0,7)	6,4	(0,0)	733
Háztartásfő gazdasági aktivitás							
Alkalmazott	5,2	9,6	16,0	8,0	17,9	1,5	3043
Vállalkozó	2,8	5,9	7,4	3,2	8,5	(0,0)	579
Munkanélküli	33,4	46,9	63,0	33,9	51,6	15,7	335
Nyugdíjas	5,6	9,7	17,2	12,6	20,1	1,5	1666
Egyéb eltartott	37,8	48,4	53,8	16,2	47,9	14,0	286
Településtípus							
Község	11,5	17,6	25,3	15,0	23,0	4,1	2102
Város	6,1	10,9	20,0	11,3	20,4	2,3	1764
Megyeszékhely	8,3	14,5	18,7	6,2	18,2	2,6	1011
Budapest	5,1	7,1	10,4	5,5	20,4	1,1	1031

Megjegyzés. A táblázatban feltüntetett többdimenziós szegény kifejezés azokat a személyeket jelenti, akik mindhárom dimenzióban szegénynek tekinthetők. A 10 alatti esetszámú cellák értékeit zárójelbe tettük.

4.14. táblázat (folytatás)

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban

	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ	Depri-váltak	Szubjektív szegények	Többdimenziós szegény	N=
Együtt	8,3	13,2	20,0	10,7	21,0	2,8	5909
Gyermekek száma							
0	4,5	7,5	12,0	9,2	17,1	1,5	2923
1	4,5	9,9	16,6	6,4	23,0	1,2	1189
2	9,0	15,5	23,6	7,1	18,4	2,5	1168
3+	29,4	40,0	55,6	31,8	38,9	10,6	612
Háztartástípus							
Egyszemélyes, <60	13,9	17,7	25,8	22,0	34,6	7,5	281
Egyszemélyes, 60+	(2,5)	5,8	14,7	13,8	14,8	(0,0)	278
Pár, <60	6,2	11,3	15,4	7,9	14,9	2,6	390
Pár, 60+	2,3	4,0	8,7	6,9	10,4	(0,0)	520
Pár 1 gyermekkel	5,5	13,0	21,1	5,9	22,9	(1,3)	398
Pár 2 gyermekkel	5,6	12,1	23,3	6,1	16,7	2,0	767
Pár 3+ gyermekkel	26,0	37,2	47,3	30,1	36,6	10,9	384
Egyedülálló szülő gyermekkel	34,1	43,5	50,0	12,3	46,7	5,2	214
Más háztartás 1 gyermekkel	2,9	6,3	11,0	5,6	20,2	(0,6)	682
Más háztartás 2+ gyermekkel	15,0	22,8	35,8	20,6	24,1	6,0	505
Más háztartás, <60	4,0	7,1	10,5	7,0	18,2	0,9	1296
Más háztartás, 60+	(0,0)	(0,0)	(2,9)	(5,8)	11,0	(0,0)	173
Aktívok száma a háztartásban							
0	17,4	23,7	32,7	18,6	30,0	6,3	1545
1	10,1	18,4	28,3	12,4	24,1	2,8	2001
2+	0,6	2,0	4,7	4,2	12,2	0,4	2362
Nyugdíjasok száma a háztartásban							
0	9,8	15,2	22,6	9,9	21,1	3,2	3168
1	9,2	14,9	20,9	13,6	23,9	3,3	1693
2+	2,0	4,8	10,6	8,7	15,9	(0,6)	1049
Háztartásfő etnikuma							
Nem roma	6,4	10,8	17,3	7,8	18,9	1,6	5610
Roma	42,8	59,2	70,6	65,6	59,4	25,7	299

Megjegyzés. A 10 alatti esetszámú cellák értékeit zárójelbe tettük.

4.15. táblázat

A szegénnyé válás esélye (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

	Jövedelmi szegénység			Depri- váció	Szubjek- tív sze- génység	Több- dimenziós szegénység
	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ			
Háztartásfő neme (férfi)	nsz	nsz	nsz	0,5	nsz	0,5
Háztartásfő életkora (18-39)						
40-59	1,4	1,5	1,4	1,4	nsz	1,8
60-	nsz	nsz	nsz	0,4	0,2	nsz
Háztartásfő iskolai végzettsége (általános)						
Szaktanulmányok	0,4	0,4	0,4	0,2	0,4	0,2
Érettségi	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3	0,1
Felsőfokú	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	nsz
Háztartásfő gazdasági aktivitása (egyéb inaktív)						
Alkalmazott	0,1	0,1	0,1	nsz	0,3	0,1
Önálló, vállalkozó	0,1	0,1	0,1	0,4	0,2	nsz
Munkanélküli	0,6	0,6	nsz	2,3	nsz	0,5
Nyugdíjas	0,1	0,2	0,2	1,6	0,6	0,1
Háztartás típusa (egyszemélyes, <60)						
Pár, <60	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4	0,1
Pár 1 gyermekkel	0,5	nsz	nsz	0,6	1,3	0,2
Pár 2 gyermekkel	0,4	nsz	1,3	0,6	0,8	0,2
Pár 3+ gyermekkel	nsz	2,1	2,4	1,8	1,5	0,4
Egyedüli szülő gyermekkel	3,3	3,9	4,1	2,1	2,3	0,3
Más háztartás gyermekkel	0,3	0,4	0,5	0,5	0,7	0,1
Egyszemélyes, 60+	0,1	0,2	0,4	2,5	nsz	nsz
Pár, 60+	0,1	0,2	0,2	nsz	nsz	nsz
Más háztartás gyermek nélkül	0,2	0,3	0,2	0,6	0,6	0,1
Lakóhely (község)						
Város	0,6	0,8	nsz	nsz	nsz	nsz
Budapest	nsz	0,7	0,6	nsz	1,6	nsz
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	2,6	3,1	2,5	6,8	1,9	4,2
Konstans (regressziós együttható)						
-2 log likelihood	1,1	1,1	1,5	-1,0	0,5	0,5
Modell khi2 (szf=22)	2274	3262	4295	2817	5084	803
Nagelkerke R2	1087	1349	1594	1120	962	657
Helyesen előrejelzett esetek száma						
Helyesen előrejelzett esetek száma a függő változó 1 értékű kategóriájában*	92,9	89,1	84,9	91,0	81,6	97,4
Súlyozatlan esetek száma	28,7	32,7	40,0	31,2	26,4	19,1
Súlyozatlan esetek száma	6535	6535	6535	6364	6539	6352

Megjegyzés. A modell függő változója : 0 – nem szegény az adott dimenzióban, 1 – szegény az adott dimenzióban. A táblázatban a változók után zárójelben feltüntettük, hogy az adott változót folytonos vagy kategoriális változóként vontuk-e be a modellbe. Kategoriális változó esetén a zárójelben a referenciakategoriákat tüntettük fel. Az esélyhányadosok ebben az esetben ehhez a kategóriához képest értelmezendők. Az esélyhányadosok közül azokat tekintettük szignifikánsnak, melyek esetében a regressziós együttható **0,01**-es, **0,05**-ös vagy **0,1**-es szignifikancia szinten különbözik nullától

4.16. táblázat

A szegénnyé válás esélye (logisztikus regressziós modellek regressziós együtthatóinak szignifikancia szintje)

	Jövedelmi szegénység			Depriváció	Szubjektív szegénység	Többdimenziós szegénység
	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ			
Háztartásfő neme (férfi)	0	0	0	---	0	-
Háztartásfő életkora (18-39)						
40-59	++	+++	+++	+++	0	+++
60-	0	0	0	---	---	0
Háztartásfő iskolai végzettsége (általános)						
Szakmunkásképző	---	---	---	---	---	---
Érettségi	---	---	---	---	---	---
Felsőfokú	---	---	---	---	---	0
Háztartásfő gazdasági aktivitása (egyéb inaktív)						
Alkalmazott	---	---	---	0	---	---
Önálló, vállalkozó	---	---	---	--	---	0
Munkanélküli	---	---	0	+++	0	--
Nyugdíjas	---	---	---	+	---	---
Háztartás típusa (egyszemélyes, <60)						
Pár, <60	---	---	---	---	---	---
Pár 1 gyermekkel	--	0	0	--	+	---
Pár 2 gyermekkel	---	0	++	---	-	---
Pár 3+ gyermekkel	0	+++	+++	+++	+++	---
Egyedüli szülő gyermekkel	+++	+++	+++	+++	+++	--
Más háztartás gyermekkel	---	---	---	---	---	---
Egyszemélyes, 60+	---	---	---	+++	0	0
Pár, 60+	---	---	---	0	0	0
Más háztartás gyermek nélkül	---	---	---	---	---	---
Lakóhely (község)						
Város	---	---	0	0	0	0
Budapest	0	---	---	0	+++	0
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	+++	+++	+++	+++	+++	+++

Megjegyzés.

+++,,+,+,: a regressziós együttható pozitív és 0,01-, 0,05- illetve 0,1-es szinten szignifikáns
 ---, --, -: a regressziós együttható negatív és 0,01-, 0,05- illetve 0,1-es szinten szignifikáns
 0 – a regressziós együttható nem különbözik szignifikánsan zérótól.

FÜGGELÉK

F1.táblázat

Laekeni indikátorok Magyarországon a 2001. és a 2003. évre

			2001	2003
1. Szegénységi ráta			13,0	13,2
1a. Szegénységi ráta kor és nem szerint	0-15	Férfi	17,9	17,7
		Nő	19,6	18,4
		Összesen	18,6	18,1
	16-24	Férfi	15,7	13,9
		Nő	15,4	17,8
		Összesen	15,4	15,6
	25-49	Férfi	10,1	11,3
		Nő	13,2	13,9
		Összesen	11,7	12,6
	50-64	Férfi	12,8	11,7
		Nő	9,8	10,7
		Összesen	11,2	11,1
	65+	Férfi	5,4	5,1
		Nő	13,4	11,7
		Összesen	10,5	9,2
	Összesen	Férfi	12,2	12,3
		Nő	13,7	14,1
		Összesen	13,0	13,2
1b. Szegénységi ráta munkaerő-piaci státus és nem szerint	Alkalmazott	Férfi	6,3	7,3
		Nő	6,9	4,2
		Összesen	6,6	5,9
	Vállalkozó	Férfi	(3,6)	(4,0)
		Nő	(3,2)	(3,5)
		Összesen	(3,5)	(3,9)
	Munkanélküli	Férfi	39,7	43,5
		Nő	40,0	40,0
		Összesen	40,0	41,9
	Nyugdíjas	Férfi	9,4	9,1
		Nő	11,7	12,3
		Összesen	10,8	11,0
	Egyéb inaktív	Férfi	18,8	18,0
		Nő	20,1	21,3
		Összesen	19,5	19,9

Forrás. Saját számítások a TÁRKI Háztartás Monitor 2001 és 2003 alapján.

F1. táblázat
Laekeni indikátorok Magyarországon a 2001. és a 2003. évre (folytatás)

		2001	2003	
1. Szegénységi ráta (folytatás)				
1c. Szegénységi háztartástípus szerint	ráta	Egyszemélyes, <30*	(9,5)	23,5
		Egyszemélyes, 30-64	29,2	23,6
		Egyszemélyes, 65+	17,6	16,9
		Pár, legalább egy tag 65+	4,0	5,0
		Pár, mindkét tag <65	7,6	12,2
		Más háztartás gyermek nélkül	7,7	6,9
		Egyedülálló szülő	41,6	37,4
		Pár 1 gyermekkel	13,0	10,8
		Pár 2 gyermekkel	8,8	10,3
		Pár 3+ gyermekkel	25,6	30,4
		Más háztartás gyermekkel	17,0	13,6
		Összesen	13,0	13,2
1d. Szegénységi ráta a lakáshasználat tulajdonjellege szerint	Tulajdonos	12,5	11,9	
	Bérlő	21,8	30,6	
	Összesen	13,0	13,2	
1e. Szegénységi küszöb**	EURO (PPS)	3152	3746	
	HUF	368012	501529	
2. Jövedelemeloszlás	S80/S20 arány	4,18	4,46	
4. Szegénységi rés	Relatív medián szegénységi rés	20,9	19,0	
11. Szóródás a szegénységi küszöb körül	Szegénységi ráta az ekvivalens jövedelem mediánjának 40%-ában	3,9	3,8	
	Szegénységi ráta az ekvivalens jövedelem mediánjának 50%-ában	7,4	7,5	
	Szegénységi ráta az ekvivalens jövedelem mediánjának 70%-ában	20,6	21,4	
13. Szegénységi ráta a jóléti transzferjövödelmek hiányában	Összes jóléti transzfer hiányában	Férfi	40,4	37,5
		Nő	44,8	39,5
		Összesen	42,7	38,5
	Nyugdíjjal együtt számított jövedelem mellett	Férfi	27,1	23,3
		Nő	26,5	22,7
		Összesen	26,8	23,0
14. Gini-együttható	Gini-együttható	0,289	0,296	

*Az egyszemélyes, 30 évnél fiatalabb háztartások esetében a szegénységi ráta jelentős ingadozása az alacsony esetszámra vezethető vissza.

** A szegénységi küszöb esetében 2000/01-re 1 PPS = 117 HUF (Stapel-Pasanen, 2003), 2002/03-ra pedig 1 PPS = 134 HUF (saját becslés Stapel-Pasanen, 2003 és www.mnb.hu alapján) vásárlóerő paritás egységgel számoltunk.

F2. táblázat

Az alap depriváltság aldimenziói és a hozzájuk tartozó kérdések szövege

Aldimenzió megnevezése	Kérdés szövege	Megjegyzés
1. kielégítetlen élelmi-szer-szükséglet	- Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy nem jutott elegendő pénz élelmi-szer vásárlására?	-
2. kielégítetlen ruházko-dási szükséglet	- Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy nem jutott elegendő pénz új ruha vásárlására?	-
3. a lakásfenntartással kapcsolatos kielégítetlen szükségletek	- Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy nem tudták kifizetni a rezsit? - Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy pénzhiány miatt a kelleténél kevesebbet fűtöttek vagy csak a lakás egyik részét fűtötték?	A két kérdés alapján a részdi-menzióban depriválnak tekintet-tük azt, akinek háztartásában mindkét esemény előfordult
4. társas kapcsolatok hi-ánya	- Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy nem jutott elegendő pénz család-tagok vagy barátok fogadására?	-
5. pihenés, regeneráló-dás hiánya	- Voltak-e Önök az elmúlt öt évben leg-alább egy hétig nyaralni belföldön? - Voltak-e Önök az elmúlt öt évben leg-alább egy hétig nyaralni külföldön?	A két kérdés alapján a részdi-menzióban depriválnak tekintet-tük azt, akinek háztartásában egyik esemény sem fordult elő

**A kérdések, a nyaralásra vonatkozóak kivételével, a háztartási kérdőívben hangzottak el, és a háztar-tásgazda válaszolta meg azokat. Az üdülési kérdések esetében, ha az egyéni kérdőívet kitöltők vala-melyike igennel választ, a háztartás tagjait ebben az elemi dimenzióban nem tekintettük depriválnak.*

5. Fogyasztás (Bernát Anikó–Szivós Péter)

5.1. Bevezetés

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának hagyományosan része a háztartások kiadási illetve fogyasztási szerkezetének feltárása. Ennek során összességében megismerjük a háztartások fogyasztását, így megtudjuk, hogy mennyit költöttek az adatfelvétel előtti hónapban, azaz 2003 szeptemberében különböző havi, negyedévi és évi szinten számba vehető fogyasztási tételekre. Az általunk felmért kiadások spektruma az olyan általános fogyasztási javaktól indul, mint az élelmiszer (beleértve a háztartás által megtermelt és elfogyasztott termények és állatok értékét is), a lakásfenntartás vagy a közlekedés költségei, és olyan, a társadalomnak csak egy része által fogyasztott javakig terjed, mint a tartós műszaki cikkek vásárlása, a szórakozás vagy az üdülés.

Az elemzés során először a háztartások fogyasztási szerkezetét állítjuk a középpontba. Megvizsgáljuk az egyes fogyasztási tételek elterjedtségét, azt, hogy a háztartások mekkora része és mennyit költ az egyes szolgáltatás- és terméktípusokra, illetve az egyes fogyasztási javak milyen súllyal szerepelnek a háztartások összes kiadásán belül. Kitérünk a társadalom különböző rétegeinek fogyasztási szerkezetében megmutatókozó különbségekre is. Két kiadástípust kiemelten kezelünk: megvizsgáljuk a lakásfenntartási költségek és a jövedelem különböző aspektusainak, mutatóinak alakulását, valamint felvázoljuk a háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát is.

A mintát alkotó 2258 háztartás átlagosan 103156 Ft értékben¹ fogyasztott egy hónapban, ami egy fő esetében 44694 Ft-ot, fogyasztási egységre vonatkoztatva pedig 54375 Ft² fogyasztást jelent. A háztartások átlagos kiadása a 2000. évi Monitor-vizsgálatban mért fogyasztást 100 százaléknak tekintve az elmúlt három évben 34,4 százalékponttal emelkedett. Ez a változás 1,11281-es árindex³ mellett 20,8 százalékos reálnövekedést jelent.

5.2. A fogyasztás néhány általános jellemzője

Van néhány olyan terméktípus vagy szolgáltatás, amelyre szinte minden háztartás költ: mindenekelőtt ilyennek tekinthető a háztartások 95 százaléka által említett élelmiszer, emellett azonban a háztartások negytedede fogyaszt saját termelésű élelmiszert. Széles körben elter-

¹ A háztartások külön-külön megadták a fogyasztás egyes tételeire fordított összeget, ám emellett egyösszegű becslést is adtak a teljes havi kiadásaikról. A tanulmány során a havi kiadás összegeként bemutatott és elemzett összeget a két módszer együttes alkalmazásával kaptuk, mégpedig úgy, hogy összegeztük az egyes kiadási tételeket, amelyet összehasonlítottunk az egyösszegű becsléssel, és minden háztartásnál a magasabb összeget vettük figyelembe.

² A fogyasztási egységek vizsgálatakor ún. ekvivalencia-skála alkalmazunk, amely megmutatja, hogy egy adott szerkezetű háztartás fogyasztási szükségleteit hogyan válthatjuk át valamely számú felnőtt szükségletére. Ennek segítségével megjeleníthető a háztartások fogyasztásbeli méretgazdaságossága, tehát az, hogy egy több főből álló háztartásban az egy főre jutó fogyasztás alacsonyabb, mint egy kisebb háztartásban, emellett pedig az ekvivalencia skálával az is kifejezhető, hogy bizonyos életkorú háztartástagok (pl. gyerekek és felnőttek) szükségletei eltérnek. Jelen kutatásban az ekvivalencia-skála alkalmazásakor létrehozott fogyasztási egységeket $e=0,73$ -as hatványkitevővel számítottuk.

³ Forrás: A 2000. október – 2003. áprilisa közötti időszakra számított hivatalos KSH árindex.

jedt tételek még a háztartások fogyasztási kiadási között az elektromos áram, a testápolásra, a tisztítószerre valamint a lakásfenntartásra fordított kiadások. A telefonszámla (vezetékes illetve mobil) is a háztartások széles körét, közel kilenctizedét érinti, ahogy gázra valamint egészségügyi termékekre, szolgáltatásokra is ötből négy háztartás költ. Víz- és csatorna-használati díjat a háztartások háromnegyede fizet, személyszállítást több, mint kétharmada, ruházkodásra és közlekedésre pedig közel kétharmaduk költött. Televíziózással kapcsolatos kiadásai a háztartások felének vannak, és szintén a háztartások fele költ élvezeti cikkekre. Lakbért illetve közös költséget a háztartások több, mint egyharmada fizet, ahogy lakáskarbantartással kapcsolatos kiadásai is a háztartások harmadának vannak, és ugyanilyen arányban költenek művelődésre, oktatásra is. Valamivel alacsonyabb a sportra, szórakozásra költő valamint a háztartási cikket vásároló háztartások aránya, és még ennél is kevesebb, csak minden ötödik háztartás fordított pénzt üdülésre illetve tartós műszaki cikkekre. A melegvízért fizetők relatíve alacsony aránya (17 százalék) azzal indokolható, hogy erre a tételre csak a távfűtéses lakásban élőkől kérdeztünk rá.

A havi kiadások közül több esetben tapasztalható emelkedés vagy csökkenés az adott tételre költő háztartások arányában. 2000-hez képest a közlekedésre, telefonszámlára, személyszállításra költő valamint a melegvízdíjat fizető háztartások aránya kis mértékben emelkedett (5–8 százalékpontos növekedés). Csökkent ugyanakkor a tévészésre költők aránya: az 1999/2000-ben kapott magasabb arány oka lehet az, hogy akkor még létezett a televízió-előfizetési díj, de mellettük ide soroltuk azokat is, akik kábeltévéért is fizetnek. A szélesebb körben elterjedt tévé-előfizetési díj eltörlésével 2003-ban – az emiatt kissé megváltoztatott kérdés⁴ esetében – kevesebb háztartás (66,5 százalék helyett 55,4 százalék) sorolható a tévéért fizető háztartások körébe. (5.1. táblázat)

A havi kiadások közül a legjelentősebb tétel az élelmiszer-fogyasztás, mivel a háztartások fogyasztási egységenként átlagosan 18457 Ft értékben vásárolnak élelmiszert egy hónapban; ez az 1999/2000. évi adatfelvételkor kapott kiadásokhoz képest 42 százalékpontos növekedés. Azon háztartások esetében, ahol fogyasztanak saját termelésből származó élelmiszert, ott havi 28954 Ft megtakarítást jelent ez a tétel az élelmiszere fordítandó kiadásokból. A lakásfenntartásra költő háztartások fogyasztási egységenként átlagosan közel havi 10 ezer forintot fizetnek erre a szolgáltatáscsoportra, ami 9 százalékpontos emelkedés a három évvel ezelőttihez képest. Közlekedésre a háztartások havonta 5693 Ft-ot fordítanak fogyasztási egységenként, és nem sokkal kevesebbet költenek élvezeti cikkekre (4603 Ft) és telefonálásra sem (4007 Ft). Ezekben a tételekben nagyobb növekedés történt a három évvel ezelőtti költségek nominális értékéhez viszonyítva, hiszen a háztartások átlagosan 37–48 százalékkal többet fordítottak közlekedésre, élvezeti cikkekre és telefonszámlára, mint 1999/2000-ben.

Az elmúlt három hónapban ruhát vásároló háztartások fogyasztási egységenként átlagosan 11152 Ft-ot költöttek ruhaneműre, az egészségügyi szolgáltatást vagy terméket vásárlók pedig 7543 Ft-ot gyógyszerekre, gyógyhatású készítményekre vagy orvosra; ez utóbbi két kiadási tétel esetében a növekedés mértéke 24–27 százalékpont. Több, mint 50 százalékponttal nőtt azonban a sportolásra, szórakozásra, illetve a művelődésre, oktatásra fordított összeg, ami a 2002/2003-as évben fogyasztási egységenként átlagosan 5540 Ft és 6952 Ft volt három hónap alatt. A testápolásra és tisztítószerre fordított összeg ugyanilyen periódus alatt átlagosan 3000 Ft körül mozgott mindkét tétel esetében, ami átlagosan egyharmaddal magasabb összeg, mint három évvel ezelőtti.

Az éves szinten vizsgált kiadások közül a lakáskarbantartás terén a legmagasabb az átlagos költség, ahol a fogyasztási egységenként kapott évi átlagosan 83532 Ft-os kiadás 39 százalékponttal magasabb a három évvel ezelőtti hasonló célú költséknél. Hasonlóan magas, 37 százalékpontos emelkedés történt a háztartási- és lakásfelszerelési cikkekre fordított kiadások terén is, ami a 2002/2003-as évben fogyasztási egységenként átlagosan 47844 Ft-ba került az ilyesmire költő háztartásoknak. Tartós műszaki cikkekre 18 százalékponttal többet,

⁴ A kérdés így hangzott: *Kérem, mondja meg, mennyit költöttek az elmúlt hónapban TV, kábeltévé előfizetési díjára (2000); ... a tévén fogható csatornák előfizetési díjára és a beltéri egység bérleti díjára (ha van) (2003)?*

fogyasztási egységenként 58290 Ft-ot költöttek a háztartások, az üdülésre fordított összeg nagysága azonban gyakorlatilag nem változott, továbbra is az 50 ezer forint körüli tartományban mozog. (5.2. táblázat)

Megvizsgáltuk a fogyasztási szerkezetet is, azaz a havi összkiadáson belül megnéztük, hogy az egyes tételek mekkora részt tesznek ki. A legnagyobb súllyal az élelmiszerkiadások szerepelnek a háztartások fogyasztási struktúrájában, mivel az összes kiadás 37 százalékát fordítják a háztartások élelmiszereire, ami több, mint kétszerese a második legjelentősebb tételként megjelenő lakásfenntartási kiadásoknak, erre ugyanis az összes költség 17 százalékát fordítják a háztartások. A kiadások másik felét a többi fogyasztási tétel teszi ki, amelyek közül a legnagyobb arányt a közlekedésre, telefonálásra fordított kiadások jelentik (7–8 százalék), ám nem sokkal kisebb a ruházatkódásra és élvezeti cikkekre költött összeg részaránya sem (5–5 százalék). A három évvel ezelőtti arányoktól nem térnek el szignifikánsan az aktuális részesedések sem, bár az élelmiszerfogyasztás arányának 3 százalékpontos emelkedése és a lakásfenntartás részesedésének 4 százalékpontos csökkenése hibahatár körüli változás. (5.3. táblázat)

Az ekvivalens havi háztartási jövedelem alapján képzett jövedelmi kvintilisek szerint is megvizsgáltuk a fogyasztás egyes elemeinek elterjedtségét a háztartások körében. A háztartások döntő többsége által fogyasztott tételeket (élelmiszer, lakásfenntartás, elektromos áram, testápolás, tisztítószerek) az egyes jövedelmi ötödökbe tartozó háztartások megközelítően azonos arányban fogyasztják, azaz ezek olyannyira általános fogyasztási javak, hogy a jövedelem nem befolyásolja elterjedtségüket. Saját termelésű élelmiszert a felső kvintilisen kívül közel azonos arányban fogyasztanak a háztartások (38,4–45,8 százalék), ettől a nagyságrendtől azonban eltérnek a felső ötödbe tartozó háztartások, mivel 29,2 százalékuk fogyaszt saját termelésű élelmiszert. A lakásfenntartás költségeit a jövedelmi kvintilisek szerint vizsgálva az tapasztalható, hogy a már említett elektromos áram valamint a gáz a háztartások hasonló hányadában jelenik meg, a lakbér és a közös költség, a szemétszállítás, a melegvíz-díj valamint a víz- és csatornahasználat díja azonban a tehetősebb háztartások körében magasabb arányban fordul elő az alacsonyabb jövedelműekhez képest. Nagyobb különbség mutatható ki a közlekedés esetében a magasabb és alacsonyabb jövedelmű háztartások között, hiszen bérletre, benzinre, jegyre a legmagasabb jövedelmű háztartások között kétszer annyian költenek erre, mint a legszegényebbek között. Még ennél is markánsabb az eltérés a tévé-, kábeltévé-költségek terén, hiszen az alsó ötödbeli háztartásoknak közel egyharmada fizet ilyesmiért, a leggazdagabbaknak azonban a háromnegyede. A telefonra költő háztartások aránya szintén eltér az egyes kvintiliseken belül, de még az alsó ötödben a háztartások kétharmada használ telefont, a felső ötödben pedig szinte minden háztartásra jellemző ez. Az élvezeti cikkek terén azonban kisebb ez az eltérés a két szélső jövedelmi csoport között: a legszegényebbek kvintilisében csak mintegy 10 százalékponttal alacsonyabb a cigarettára, szeszes italra stb. költők aránya, mint a leggazdagabbak között (49,6 százalék és 61,7 százalék). A többi fogyasztási tétel esetében jól kitapintható az a tendencia, miszerint a magasabb jövedelmű háztartások nagyobb arányban költenek olyan kevésbé elterjedt szolgáltatásokra, termékekre, mint művelődés, oktatás, szórakozás, sport, üdülés, tartós műszaki cikk, ám ugyanez igaz a ruházatkódásra, a lakáskarbantartásra és a háztartási és lakásfelszerelési cikkekre is. (5.4. táblázat)

Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások kiadásainak átlaga jelentős eltéréseket mutat a jövedelmi ötödök szerint. Élelmiszere fogyasztási egységenként tízezer forinttal többet költ egy felső kvintilisbeli háztartás (23926 Ft), mint egy alsó kvintilisbeli (13285 Ft). A saját fogyasztásra élelmiszert termelő háztartások esetében is megmarad ez a nagyságrendileg 10 ezer forintos különbség, mivel a legszegényebb háztartásokban 19277 Ft-ot tesz ki a megtermelt élelmiszer értéke, a felső jövedelmi kvintilisben pedig 38402 Ft. Lakásfenntartásra fogyasztási egységenként közel 5000 Ft-tal többet fordítanak a legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozók, mint az alsó ötödbeliek (12208 Ft és 7252 Ft). A rezsiköltségek egyes elemei és a tévé-, kábeltévé-előfizetés terén azonban nincs jelentős eltérés a jövedelmi ötödök között a kiadások mértéke szerint. A negyedévenként és évenként összegzett költségek szerinti tételek mindegyike esetében magasabb a kiadások átlaga

a felső, mint az alsó kvintilisben. Legalább kétszer annyit költenek a legjobb anyagi helyzetű háztartások ruhára, testápolásra, tisztítószerre és tartós műszaki cikkekre és háromszor annyit üdülésre, lakáskarbantartásra, mint a legszegényebbek. A többi tétel esetében, ha nem is ilyen nagyságrendű, de számottevő a különbség a jövedelmi kvintilisek alkotta skála két végén. (5.5. táblázat)

5.3. A fogyasztás mértéke a háztartások különböző csoportjaiban

A háztartások fogyasztási szokásai közti különbségeket az egy fogyasztási egységre jutó teljes fogyasztás átlagával vizsgáltuk meg a háztartások több jellemzője alapján. A fogyasztás értékét összehasonlítottuk a háztartásfő kora, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, foglalkozási csoportja, a háztartási jövedelem kvintilis, a háztartás létszáma és a településtípus alapján. (5.6. táblázat)

A háztartásfő kora csak kis mértékben okoz különbségeket a háztartások fogyasztásában: a 60 év alatti háztartásfők esetében az egy fogyasztási egységre jutó fogyasztás 54–58 ezer forint, a 60 évesnél idősebb háztartásfők háztartásában azonban nem éri el az 50 ezer forintot. A háztartásfő iskolázottságának szintje már a fogyasztás nagyságrendjét is befolyásolja. Az iskolai végzettség emelkedésével nő a fogyasztási egységként számított kiadások összege, ami a két szélső csoport, a legfeljebb alapfokú végzettségűek és a diplomások között meg is kétszereződik (40667 Ft és 84400 Ft). A háztartásfő gazdasági aktivitása szintén jelentősen hat a háztartás fogyasztásának volumenére: legmagasabb az egy fogyasztási egységre jutó költség a vállalkozóként dolgozó háztartásfők háztartásában (74292 Ft), amelyet az alkalmazotként foglalkoztatott háztartásfők esetében kapott közel 60 ezer forintos fogyasztás követ. A nyugdíjas háztartásfők háztartása azonban már csak a vállalkozókéhoz közel kétharmados, az alkalmazotkéhoz képest pedig 80 százalékos szinten fogyaszt. Az egyéb státuszú háztartásfők háztartásában még ennél is alacsonyabb a fogyasztás szintje. Az aktív háztartásfők háztartására szűkítve a kérdést azt találjuk, hogy a vezetőként dolgozó háztartásfők családjában a fogyasztási egységként számított átlagos fogyasztás értéke 90 ezer forint, a szellemi munkát végző valamint az önállóként dolgozó háztartásfők háztartásában pedig ennél 15–20 százalékponttal alacsonyabb. A fizikai munkát végző háztartásfők esetében kapjuk a legalacsonyabb értéket: az ilyen háztartásokban fogyasztási egységként havonta átlagosan alig több, mint 50 ezer forintot költenek. A háztartási jövedelem emelkedésével nő a fogyasztásra költött összeg is: a felső jövedelmi ötödbe került háztartások közel két és félszer annyit költenek fogyasztásra, mint az alsó jövedelmi ötödbe tartozók (32352 Ft és 84595 Ft). Minél nagyobb egy háztartás, annál alacsonyabb fogyasztási egységként az átlagos kiadás, bár ennek az összefüggésnek a háttérében nincsenek nagy kiadásbeli különbségek. A legnagyobb eltérés a fogyasztás szintjében az egyfős és a négy vagy több tagból álló háztartások között van, a különbség közel 10 ezer forint (58795 Ft és 49541 Ft). A háztartás településtípusa az előzőnél nagyobb különbségeket generál. Az urbanizációs lejtőn lefelé haladva folyamatosan csökken a fogyasztási egységként számított átlagos fogyasztás: a fővárosi háztartások közel 72 ezer forintos költségével szemben a községekben élők feleannyiból, 46 ezer forintból gazdálkodnak fogyasztási kiadásaik során.

A fogyasztás átlagához képest 50 százalékkal magasabb szinten fogyasztanak a felsőfokú végzettséggel rendelkező valamint a vezetőként dolgozó háztartásfők családjában illetve a háztartási jövedelem alapján a felső ötödbe kerültek, azaz a leggazdagabbak. Az átlagosnál számottevően magasabb szintű fogyasztást tapasztalhatunk még a fővárosi és a szellemi dolgozó illetve vállalkozó háztartásfők családjában. A legalacsonyabb szintű fogyasztást azokban a háztartásokban találjuk, amelyekben a háztartásfő legfeljebb alapfokú végzettségű, nyugdíjas, illetve amely háztartások havi összjövedelmük alapján a legalsó ötödbe kerültek. (5.6. táblázat)

5.4. A fogyasztási hányad és a lakásfenntartás (rezi) arányának alakulása a háztartások különböző csoportjaiban

A háztartások jövedelmük négyötödét fogyasztják el (80,2 százalék). Ez az arány 1999/2000-ben valamivel magasabb, 84,8 százalék volt. A háztartásfő életkorának emelkedésével csökken a jövedelem elfogyasztott hányada, bár nem a legidősebbeknél a legalacsonyabb, hanem a középkorúak háztartásában. A háztartásfő iskolai végzettségének alapján közel azonos szintű a vizsgált arány, csak a középfokú végzettségűek háztartása fogyasztja el jövedelmének a többiekéhez képest nagyobb arányát. Az aktív háztartásfők családja jövedelmének háromnegyedét fordítja fogyasztási javakra, a nyugdíjasoknál már magasabb, a négyötödöt meghaladja ez a ráta, ám a legmagasabb az egyéb státuszú háztartásfőknél, ahol kismértékű túlfogyasztás⁵ is előfordulhat. Ugyanígy, ennek határán mozognak a legszegényebb háztartások, hiszen havi jövedelmüket teljes mértékben felélik. A jövedelem növekedésével egyébként radikálisan csökken annak fogyasztásra fordított része, hiszen míg az alsó kvintilisben teljesen elfogyasztják a havi jövedelmet, addig a 3. kvintilisben már csak a jövedelem négyötödét, a 4. kvintilisben pedig háromnegyedét élik fel. A leggazdagabbak, azaz a felső ötödbeli háztartások havi jövedelmük 40 százalékát félre tudják tenni, mivel annak csak 60 százalékát fordítják fogyasztási cikkekre, szolgáltatásokra. A háztartás létszámának emelkedésével csökken a jövedelemnek a fogyasztásra fordított része: míg az egyszemélyes háztartások kis híján teljes jövedelmüket elfogyasztják, addig a két fős háztartások esetében 80 százalék, az ennél több tagból álló családokban pedig még ennél is valamivel alacsonyabb (72–74 százalék) ez az arány. A településtípus szerinti vizsgálatból látszik, hogy a fővárosból a kisebb vidéki települések felé haladva egyre csökken a jövedelemből felélt hányad: míg a budapestiek havi bevételeik 87 százalékát fogyasztják, el, addig a falvakban élők 10 százalékponttal többet spórolnak meg belőle, mivel jövedelmükből 77 százalékból vásárolnak fogyasztási javakat.

A lakásfenntartás, azaz a rezi összegének elemzésével a fogyasztási tételek egyik legnagyobb és legnehezebben változtatható, azaz spóroláskor a legkevésbé rugalmas, alakítható elemét jellemezzük. A lakásfenntartás összege a magyar háztartásokban havonta átlagosan 16059 Ft, ami a háztartás összes havi jövedelmének egyhatodát teszi ki (17,7 százalék). A rezi összegének alakulását nem befolyásolja a háztartásfő életkora, az iskolai végzettsége azonban hatással van rá. Legalacsonyabb rezsivel a legfeljebb 8 osztályt végzett háztartásfős háztartásokban számolhatunk, a legmagasabbal pedig a diplomásoknál; a havi rezsikiadás különbsége a két csoport között 10 ezer forint. Legtöbbet a vállalkozók háztartásában költenek lakásfenntartással kapcsolatos szolgáltatásokra, átlagosan 20 ezer Ft-ot, de az alkalmazottként dolgozó háztartásfők esetében sem sokkal csekélyebb ez az összeg, ugyanakkor a nyugdíjas illetve az egyéb háztartásfők családjában már érzékelhetően alacsonyabb összegű a havi lakáskiadás. Az aktív háztartásfőjű háztartásokon belül az önállóként, vezetőként vagy szellemi munkát végzőként dolgozó háztartásfők családjában a lakásfenntartás havi költsége meghaladja a 20 ezer forintot, a fizikai dolgozóknál azonban valamivel alacsonyabb összeget fordítanak ugyanerre (16111 Ft). A háztartási jövedelem növekedésével lassan, de emelkedik a rezi összege is, így a felső kvintilisben átlagosan havi 10 ezer forinttal többet költenek lakásfenntartásra, mint az alsó kvintilisben. A településtípus státuszának emelkedésével egyre nő a rezsiköltség: a községi háztartások kiadásainak kétszeresét fordítják lakással kapcsolatos költségekre a budapestiek. A háztartás méretének növekedésével is emelkedik a rezi összege: az egyfős háztartásokhoz képest a négy vagy több fős háztartások 80 százalékkal költenek többet lakásfenntartásra.

A lakásfenntartás az összes háztartás körében átlagosan a teljes fogyasztás 17,7 százalékát tesz ki, ám ez az arány a háztartás jellemzőinek függvényében változik. Az idős, azaz 60 év

⁵ Túlfogyasztás nemcsak a jövedelem teljes összegének és még azon túli összegek felélését jelentheti, azaz nemcsak valódi túlköltekezést jelenthet, hanem elképzelhető az is, hogy a kérdezett – szándékoltan vagy szándékoltanul – jövedelmét alulbecsült, így az aluldeklarált jövedelem okozza a túlfogyasztást.

feletti háztartásfők családjában például magasabb a rezsihányad (23,1 százalék), mint a többi korosztályban (14,9–16,37 százalék). Az iskolázottság emelkedésével egyre csökken rezszi hányada: az alapfokú végzettségűeknél az összes fogyasztás 20,1 százaléka, a diplomásoknál már csak 14,3 százaléka a lakásfenntartás részesedése. Az aktivitás szerint a nyugdíjas háztartásfők háztartásában a legmagasabb a rezsihányad (21,5 százalék). A háztartás jövedelmének emelkedésével kis mértékben csökken a rezszi súlya az összes fogyasztáson belül: az alsó kvintilisben lévő háztartások 20,0 százalék, mint a felső kvintilisben 14,5 százalék. A háztartás mérete még inkább befolyásolja a lakáskiadás arányát, hiszen míg az egyfős háztartásoknál ez 22,1 százalék, addig a négyfős vagy népesebb háztartásoknál csak 13,2 százalék. A településtípusok közül a fővárosban élőknek legmagasabb a rezsihányad, a többi településtípuson megközelítőleg azonos mértékű. (5.7. táblázat)

Relatív mutatók segítségével plasztikusan bemutatható a háztartások jövedelem-egyenlőtlenségeinek alakulása, illetve a lakásfenntartásra fordított kiadások szerepe az egyenlőtlenségekben. Ilyen mutatók képezhetők a háztartás lakásfenntartási költségeinek és az abszolút jövedelem-mutatók felhasználásával. A háztartási összjövedelem és rezsiköltség különbségéből képzett diszponibilis jövedelem által például feltárható, hogy miként alakulnak az egyes objektív jövedelmi mutatók a lakásfenntartási költségeken túli szabadon felhasználható jövedelem decilisei szerint.

A háztartásokat az egy főre jutó diszponibilis jövedelem szerint csoportosítva jelentős aránytalanságokkal találkozunk. A háztartás összes jövedelme az egy főre jutó diszponibilis jövedelem felső decilisében az alsó tizedbeli átlagjövedelem ötszöröse, a háztartás diszponibilis, azaz szabadon elkölthető jövedelme esetében pedig hétszeres. Ez utóbbi mutató esetében érdemes megfigyelni, hogy még a szegényebb csoportok között is milyen nagy a különbség: a legkevesebb szabadon felhasználható jövedelemmel rendelkező családok diszponibilis jövedelme csak mintegy a felét éri el a második decilisbeli, azaz a legrosszabbnál csak egy árnyalattal jobb helyzetű háztartások jövedelmének. Még ennél is jelentősebb a különbség az egy főre jutó diszponibilis jövedelem havi összege alapján: a legelső és legfelső decilis között tizenegyszeres a különbség. Másképp szemlélve a kérdést, az egy főre jutó szabadon felhasználható jövedelem terén legrosszabb helyzetben lévő háztartások között ez a jövedelem-mutató az átlag egynegyedét teszi ki. A lakásrezsi alapján azonban fordított a helyzet, ugyanis – részben a mutató szerkezetéből is adódóan – épp a legszegényebb háztartásokban a legmagasabb a lakásrezsi összege, amely ebben a csoportban az átlagos értéknél 23 százalékkal magasabb. (5.8. táblázat)

5.5. A háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága

A lakásfenntartási kiadásokon kívül a fogyasztás egy másik elemét, a tartós fogyasztási cikkek elterjedtségét is részletesebben megvizsgáltuk. A kutatásban tizenhárom olyan, jellemzően műszaki cikket soroltunk fel, amelyek elvileg megtalálhatók bármely háztartásban, de amelyeket valójában a háztartások különböző arányban használnak. Legelterjedtebb a színes televízió, amely a magyar háztartások 95,3 százalékában megtalálható. A fagyasztó, az automata mosógép és a mikrohullámú sütő következik a gyakorisági rangsorban: ezekkel háromból két háztartásban találkozhatunk (65,2–67,7 százalék). Videomagnót minden második (53,2 százalék), hifi berendezést pedig minden harmadik (31,7 százalék) háztartás használ. Minden harmadik-negyedik háztartásban van személyi számítógép, azonban csak minden tizedikben találunk internet-hozzáférést is. Megközelítőleg ilyen nagyságrendű a műholdvevő, a videokamera és a DVD lejátszó illetve a házi mozi elterjedtsége (7,6–12,1 százalék). A legritkábban használt javak a mosogatógép és a digitális fényképezőgép, amelyekkel csak minden huszadik háztartásban találkozhatunk (5,2–5,4 százalék). (5.9. táblázat)

A háztartások jövedelmi helyzete az előzetesen elvárható módon befolyásolja a fentiekben leírt tartós fogyasztási cikkek elterjedtségét, hiszen a magasabb jövedelemből gazdálkodó

háztartások nagyobb arányban használják az egyes eszközöket. Még a legelterjedtebb színes televízió esetében is igaz ez valamelyest: az alsó ötödbe tartozó háztartások 88,2%-ával szemben a harmadik-ötödik kvintilisben szinte teljes körű a színes televízió használata (98,2–99,1 százalék). Az általánosabban használt, azaz elterjedtebb tartós fogyasztási cikkek közül a fagyasztó, a mikrohullámú sütő, az automata mosógép és a videomagnó esetében az alsó és felső kvintilisbeli előfordulás gyakorisága között másfél-kétszeres a különbség. A kevesebb háztartásban megtalálható eszközök terén azonban ennél nagyobb arányú különbségeket is találunk a jövedelmi kvintilisek két szélső csoportja között. Míg a leggazdagabb háztartások felében (53,0 százalék) van személyi számítógép, addig a legszegényebb háztartások egyhatedében (13,3 százalék) található számítógépet, azaz a különbség négyszeres. Még ennél is nagyobb, tízszeres az eltérés az Internet-hozzáférés kapcsán: a legalacsonyabb jövedelmi ötödben a háztartások 2,7 százaléka, a legmagasabb jövedelműek ötödében pedig 28,0 százalék a világhálót otthonról (is) használók aránya. Az új eszközök közül a digitális fényképező-gép esetében mintegy húszszoros az alsó és felső ötöd közti különbség (0,7 százalék és 13,8 százalék), mint a DVD lejátszó illetve a házi mozi rendszer előfordulásában, Ennél azért alacsonyabb az eltérés mértéke, közel négyszeres a DVD lejátszó illetve a házi mozi esetében (4,0 százalék és 14,7 százalék). Összességében tehát az elterjedtebb tartós fogyasztási cikkek egyenletesebben oszlanak el a különböző jövedelmű háztartások között, mint a ritkábban előforduló eszközök. (5.10. táblázat)

5.6. Összefoglalás

A magyar háztartások átlagosan havi 100 ezer Ft értékben fogyasztottak egy hónapban, ami egy főre vetítve 45 ezer forintot, fogyasztási egységre vonatkoztatva pedig 54 ezer forint fogyasztást jelent. A háztartások átlagos kiadása a 2000. évi Monitor-vizsgálatban mért fogyasztást 100 százaléknak tekintve az elmúlt három évben 34,4 százalékponttal emelkedett, ami 20,8 százalékos reálnövekedésnek felel meg. Mérésünk szerint a háztartások jövedelmük négyötödét fogyasztják el. Közülük szinte mindegyik költ élelmiszerre, és a lakásfenntartással kapcsolatos kiadásokat is a háztartások döntő többsége fizeti, ám szinte ugyanilyen alapvető kiadási tételek a testápolási szerek, a tisztítószerek és a telefonszámla, mivel a háztartások kilenczede költ ezekre is. A havi kiadások közül a legjelentősebb tétel az élelmiszer-fogyasztás, erre az 1999/2000. évi adatfelvételkor kapott kiadásokhoz képest nominálisan 42 százalékkal többet költünk. Megvizsgáltuk a fogyasztási szerkezetet is, azaz a havi összkiadáson belül megnéztük, hogy az egyes tételek mekkora részt tesznek ki. A legnagyobb súllyal az élelmiszerkiadások szerepelnek a háztartások fogyasztási struktúrájában, mivel az összes kiadás több, mint egyharmadát fordítják a háztartások élelmiszerre, ami több, mint kétszerese a második legjelentősebb tételként megjelenő lakásfenntartás, erre ugyanis az összes kiadás egyhatodát fordítják a háztartások. A kiadások másik felét a többi fogyasztási tétel teszi ki, amelyek közül a legnagyobb arányt a közlekedésre, telefonálásra fordított kiadások jelentik. Amennyiben a háztartás összes havi jövedelmét a lakásrezsi nélkül, ún. diszponibilis, azaz szabadon felhasználható jövedelemként szemléljük, akkor nagyfokú aránytalanságokkal találkozunk: az egy főre jutó diszponibilis jövedelem havi összegében a legalsó és legfelső decilis, azaz a legszegényebbek és a leggazdagabbak között több, mint tízszeres a különbség. A háztartások műszaki cikkekkel való ellátottságát vizsgálva kiderül, hogy legelterjedtebb a színes televízió, amely szinte minden magyar háztartásban megtalálható, de ezen kívül nagy arányban találkozhatunk fagyasztóval, automata mosógéppel és mikrohullámú sütővel is.

5.1. táblázat

Egyes fogyasztási javak fogyasztásnak gyakorisága adott időszakban (%)

Kiadási tételek	1999/2000		2002/2003	
	%	N	%	N
Az elmúlt hónapban				
Élelmiszer	99,6	1964	99,6	2251
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	52,5	1989	53,1	2252
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	57,3	1984	62,7	2250
Bejárónő, babysitter	1,9	2006	1,5	2250
Telefonszámla	78,9	2000	86,5	2251
TV, kábeltévé (a tévén fogható csatornák előfizetési díja, a beltéri egység bérleti díja)	66,5	1967	54,4	2243
Lakásfenntartás	95,2	1762	95,9	2227
Lakbér, közös költség	38,6	1949	37,3	2190
Szemétszállítás	62,3	1617	69,4	2230
Elektromos áram (fűtés nélkül)	99,0	1971	98,2	2247
Gáz (fűtés nélkül)	84,7	1901	82,9	2247
Melegvízdíj	12,4	2013	17,1	1275
Víz- és csatornahasználati díj	79,1	1607	77,4	2174
Az elmúlt 3 hónapban				
Ruházkodás	54,3	1994	65,0	2251
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmények)	79,7	1997	78,9	2247
Testápolás	96,5	1940	97,2	2195
Mosóporok, tisztítószer	97,4	1968	97,0	2250
Művelődés, oktatás, korrepetálás	36,1	1995	31,8	2251
Szórakoztatás, sport	25,6	1991	28,1	2247
Az elmúlt 12 hónapban				
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	26,8	1980	28,4	2247
Üdülés	16,7	2007	21,3	2247
Lakáskarbantartás (pl. Festés, tetőjavítás)	37,3	1996	33,5	2235
Tartós műszaki cikk	22,2	2007	20,8	2248

5.2. táblázat**Az egyes fogyasztási javakra költő háztartások átlagos kiadása, fogyasztási egységenként (e=0,73)**

Kiadási tételek	1999/2000			2002/2003		
	Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	12988	7628	1931	18457	9838	2151
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	3100	3235	1044	4603	4574	1160
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	4119	5194	1138	5693	7673	1367
Bejárónő, babysitter	4277	3416	39	9091	10413	19
Telefonszámla	2928	3526	1578	4007	3741	1911
TV, kábeltévé (a tévén fogható csatornák előfizetési díja, a beltéri egység bérleti díja)	734	678	1308	1433	1022	1189
Lakásfenntartás	8970	6111	1762	9802	8688	2026
Lakbér, közös költség	2643	2557	752	3666	3531	772
Szemétszállítás	363	526	1008	524	455	1224
Elektromos áram (fűtés nélkül)	2006	1310	1951	2841	1781	2124
Gáz (fűtés nélkül)	1433	1691	1610	1485	1697	1750
Melegvízdíj	1810	1750	250	2574	2415	306
Víz- és csatornahasználati díj	1036	784	1271	1596	1298	1482
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	8766	12340	1082	11152	13798	1417
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmények)	6061	8468	1591	7543	10027	1745
Testápolás	2295	2304	1872	3083	2970	2106
Mosóporok, tisztítószer	2302	1807	1917	3042	2526	2109
Művelődés, oktatás, korrepetálás	4453	9187	719	6952	12025	672
Szórakoztatás, sport	3638	5581	510	5540	8397	587
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	34872	59939	531	47844	119412	593
Üdülés	51618	134684	335	50952	57222	458
Lakáskarbantartás (pl. festés, tetőjavítás)	60087	198941	744	83532	218426	734
Tartós műszaki cikk	49460	143007	446	58290	116455	454

5.3. táblázat

Az egyes kiadásfajták részaránya a teljes kiadásból (%)

Kiadási tételek	1999/2000	2002/2003
Élelmiszer	34,2	37,1
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	4,5	4,9
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	7,0	7,5
Bejárónő, babysitter	0,2	0,2
Telefonszámla	6,0	6,9
TV, kábeltévé (a tévén fogható csatornák előfizetési díja, a beltéri egység bérleti díja)	1,2	1,4
Lakásfenntartás	20,5	16,7
Ruházkodás	4,4	5,1
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmények)	4,0	3,5
Testápolás	1,9	1,9
Mosóporok, tisztítószer	2,0	1,9
Művelődés, oktatás, korrepetálás	1,5	1,5
Szórakoztatás, sport	0,8	1,0
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	2,2	2,0
Üdülés	2,1	1,9
Lakáskarbantartás (pl. Festés, tetőjavítás)	4,9	4,5
Tartós műszaki cikk	2,4	1,9
Összesen	100,0	100,0

5.4. táblázat**Az egyes fogyasztási tételek adott időszakban való fogyasztásának gyakorisága jövedelmi ötödök szerint (%)**

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	99,3	99,3	100,0	99,8	99,6	99,6
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	49,6	44,6	48,5	61,3	61,7	53,1
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	43,3	49,3	60,2	75,2	86,2	62,8
Bejárónő, babysitter	1,3	1,1	0,7	0,7	3,8	1,5
Telefonszámla	68,4	82,8	90,5	94,9	96,9	86,7
TV, kábeltévé (a tévén fogható csatornák előfizetési díja, a beltéri egység bérleti díja)	29,8	50,0	57,5	61,6	73,9	54,6
Lakásfenntartás	92,7	95,8	96,9	96,9	98,2	96,1
Lakbér, közös költség	28,9	32,0	37,4	38,0	49,9	37,2
Szemétszállítás	62,0	69,9	69,1	74,2	72,2	69,5
Elektromos áram (fűtés nélkül)	96,0	97,3	98,7	99,6	99,3	98,2
Gáz (fűtés nélkül)	74,0	84,8	83,4	86,0	86,9	83,0
Melegvízdíj	11,3	15,6	16,2	17,1	24,7	17,0
Víz- és csatornahasználati díj	66,7	76,1	79,0	83,4	82,0	77,4
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	52,7	56,3	62,2	72,4	82,6	65,2
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmények)	74,0	81,7	84,7	78,4	76,2	79,0
Testápolás	96,2	97,3	96,2	97,8	98,9	97,3
Mosóporok, tisztítószer	94,9	98,0	96,9	97,6	98,2	97,1
Művelődés, oktatás, korrepetálás	18,0	22,3	28,1	36,7	54,6	31,9
Szórakoztatás, sport	13,3	17,2	23,8	34,4	51,9	28,1
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	17,8	19,9	22,5	36,1	46,4	28,5
Üdülés	6,0	11,2	16,2	25,6	47,9	21,3
Lakáskarbantartás (pl. Festés, tetőjavítás)	26,0	32,0	32,1	40,0	37,9	33,6
Tartós műszaki cikk	12,4	15,0	20,6	23,7	33,0	20,9

5.5. táblázat**Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások kiadása az egy fogyasztási egységre (e=0,73) jutó havi háztartásjövedelem ötödei szerint (%)**

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	13285	16008	18803	20109	23926	18483
Élvezeti cikk (cigaretta, szeszes ital)	3673	4252	3826	4880	5795	4576
Közlekedés (bérlet, benzin, jegy)	2378	2972	4330	5735	9723	5693
Bejárónő, babysitter	–	2797	2533	2102	11498	9091
Telefonszámla	2513	3060	3384	4068	6356	4006
TV, kábeltévé (a tévén fogható csatornák előfizetési díja, a beltéri egység bérleti díja)	1237	1256	1419	1381	1678	1433
Lakásfenntartás	7252	9347	10092	9890	12208	9792
Lakbér, közös költség	3743	3023	4181	3660	3629	3661
Szemétszállítás	421	537	511	510	640	524
Elektromos áram (fűtés nélkül)	2514	2644	2838	3011	3197	2842
Gáz (fűtés nélkül)	1403	1654	1494	1442	1417	1485
Melegvízdíj	2336	2074	2625	2361	3144	2574
Víz- és csatornahasználati díj	1236	1449	1673	1748	1841	1596
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	7568	7213	8893	11602	17353	11166
Egészségügyi kiadások (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmények)	5682	8885	9186	6495	7214	7554
Testápolás	2000	2425	2744	3458	4756	3086
Mosóporok, tisztítószer	2152	2586	2921	3378	4150	3045
Művelődés, oktatás, korrepetálás	6230	5394	5221	6063	9234	6955
Szórakoztatás, sport	4223	3273	3642	5110	7631	5524
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	24669	42888	24854	38331	77155	47844
Üdülés	23302	28108	27213	39946	72653	50952
Lakáskarbantartás (pl. Festés, tetőjavítás)	49735	81771	61431	80233	131286	83532
Tartós műszaki cikk	30435	65860	65534	49806	67205	58290

5.6. táblázat**Háztartások összes kiadása fogyasztási egységenként társadalmi-demográfiai jellemzők szerint (e=0,73)**

	Átlag (Ft)	Fogyasztás aránya az adott csoportban az átlagos fogyasztáshoz képest	N
Összesen	54375	100,0	2258
A háztartásfő életkora			
-30 éves	54445	100,0	300
31-40 éves	57098	104,9	401
41-50 éves	55214	101,5	516
51-60 éves	57886	106,4	462
60 év feletti	49064	90,2	576
A háztartásfő iskolai végzettsége			
Legfeljebb 8 általános	40667	74,8	631
Szaktanulmányok végző	50073	92,1	835
Érettségi	63190	116,2	544
Felsőfokú	84400	155,2	248
A háztartásfő gazdasági aktivitása			
Alkalmazott	59817	110,0	1015
Vállalkozó	74292	136,6	167
Nyugdíjas	47569	87,5	855
Egyéb	40725	74,9	221
Az aktív háztartásfő foglalkozása			
Önálló	71880	115,0	288
Vezető	89522	143,2	139
Szellemi	76699	122,7	71
Fizikai	50605	81,0	628
A háztartási jövedelem kvintilisei			
1. kvintilis	32352	59,4	450
2. kvintilis	44405	81,5	448
3. kvintilis	51284	94,1	452
4. kvintilis	59887	109,9	450
5. kvintilis	84595	155,2	449
Háztartáslétszám			
1	58795	108,1	568
2	54423	100,1	680
3	55127	101,4	419
4+	49541	91,1	591
Településtípus			
Község	46270	85,1	755
Város	51163	94,1	650
Megyeszékhely	55339	101,8	403
Főváros	71713	131,9	451

5.7. táblázat**A lakásfenntartás költségeinek aránya és a fogyasztás/jövedelem aránya a társadalmi-demográfiai jellemzők szerint (%)**

	A lakásfenntartás havi összege (átlag, Ft)	A lakásfenntartás aránya az összes fogyasztásból	Fogyasztás/jövedelem (éves háztartási jövedelem havi átlaga) arány
Összesen	16059	17,7%	80,2%
A háztartásfő életkora			
–30 éves	15906	16,5%	89,7%
31–40 éves	17741	14,9%	82,1%
41–50 éves	16888	15,6%	75,3%
51–60 éves	15513	16,7%	77,8%
60 év feletti	14721	23,1%	80,2%
A háztartásfő iskolai végzettsége			
Legfeljebb 8 általános	11898	20,1%	79,1%
Szakmunkásképző	15750	16,4%	78,3%
Érettségi	18996	18,5%	86,3%
Felsőfokú	21239	14,3%	75,7%
A háztartásfő gazdasági aktivitása			
Alkalmazott	17551	15,4%	74,2%
Vállalkozó	19857	13,1%	76,8%
Nyugdíjas	14305	21,5%	82,2%
Egyéb	13132	17,4%	102,8%
Az aktív háztartásfő foglalkozása			
Önálló	20566	14,6%	78,5%
Vezető	20227	13,1%	76,8%
Szellemi	21368	15,3%	69,8%
Fizikai	16111	15,5%	72,1%
A háztartási jövedelem kvintilisei			
1. kvintilis	11543	20,0%	101,1%
2. kvintilis	14056	20,2%	87,3%
3. kvintilis	15730	17,7%	79,9%
4. kvintilis	17968	16,1%	73,4%
5. kvintilis	21199	14,5%	59,3%
Háztartáslétszám			
1	11305	22,4%	93,9%
2	16008	18,7%	80,0%
3	19175	16,1%	74,1%
4+	18473	13,2%	71,8%
Településtípus			
Község	12541	16,2%	77,1%
Város	15057	16,9%	79,1%
Megyeszékhely	16206	18,5%	79,8%
Főváros	23259	20,8%	87,2%

5.8. táblázat**Jövedelem-mutatók a háztartások egy főre jutó diszponibilis jövedelem deciliseiben**

Az egy főre jutó havi diszponibilis jövedelem decilisei	Háztartás havi összjövedelme	Átlagos rezsi (Ft/hó)	A háztartás havi diszponibilis jövedelme	Háztartás-nagyság	Egy főre jutó havi háztartási diszponibilis jövedelem
Alsó decilis	66704	19794	46910	3	15020
2. decilis	93097	16245	76853	3,01	25435
3. decilis	102646	17183	85463	2,67	31969
4. decilis	109366	14329	95037	2,56	37155
5. decilis	124480	15708	108772	2,59	41966
6. decilis	131356	13972	117383	2,48	47335
7. decilis	149131	14573	134559	2,51	53562
8. decilis	175682	14891	160791	2,54	63268
9. decilis	210121	16657	193465	2,45	78854
Felső decilis	359755	17685	342070	2,2	166955
Összesen	152207	16098	136109	2,6	56136
10./1. decilis	5,4	0,9	7,3	0,7	11,1
1. decilis / Átlag	44%	123%	34%	115%	27%

5.9. táblázat**Tartós fogyasztási cikkekkel rendelkező háztartások aránya (%)**

	%	N
Színes televízió	95,3	2151
Fagyasztó	67,7	1528
Automata mosógép	66,1	1493
Mikrohullámú sütő	65,2	1472
Videomagnó	53,2	1201
Hifi berendezés	31,9	720
Személyi számítógép	27,9	630
Műhold vételére alkalmas parabola antenna (műholdvevő)	12,1	274
Internet-hozzáférés	9,8	222
Videokamera	7,6	171
DVD lejátszó, házi mozi	7,5	169
Mosogatógép	5,4	122
Digitális fényképezőgép	5,2	117

5.10. táblázat**A tartós fogyasztási cikkekkel rendelkező háztartások aránya fogyasztási egységenként (e=0,73) jövedelmi ötödök szerint (%)**

Tartós fogyasztási cikkek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Színes televízió	88,2	92,6	99,1	98,2	98,7	95,4
Fagyasztó	54,0	62,2	65,5	76,9	80,8	67,2
Automata mosógép	41,5	50,4	69,1	80,0	90,9	66,4
Mikrohullámú sütő	42,4	53,1	63,8	78,7	89,3	65,4
Videomagnó	36,1	35,3	51,1	65,6	78,6	53,4
Hifi berendezés	18,8	19,6	24,5	36,8	59,7	31,9
Személyi számítógép	13,3	16,6	22,8	34,4	53,0	28,0
Műhold vételére alkalmas parabola antenna (műholdvevő)	8,0	8,9	12,8	14,0	17,1	12,2
Internethozzáférés	2,7	2,7	4,9	11,2	28,0	9,9
Videokamera	3,6	2,9	3,1	9,1	19,4	7,6
DVD lejátszó, házi mozi	4,0	1,3	5,7	11,8	14,7	7,5
Mosogatógép	1,8	1,8	1,3	5,1	17,2	5,4
Digitális fényképezőgép	0,7	2,2	3,3	6,2	13,8	5,2

6. Elégedettség, állami szerepvállalással kapcsolatos attitűdök, kockázatvállalási attitűdök (Sági Matild)

6.1. Bevezetés

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat során a lakossági elégedettséget, a jövedelemmel kapcsolatos várakozásokat, és a kockázatvállalási attitűdöket rendszeresen mérjük. Ezen túlmenően évenként más-más tematikus attitűd blokk is szerepel a vizsgálatban. Ebben az évben az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdöket térképeztük fel részletebben.

Az elemzés során először a lakossági elégedettséget vizsgáljuk. Először 11 tényezővel (élete alakulása, jövőbeli kilátások, életszínvonal, családon belüli kapcsolatok, egészségi állapot, munka, lakás, lakókörnyezet, jövedelem) való elégedettség időbeli alakulását mutatjuk be, majd az anyagi helyzet múltbeli és jövőbeli alakulásával kapcsolatos lakossági percepcióra fókuszálunk. Külön figyeljük azt, hogy hogyan értékelik az emberek a saját életszínvonalukat 3 időpontban: gyerekkorban, 10 évvel ezelőtt, és jelenleg. A 2003 évi vizsgálat szerint a lakosság elégedettsége csökkent minden, általunk vizsgált területen.

Ezt követően az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdöket mutatjuk be. Külön fejezetben szólunk arról, hogy az egalitárius beállítottság és az állam egyenlősítő szerepe iránti lakossági igény az elmúlt 10 évben változatlanul magas. Végül bemutatjuk, hogy a lakosság körében a kockázatvállalási hajlandóság változatlanul 10 százalék körüli.

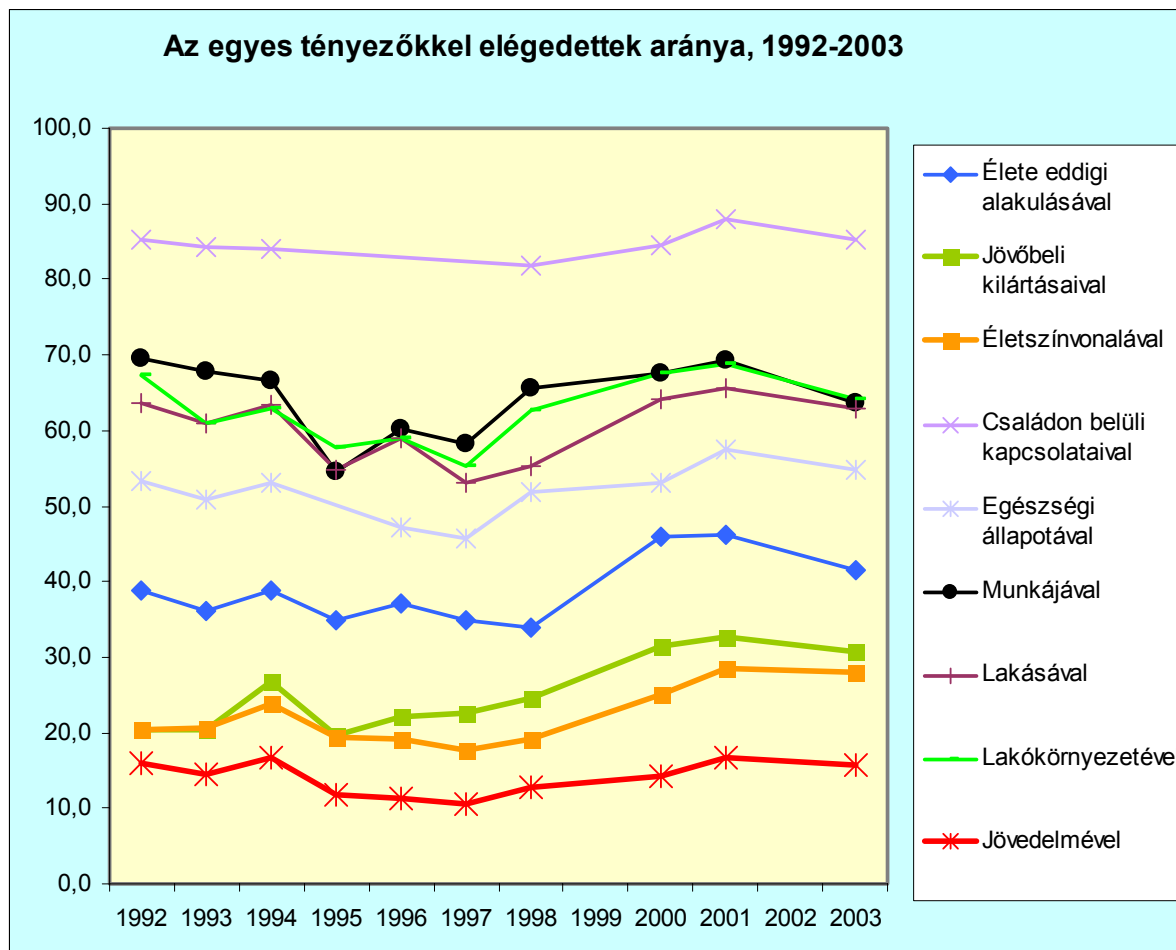
6.2. Elégedettség

A rendszerváltást követően, a kilencvenes évek elején a magyarok az élet szinte minden területével elégedetlenebbek lettek. Az elégedetlenség mélypontja 1997 volt, a munkával való elégedettséget kivéve, ahol a választóvonalat az 1995-ös év jelentette. 1997 után viszont lassan, de biztosan elégedettebbekké kezdtek válni az emberek még a családon belüli kapcsolataikkal is, ami pedig kevésbé hozható összefüggésbe a gazdasági életben, a munkaerő-piaci helyzetben vagy a lakásállományban bekövetkezett változásokkal. Adataink szerint azonban a közelmúltban megtört ez a trend: a 2003 évi adatfelvétel szerint kivétel nélkül minden, általunk kérdezett tényezővel 2-3 százalékkal kevesebben elégedettek, mint 2 évvel ezelőtt. Legnagyobb romlást a jövőbeli kilátásokról alkotott vélemények vonatkozásában mértünk. (6.1. ábra).

Adataink szerint az emberek azokkal a dolgokkal elégedettebbek, amelyek alakulásába közvetlen beleszólásuk van. Majdnem mindenki elégedett a családon belüli kapcsolataival, a munkáival rendelkezők kétharmada elégedett a munkájával, ugyanennyien elégedettek a lakásukkal. Az egészségi állapotával azonban már csak minden második felnőtt elégedett. Kimondottan elégedetlenek az emberek az anyagiakkal kapcsolatos tényezőkkel. A felnőttek 17 százaléka elégedett többé-kevésbé a jövedelmével, és egynegyede az életszínvonalával. Ha az embereket általában a jövőbeli kilátásairól kérdezzük, akkor válaszaik nagyban tükrözik az életszínvonaluk alakulásáról vallott elképzeléseiket. Valamivel többen optimisták a jövőbeli kilátásaikat tekintve, mint ahányan kedvezően ítélik meg életszínvonaluk alakulását, de a két tényezővel való elégedettség időbeli alakulása szorosan egymás mellett halad. Ak-

kor, amikor az emberek általában az életük alakulását értékelik, együttesen veszik figyelembe az anyagi és a nem anyagi jellegű dolgaik állását. Így az „általános” elégedettség – az életük eddigi alakulásának értékelése – köztes helyzetet foglal el. Adataink szerint a felnőttek szűk fele elégedett általában az élete eddigi alakulásával, a másik fele inkább elégedetlennek tekinthető¹.

6.1. ábra
Az elégedettség időbeli alakulása a lakosság körében

Az életük eddigi alakulását az emberek leginkább az életszínvonaluk, jövedelmük és lakáshelyzetük tükrében értékelik, e változók között legerősebb a korreláció. Jövőbeli kilátásairól alkotott véleményüket pedig az anyagi helyzetük (jövedelmük és életszínvonaluk) értékelésén túl az egészségi állapotuk befolyásolja jelentősen (6.2. táblázat).

A vállalkozók, a diplomások és a fiatalok (30 év alattiak) lényegesen elégedettebbek szinte minden tényezővel, mint a többi társadalmi csoport tagjai. E csoportok tagjainak kétharmada-háromnegyede elégedett a munkájával, a lakásával, az egészségi állapotával, és általában az élete eddigi alakulásával. Minden második ilyen személy pozitívan értékeli jövőbeli kilátásait, kb. 40 százalékuk elégedett az életszínvonalával (az átlagos 28 százalékkal szemben). Miközben a teljes minta 16 százaléka elégedett csak a jövedelmével, a fiatalok közül minden ötödik, a vállalkozók közül pedig minden negyedik elégedett a jövedelmével. Különösen kirí-

¹ Az elégedettséget egy 11 fokú skálán mértük, ahol 0 jelentette a teljes elégedetlenséget, 10 pedig a teljes elégedettséget. A dichotóm változó képzésekor elégetettnek tekintettük azokat a személyeket, akik e 11 fokú skálán legalább hetesre értéket adtak a vizsgált tényezőnek.

vó a jövedelmükkel elégedettek aránya a diplomások körében: majdnem minden második diplomás kérdezett elégedett a jövedelmével, az életszínvonalával, és a jövőbeli kilátásaival.

Általában, minél magasabb egy család jövedelme, annál valószínűbb, hogy a családtagok elégedettek az élet többi területével is – kivéve a családi kapcsolatokat (6.3. táblázat).

Hosszabb időtávú összehasonlításban a lakosság a jelenlegi életszínvonalát tartja a legrosszabbnak. (10 fokú skálán átlagosan 4,6-es pontszám.) Valamivel jobbnak ítélik meg a gyerekkori életszínvonalukat. Szinte kivétel nélkül mindenki a tíz évvel ezelőtti életszínvonalát sokkal jobbnak ítéli meg, mint a jelenlegi, vagy a gyerekkori életszínvonalát (6.4. táblázat).

Adataink szerint leginkább az idősek, az alacsony iskolai végzettségűek, valamint az inaktívak érzik úgy, hogy tíz évvel ezelőtt magasabb volt az életszínvonaluk, mint most. Általában az aktív keresők nem érzik vesztesnek magukat, többségük úgy ítéli meg, hogy tíz évvel ezelőtt és most is kb. ugyanolyan életszínvonalon éltek. A vállalkozók körében kiemelkedő a szórás, tehát köztük vannak olyanok, akik nagy életszínvonal-javulást észleltek, és olyanok is, akik nagy életszínvonal-javulásról számoltak be. A diplomások körében vannak legtöbben olyanok, akik valamelyes javulást is észleltek, de még az ő „egyenlegük” is kis mértékben negatív. Egyetlen olyan társadalmi-demográfiai csoport van, amely e mutató szerint most jobbnak ítéli meg az életszínvonalát, mint tíz évvel ezelőtt: a legmagasabb jövedelmi decilishez tartozók csoportja (6.5. táblázat).

A lakossági konjunktúra-mérések azt mutatják, hogy a lakosság mind a saját, mind pedig általában az ország lakossága anyagi helyzetét kedvezőtlenül értékeli, de saját anyagi helyzetük alakulását mindig jobbnak tartják, mint általában az ország lakosságának helyzetét, és a jövőbeli helyzetet mindig jobbnak ítélik meg, mint amilyennek a közelmúltat értékelik.

2003 évi adatfelvételünk eredményei is ezeket az általános tendenciákat mutatják. A lakosság lesöprő többsége úgy észlelte, hogy mind általában az ország lakosainak anyagi helyzete, mind pedig a saját családjának anyagi helyzete romlott az elmúlt időszakban, és várakozásaik szerint a közeljövőben sem fog javulni. A válaszolók közel kétharmada szerint az elmúlt 12 hónapban romlott az ország lakosainak anyagi helyzete, de további romlást „csak” 49 százalékuk jósol. Saját anyagi helyzetükről a válaszolók 48 százaléka vallotta azt, hogy az elmúlt időszakban romlott, és 40 százalékuk véli úgy, hogy a közeljövőben romlani fog (6.6. táblázat)

Mind a négy mutató szempontjából különösen pesszimistának mutatkoznak a középkorúak, a diplomával nem rendelkezők, a munkanélküliek és alacsony jövedelműek. A falusiak is kedvezőtlenebbnek ítélik meg mind a lakosság, mind saját családjuk anyagi helyzetének múltbeli, és jövőbeli alakulását, mint a városiak.

A diplomások az átlagosnál lényegesen kedvezőbbnek ítélik meg mint a négy tényezőt.

A munkaerőpiacon aktívak – alkalmazottak és vállalkozók egyaránt – az átlagosnál is rosszabbnak ítélik meg a lakosság anyagi helyzetének elmúlt évi alakulását, valamivel rosszabb közeljövőt jósolnak általában a lakoságnak, ugyanakkor a saját családjuk anyagi helyzetének múltbeli alakulását az átlagosnál lényegesen pozitívabbnak látják, és a saját család anyagi helyzetének nagyobb mértékű javulására számítanak, mint az inaktívak (6.7. táblázat).

6.3. Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdök

6.3.1. Jövedelmi egyenlőtlenségek és állami szerepvállalás

Adataink szerint a lakosság erőteljesen egalitárius beállítottságú, és igényli az állami beavatkozást a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében. Elsőprő többségük (91 százalék) válaszolta azt a kérdésünkre, hogy a jövedelmi különbségek túl nagyok, s közel ennyien (80 százalék) gondolják úgy, hogy az állam feladata, hogy csökkentse a magas és az alacsony jövedelműek között a jövedelmi különbségeket. A jövedelmi különbségek túlzottként való megítélése még a leggazdagabbak körében is általánosnak mondható (6.8. és 6.9. táblázatok).

Az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági attitűdök időbeli változását figyelve² megállapíthatjuk, hogy az egalitárius beállítódás a kilencvenes évek közepe óta erősödött meg a magyar társadalomban, s ezt követően stabilan magas. Arra következtethetünk tehát, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése iránti igény nem elsősorban az előző társadalmi berendezkedés öröksége, sokkal inkább a rendszerváltást követő észlelt tényekre való lakossági reakció. Azt követően tehát, hogy láthatóvá vált a piacgazdaságra való áttérés jövedelmekre gyakorolt hatása Magyarországon, a lakosság erőteljesebben kezdte igényelni az állam egyenlősítő beavatkozását.

A jellemzőket tekintve azonban megállapítható, hogy az állam jövedelmi egyenlőtlenségeket mérséklő beavatkozását leginkább az alacsony státuszúak igénylik. Minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége és jövedelme, és minél inkább kiszorult a munkaerőpiacról, annál nagyobb a valószínűsége, hogy erőteljes állami beavatkozást sürget ebben a tekintetben. A nők (akik, mint a korábbiakban láttuk, inkább biztonságra törekszenek, mint a férfiak) lényegesen nagyobb arányban, és mértékben várják el az államtól azt, hogy csökkentse a jövedelmi különbségeket, mint a férfiak. Foglalkozás, iskolai végzettség és jövedelem szerint markánsan meghatározhatóak azok a csoportok, amelyek az átlagosnál kevésbé akarják, hogy az állam beavatkozzon a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásába. A diplomások – különösen az egyetemi végzettségűek –, a vállalkozók, valamint a legmagasabb jövedelmi decilisbe tartozók nem akarnak állami beavatkozást, vagy csak kis mértékű egyenlősítő állami beavatkozást tartanak szükségesnek (6.10. táblázat).

6.3.2. Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági mérlegelés

A lakossági attitűdök vizsgálatakor, és az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az átlagember egy-egy kérdésre adott válasza nem mérlegeli a válasz következményeit. Tehát például a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése iránti igény esetében nem gondolja végig, hogy az erőteljes állami beavatkozás azt jelenti, hogy kevésbé érvényesülhet a teljesítmény anyagi megbecsülése. Ezért vizsgálatunk során azt kértük a mintába bekerült személyektől, hogy vélemény-párok közül válasszák ki azt, ami az ő álláspontjukat inkább tükrözi. Ezek között a vélemény-párok közötti választás árnyaltabban mutatja meg egy-egy kérdéssel kapcsolatban a lakossági attitűdök valódi megoszlását. (6.2. ábra, 6.11. táblázat)

² Róbert Péter: Vélemények és attitűdök a társadalmi egyenlőtlenségekről. Időbeli változások, 1987-1999. Elérhető: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a134.pdf>

Adataink szerint az oktatás, az egészségügy, valamint a munkanélküliség esetében a lakosság lesöpörő többsége erőteljes állami szerepvállalást igényel. A lakosság 82 százaléka véli úgy, hogy fontosabb, hogy az állam többet költson az egészségügyre, oktatásra és szociális ellátásra, mint az, hogy csökkenjenek az adók. Ugyancsak, a kérdezettek 80 százaléka van azon az állásponton, hogy az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek, a foglalkoztatási problémák megoldását nem szabad a piaci viszonyokra bízni. A felsőfokú képzés esetében is a többség a tandíjmentességre voksolt, szemben a tandíj esetleges minőség-javító hatásával. (Meg kívánjuk jegyezni, hogy az átlagember nem feltétlenül látja át, hogy a tandíj hogyan befolyásolja az egyetemi oktatás színvonalát.)

A többség a mezőgazdasági termelés esetében is az állami támogatásra tenné le a voksát a szabad piaci viszonyokkal szemben – igaz, ebben az esetben az igennel válaszolók (79 százalék) fele nem a „feltétlenül”, hanem az „inkább” válasszal voksolt a mezőgazdaság állami támogatása mellett.

A jövedelmi egyenlőtlenségekről alkotott vélemények esetében a korábbi „egyszerű” kérdés-feltevésre adott válaszoktól eltérő eredményre vezetett az, amikor az egyenlősítő törekvésekkel az egyéni teljesítmény anyagi megbecsülését állítottuk párba. Ez alapján a lakosság fele vélekedik úgy, hogy a jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük, másik fele pedig azon a véleményen van, hogy az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni.

A lakástámogatásokkal kapcsolatban a kérdezettek kétharmada szerint a saját lakás vásárlásához való állami segítségnyújtás (kedvező hitelek, kamattámogatás, adókedvezmények) a megoldás, 39 százalékuk viszont az állami bérlakások építését preferálja.

Végül, de nem utolsó sorban a lakosság harmada véli úgy, hogy az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia általában az emberekről való gondoskodásban, kétharmaduk szerint az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget saját sorsuk alakulásáért.

6.2. ábra

Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdök. (A véleménypárok közötti választás százalékos megoszlása, az érvényes választ adók körében)

	Feltétlenül az első	Inkább az első	Inkább a második	Feltétlenül a második	
A kormány fontos feladata, hogy többet költjön az egészségügyre, az oktatásra, és különböző szociális juttatásokra	56	30	9	5	Az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és a különböző szociális juttatásokra
Az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését	50	32	12	6	A tanulás is befektetés, és csakis a tandíjbefizetések által biztosítható az egyetemek színvonalas működése
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek	46	36	13	4	A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni
Az államnak anyagilag támogatnia kell a mezőgazdasági termelést, mert e nélkül megélhetési gondjai lennének a termelőknek	38	37	17	8	A mezőgazdasági termékek is ugyanolyan termékek, mint amiket más gazdasági ágazatok állítanak elő. A mezőgazdasági termelők megélhetési gondjainak megoldását is a piaci viszonyokra kell bízni.
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	31	26	24	20	Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni.
A fiatalok lakásproblémáinak megoldása csakis az állami lakások építésével képzelhető el	21	20	30	30	Minden fiatal oldja meg saját lakásproblémáját, de az állam támogassa őket kedvező hitellehetőségekkel és adókedvezményekkel
Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban	19	24	31	26	Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget a sorsuk alakulásáért

6.3.3. Kockázatvállalási attitűdök

A lakosság fele szerint jövedelemtől függetlenül mindig félre kell tenni pénzt, harmada csak a felesleget takarítja meg, egytizedük szerint pedig nem érdemes takarékoskodni. Várakozásaikkal ellentétben a takarékoskodással kapcsolatos attitűdök nincsenek kapcsolatban a jövedelemmel. Attitűd szinten nem állíthatjuk, hogy a szegények, vagy a gazdagok inkább a má-
nak élénének. Ugyanakkor a fiatalok, és az alacsonyabb iskolai végzettségűek kevésbé hajlamosak a takarékoskodásra (6.12. táblázat).

A lakosság elsöprő többsége (86 százalék) az átlagos jövedelmet nyújtó, de biztos jövedelmet ígérő állást részesítené előnyben a kockázatosabb, de esetleg kiemelkedő jövedelmet biztosító foglalkozással szemben. A férfiak kockázatvállalási hajlandósága lényegesen magasabb a nőkénel. A vállalkozók inkább vállalják a kockázatot, de még körükben is kétharmad azok aránya, akik az alacsonyabb jövedelmet ígérő, de biztonságos állást részesítenék előnyben – tehát elsörsorban nem a kockázatvállalási attitűdjük miatt lettek vállalkozók (6.13. táblázat).

6.1. táblázat**Az élet egyes tényezőivel elégedettek százalékos aránya 1992-2001 között**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003
Élete eddigi alakulásával	38,7	36,0	38,9	34,9	37,0	34,9	34,0	45,9	46,1		41,6
Jövőbeli kilátásaival	20,3	20,4	26,8	19,6	22,2	22,6	24,5	31,5	32,6		30,7
Életszínvonalával	20,5	20,6	23,8	19,5	19,1	17,6	19,2	25,1	28,4		28,0
Családon belüli kapcsolataival	85,3	84,3	84,1				81,7	84,5	87,9		85,3
Egészségi állapotával	53,3	50,9	53,0		47,1	45,6	51,8	53,0	57,5		54,8
Munkájával	69,5	67,9	66,7	54,5	60,2	58,2	65,7	67,6	69,4		63,7
Lakásával	63,7	61,0	63,5	54,8	58,9	53,1	55,3	64,2	65,7		62,9
Lakókörnyezetével	67,2	61,0	62,8	57,7	59,0	55,2	62,6	67,5	68,9		64,1
Jövedelmével	16,0	14,5	16,8	11,8	11,4	10,5	12,7	14,3	16,8		15,8

6.2. táblázat**Az egyes tényezőkkel való elégedettség közötti korreláció (Kétutas korrelációs együtthatók a 11 fokú skálán mért változók között)**

	Élete alakulásával	Jövőbeli kilátásaival	Életszínvonalával	Családi kapcsolataival	Egészségi állapotával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével
Élete alakulásával	1,000	0,681	0,672	0,389	0,375	0,447	0,454	0,314	0,458
Jövőbeli kilátásaival	0,681	1,000	0,713	0,324	0,443	0,404	0,374	0,259	0,536
Életszínvonalával	0,672	0,713	1,000	0,317	0,371	0,420	0,488	0,348	0,578
Családi kapcsolataival	0,389	0,324	0,317	1,000	0,277	0,310	0,396	0,320	0,178
Egészségi állapotával	0,375	0,443	0,371	0,277	1,000	0,335	0,248	0,175	0,307
Munkájával	0,447	0,404	0,420	0,310	0,335	1,000	0,394	0,275	0,424
Lakásával	0,454	0,374	0,488	0,396	0,248	0,394	1,000	0,615	0,324
Lakókörnyezetével	0,314	0,259	0,348	0,320	0,175	0,275	0,615	1,000	0,251
Jövedelmével	0,458	0,536	0,578	0,178	0,307	0,424	0,324	0,251	1,000

6.3. táblázat

Az egyes tényezőkkel való elégedettek aránya a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül

	Élete alakulásával	Jövőbeni kilátásaival	Életszínterével	Családi kapcsolataival	Egészségi állapotával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével	N
Nő	41,2	29,0	27,4	86,4	52,1	64,4	62,4	64,6	14,0	2268
Férfi	42,1	32,8	28,8	83,9	58,3	63,1	63,7	63,5	18,2	1733
16-29	50,9	49,3	42,4	86,9	85,9	62,5	60,8	61,1	18,3	833
30-39	46,5	37,8	28,5	85,6	76,3	63,4	59,4	59,6	16,4	631
40-49	37,9	26,9	21,5	82,9	57,0	62,7	59,0	60,3	15,4	746
50-59	33,3	18,8	20,5	83,0	37,7	64,4	64,3	64,0	12,9	706
60-69	39,3	21,8	21,8	89,3	31,5	81,8	70,9	70,0	15,2	567
70-	39,6	23,2	30,9	84,9	24,0	80,0	65,5	73,6	17,7	516
Község	39,3	27,2	25,9	84,3	49,2	60,7	60,6	63,1	13,0	1438
Város	41,8	31,0	29,2	86,8	56,5	68,8	65,2	66,8	14,9	1174
Megyeszékhely	45,1	36,0	31,0	82,6	57,5	61,3	65,5	66,1	18,3	658
Budapest	42,4	32,3	27,5	87,5	60,6	63,9	61,4	60,1	20,7	730
Legfeljebb 8 általános	32,9	23,1	23,1	80,3	36,5	43,9	54,9	61,0	10,1	1351
Szakmunkásképző	36,0	26,7	24,9	86,3	56,0	65,5	62,9	64,3	11,1	1170
Érettségi	49,2	37,8	31,7	88,4	69,6	63,9	68,5	65,9	18,5	1031
Főiskola	63,8	46,1	41,3	90,6	74,6	72,6	72,8	68,5	33,3	299
Egyetem	66,6	49,3	44,4	92,0	69,3	80,2	78,0	70,7	45,4	150
Alkalmazott	44,7	36,1	28,7	87,2	73,5	64,5	65,2	64,5	19,5	1520
Vállalkozó	52,4	38,6	36,8	90,8	75,0	66,1	75,7	68,1	29,3	184
Alkalmi munkás	19,0	11,1	20,6	76,2	49,2	25,6	46,0	52,4	1,8	63
Munkanélküli	22,3	16,6	12,4	75,1	52,2	55,6	42,7	45,0	2,5	202
Nyugdíjas	36,0	20,5	23,2	84,6	24,0	66,0	64,1	68,3	13,3	1423
Szülési szabadság	50,0	33,1	27,3	84,8	80,7	61,5	45,1	57,0	7,4	165
Tanuló	69,8	67,8	61,1	88,1	92,3	50,0	71,0	64,0	20,7	262
Egyéb eltartott	29,1	21,7	22,2	81,0	46,4	25,0	54,7	56,4	0,0	179
Jövedelmi decilis:										
1.	19,5	15,7	17,4	73,4	34,9	49,4	46,4	55,9	7,8	401
2.	26,9	19,7	15,5	79,3	35,9	55,1	51,9	59,5	9,3	399
3.	35,8	20,0	24,1	80,3	42,9	58,4	57,8	61,5	10,3	403
4.	41,3	27,0	25,2	82,6	51,9	63,3	60,4	63,3	11,5	398
5.	41,5	29,8	21,3	92,2	55,1	54,0	69,3	68,2	12,2	401
6.	42,5	26,8	23,1	85,4	55,4	59,0	60,8	66,1	10,8	398
7.	50,9	40,2	31,8	89,2	65,2	66,7	65,4	63,8	20,6	401
8.	44,0	32,6	30,3	89,3	64,7	67,9	68,8	68,7	14,8	402
9.	52,1	41,4	36,8	89,2	68,2	66,5	70,9	69,4	23,4	399
10.	61,7	53,3	54,1	92,0	74,2	74,3	77,7	69,4	38,4	399
Együtt	41,6	30,7	28,0	85,3	54,8	63,7	62,9	64,1	15,8	4000

6.4. táblázat

A jelenlegi, 10 évvel ezelőtti, és a gyerekkori életszínvonal szubjektív értékelésének átlagai

	Életszínvonalát tekintve, hova sorolná magát	Korábbi életszínvonalát tekintve, hova sorolná magát	Gyermekkori életszínvonalát tekintve, hova sorolná magát
Átlag	4,64	5,75	4,85
N	3964	3847	3868

6.5. táblázat

A jelenlegi, és a tíz évvel ezelőtti életszínvonal értékelés különbségének átlagai átlagértékei a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül (-19, +19 közötti score-ok: a negatív szám azt jelenti, hogy a jelenlegit rosszabbnak tartja, mint a tíz évvel ezelőt, a pozitív pedig azt, hogy a mostanit jobbnak tartja, mint a tíz évvel ezelőt.)

	Score különbség átlaga	N
Nő	-1,15	2268
Férfi	-1,08	1733
16-29	-0,49	833
30-39	-0,87	631
40-49	-1,26	746
50-59	-1,68	706
60-69	-1,21	567
70-	-1,23	516
Község	-1,32	1438
Város	-1,12	1174
Megyeszékhely	-0,86	658
Budapest	-0,95	730
Legfeljebb 8 általános	-1,38	1351
Szakmunkásképző	-1,40	1170
Érettségi	-0,81	1031
Főiskola	-0,48	299
Egyetem	-0,06	150
Alkalmazott	-0,81	1520
Vállalkozó	-0,46	184
Alkalmi munkás	-1,63	63
Munkanélküli	-2,22	202
Nyugdíjas	-1,47	1423
Szülési szabadság	-0,91	165
Tanuló	-0,36	262
Egyéb eltartott	-1,24	179
Jövedelmi decilis:		
1.	-1,97	401
2.	-1,88	399
3.	-1,25	403
4.	-1,24	398
5.	-1,19	401
6.	-1,50	398
7.	-0,68	401
8.	-1,12	402
9.	-0,67	399
10.	0,32	399
Együtt		4000

6.6. táblázat**Lakossági konjunktúra mutatók, a válaszolók százalékában**

	Ország lakosainak anyagi helyzete hogyan alakult	Őn családjának anyagi helyzete hogyan alakult	Ország lakosainak anyagi helyzete hogyan fog alakulni	Őn családjának anyagi helyzete hogyan fog alakulni
Jelentősen romlott	9,2	7,8	7,2	6,3
Romlott	50,9	39,9	42,2	33,9
Nem változott	28,1	43,4	32,4	40,5
Javult	6,2	7,9	9,2	12,7
Jelentősen javult	,1	,1	,1	,1
Nem tudja	5,5	1,0	8,9	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

6.7. táblázat

Az egyes lakossági konjunktúramutatók átlagértékei a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül

	Ország lakosa- inak anyagi helyzete hogyan alakult	Ön családjának anyagi helyzete hogyan alakult	Ország lakosai- nak anyagi hely- zete hogyan fog alakulni	Ön családjának anyagi helyzete hogyan fog alakulni	N
Nő	2,31	2,51	2,48	2,63	2268
Férfi	2,36	2,54	2,49	2,66	1733
16-29	2,35	2,66	2,55	2,82	833
30-39	2,26	2,51	2,45	2,72	631
40-49	2,28	2,42	2,42	2,58	746
50-59	2,28	2,42	2,37	2,48	706
60-69	2,40	2,54	2,55	2,58	567
70-	2,50	2,58	2,58	2,64	516
Község	2,28	2,42	2,45	2,56	1438
Város	2,38	2,58	2,59	2,74	1174
Megyeszékhely	2,32	2,56	2,44	2,68	658
Budapest	2,38	2,60	2,41	2,60	730
Legfeljebb 8 általános	2,33	2,42	2,50	2,56	1351
Szakk munkásképző	2,33	2,50	2,49	2,65	1170
Érettségi	2,30	2,57	2,46	2,69	1031
Főiskola	2,42	2,71	2,43	2,67	299
Egyetem	2,49	2,84	2,54	2,79	150
Alkalmazott	2,32	2,62	2,46	2,67	1520
Vállalkozó	2,27	2,54	2,42	2,79	184
Alkalmi munkás	2,29	2,39	2,25	2,50	63
Munkanélküli	2,20	2,02	2,41	2,49	202
Nyugdíjas	2,39	2,48	2,51	2,56	1423
Szülési szabadság	2,22	2,58	2,52	2,72	165
Tanuló	2,34	2,64	2,52	2,82	262
Egyéb eltartott	2,35	2,39	2,59	2,71	179
Jövedelmi decilis:					
1.	2,21	2,24	2,27	2,31	401
2.	2,26	2,40	2,47	2,55	399
3.	2,47	2,49	2,59	2,64	403
4.	2,35	2,47	2,51	2,62	398
5.	2,25	2,51	2,47	2,64	401
6.	2,26	2,48	2,39	2,54	398
7.	2,39	2,66	2,56	2,79	401
8.	2,30	2,54	2,46	2,68	402
9.	2,35	2,56	2,50	2,74	399
10.	2,50	2,87	2,58	2,86	399
Együtt	2,33	2,52	2,48	2,64	4000

6.8. táblázat

„A jövedelmi különbségek Magyarországon túl nagyok” kérdéssel egyetértők százalékos arányának időbeli változása (Korábbi adatok forrásai: ISSP „Inequality” modulok, Közölte Róbert Péter: Vélemények és attitűdök a társadalmi egyenlőtlenségekről. Időbeli változások, 1987-1999.

Elérhető: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a134.pdf>)

	A jövedelmi egyenlőtlenségek túl nagyok			
	1987	1992	1999	2003
Egyáltalán nem ért egyet	2	1	0	1,1
Inkább nem ért egyet	9	7	3	1,7
Is–is	12	8	4	5,5
Inkább egyetért	36	39	26	25,8
Teljesen egyért	41	45	67	65,9
Összesen	100	100	100	100
Átlag	4,04	4,20	4,56	4,54
Érvényes esetsz	2498	1213	1199	3956

6.9. táblázat

„Az állam feladata, hogy csökkentse a magas és az alacsony jövedelműek közötti különbséget” kérdéssel egyetértők százalékos arányának időbeli változása (Korábbi adatok forrásai: ISSP „Inequality” modulok, Közölte Róbert Péter: Vélemények és attitűdök a társadalmi egyenlőtlenségekről. Időbeli változások, 1987-1999. Elérhető: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a134.pdf>)

	„Az állam feladata a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése”			
	1987	1992	1999	2003
Egyáltalán nem ért egyet	2	2	2	1,6
Inkább nem ért egyet	7	9	5	3,8
Is – is	12	13	12	14,3
Inkább egyetért	47	43	33	28,7
Teljesen egyért	32	33	48	51,6
Összesen	100	100	100	100
Átlag	4,01	3,96	4,18	4,25
Érvényes esetsz	2370	1155	1141	3901

6.10. táblázat

A jövedelmi egyenlőtlenségekről alkotott lakossági vélemények átlagértékei a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül (5 fokú skála, 5: teljesen egyetért, 1: egyáltalán nem ért egyet)

	A jövedelmi különbségek túl nagyok	Az állam kötelessége csökkenteni a jövedelmi egyenlőtlenségeket	N
Nő	4,55	4,30	2192
Férfi	4,51	4,18	1709
16-29	4,44	4,15	812
30-39	4,58	4,13	621
40-49	4,55	4,21	737
50-59	4,61	4,34	699
60-69	4,54	4,42	548
70-	4,52	4,28	483
Község	4,53	4,33	1406
Város	4,52	4,31	1155
Megyeszékhely	4,58	4,28	652
Budapest	4,52	3,96	689
Legfeljebb 8 általános	4,55	4,45	1299
Szakk munkásképző	4,56	4,31	1150
Érettségi	4,55	4,16	1009
Főiskola	4,42	3,81	294
Egyetem	4,42	3,57	150
Alkalmazott	4,58	4,19	1507
Vállalkozó	4,37	3,75	181
Alkalmi munkás	4,49	4,40	63
Munkanélküli	4,59	4,43	199
Nyugdíjas	4,54	4,38	1372
Szülési szabadság	4,51	4,28	157
Tanuló	4,41	4,05	251
Egyéb eltartott	4,45	4,31	170
Jövedelmi decilis:			
1.	4,52	4,39	385
2.	4,61	4,39	391
3.	4,51	4,24	394
4.	4,63	4,38	389
5.	4,64	4,41	384
6.	4,49	4,32	392
7.	4,52	4,16	389
8.	4,55	4,27	392
9.	4,49	4,11	396
10.	4,39	3,84	388
Együtt	4,54	4,25	3901

6.11.a. táblázat

Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdök. A véleménypárok közötti választások százalékos megoszlása, az összes kérdezett körében

	Feltétlenül az első	Inkább az első	Inkább a második	Feltétlenül a második	Nem tudja	
Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget a soruk alakulásáért	25,4	30,0	23,5	18,1	3,0	Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek	44,8	34,7	12,9	4,2	3,3	A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni
A tanulás is befektetés, és csakis a tandíjbefizetések által biztosítható az egyetemek színvonalas működése	5,8	11,3	30,5	47,2	5,2	Az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését
A kormány fontos feladata, hogy többet költjön az egészségügyre, az oktatásra, és különböző szociális juttatásokra	53,5	28,2	8,3	4,9	5,1	Az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és a különböző szociális juttatásokra
A fiatalok lakásproblémáinak megoldása csakis az állami lakások építésével képzelhető el	19,9	19,4	28,5	28,8	3,4	Minden fiatal oldja meg saját lakásproblémáját, de az állam támogassa őket kedvező hitel lehetőségekkel és adókedvezményekkel
Az államnak anyagilag támogatnia kell a mezőgazdasági termelést, mert e nélkül megélhetési gondjai lennének a termelőknek	34,7	33,8	15,4	7,7	8,4	A mezőgazdasági termékek is ugyanolyan termékek, mint amiket más gazdasági ágazatok állítanak elő. A mezőgazdasági termelők megélhetési gondjainak megoldását is a piaci viszonyokra kell bízni.
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	29,9	24,5	22,8	18,7	4,1	Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni.

6.11.b. táblázat**Az állami szerepvállalással kapcsolatos lakossági attitűdök. A véleménypárok közötti választások százalékos megoszlása, az érvényes választ adók körében**

Első állítások:	Feltétlenül az első	Inkább az első	Inkább a második	Feltétlenül a második	Érvényes N	Második állítások:
Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget a sorsuk alakulásáért	26,2	30,9	24,2	18,6	3839	Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek	46,4	35,9	13,4	4,4	3823	A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni
A tanulás is befektetés, és csakis a tandíj-befizetések által biztosítható az egyetemek színvonalas működése	6,1	12,0	32,2	49,8	3759	Az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését
A kormány fontos feladata, hogy többet költjön az egészségügyre, az oktatásra, és különböző szociális juttatásokra	56,4	29,7	8,8	5,2	3756	Az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és a különböző szociális juttatásokra
A fiatalok lakásproblémáinak megoldása csakis az állami lakások építésével képzelhető el	20,6	20,1	29,5	29,8	3826	Minden fiatal oldja meg saját lakásproblémáját, de az állam támogassa őket kedvező hitel lehetőségekkel és adókedvezményekkel
Az államnak anyagilag támogatnia kell a mezőgazdasági termelést, mert e nélkül megélhetési gondjai lennének a termelőknek	37,9	36,9	16,8	8,4	3624	A mezőgazdasági termékek is ugyanolyan termékek, mint amiket más gazdasági ágazatok állítanak elő. A mezőgazdasági termelők megélhetési gondjainak megoldását is a piaci viszonyokra kell bízni.
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	31,1	25,6	23,8	19,5	3792	Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni.

6.12. táblázat

A takarékoskodással kapcsolatos lakossági beállítódások a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül

	Mindig félre kell tenni	Csak akkor, ha nem kell megszorítania a nadrágszíjat	Nincs értelme takarékoskodni	Nem tudja	N
Nő	55,9	34,0	7,8	2,2	2268
Férfi	51,6	34,0	13,1	1,3	1733
16-29	49,7	34,3	14,2	14,1	833
30-39	47,8	41,1	10,4	10,4	631
40-49	51,4	36,1	10,6	10,6	746
50-59	55,7	33,4	9,1	9,1	706
60-69	58,6	30,7	8,6	8,6	567
70-	65,5	26,2	5,4	5,4	516
Község	55,1	31,7	11,3	1,8	1438
Város	56,3	31,4	10,2	2,1	1174
Megyeszékhely	49,8	38,7	9,4	2,1	658
Budapest	52,3	38,5	8,2	1,0	730
Legfeljebb 8 általános	52,6	31,2	13,3	13,3	1351
Szaktanulmányok	51,1	37,1	10,3	10,3	1170
Érettségi	54,9	36,1	7,6	7,6	1031
Főiskola	64,4	28,9	6,0	6,0	299
Egyetem	62,9	30,5	6,0	6,0	150
Alkalmazott	55,0	35,4	8,6	0,9	1520
Vállalkozó	50,3	38,8	10,4	0,5	184
Alkalmi munkás	35,9	40,6	17,2	6,3	63
Munkanélküli	42,3	37,8	17,9	2,0	202
Nyugdíjas	58,1	31,1	8,3	2,5	1423
Szülési szabadság	49,4	41,0	9,0	0,6	165
Tanuló	46,7	32,6	17,6	3,1	262
Egyéb eltartott		29,2	15,7	3,4	179
Jövedelmi decilis:					
1.	48,4	29,3	17,5	4,8	401
2.	50,9	35,0	10,8	3,3	399
3.	57,8	32,0	9,2	1,0	403
4.	48,0	41,5	8,5	2,0	398
5.	58,5	32,5	7,0	2,0	401
6.	51,0	33,8	12,9	2,3	398
7.	53,3	34,8	10,8	1,3	401
8.	59,7	30,8	8,7	,7	402
9.	55,9	34,5	9,1	,5	399
10.	56,9	35,8	6,8	,5	399
Együtt	54,0	34,0	10,1	1,8	
	54,1	34,0	10,1	1,8	4000

6.13. táblázat

A stabil, de alacsonyabb jövedelemmel vagy a kockázatosabb jövedelem közötti választás a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül

Átlagos megélhetés, de biztos jövedelem

	Átlagos megélhetés, de biztos jövedelem	Kockázatos, de lehet, hogy nagyon magas jövedelem	Nem tudja	N
Nő	89,8	7,0	2,2	2268
Férfi	80,4	15,9	3,7	1733
16-29	74,6	23,1	2,3	833
30-39	81,6	15,1	3,3	631
40-49	87,1	10,9	2,0	746
50-59	90,6	6,3	3,1	706
60-69	93,8	1,9	4,2	567
70-	90,7	2,1	7,2	516
Község	87,6	8,6	3,8	1438
Város	88,0	9,2	2,8	1174
Megyeszékhely	83,4	13,6	3,0	658
Budapest	80,3	15,5	4,1	730
Legfeljebb 8 általános	89,0	6,4	4,6	1351
Szakmunkásképző	85,8	11,9	2,3	1170
Érettségi	83,0	13,9	3,1	1031
Főiskola	79,9	14,8	5,4	299
Egyetem	84,1	14,6	1,3	150
Alkalmazott	84,6	12,7	2,7	1520
Vállalkozó	69,0	27,2	3,8	184
Alkalmi munkás	85,7	12,7	1,6	63
Munkanélküli	82,6	13,4	4,0	202
Nyugdíjas	92,2	3,2	4,6	1423
Szülési szabadság	87,3	10,8	1,8	165
Tanuló	68,2	29,1	2,7	262
Egyéb eltartott	88,3	9,5	2,2	179
Jövedelmi decilis:				
1.	87,5	8,8	3,8	401
2.	91,0	5,8	3,3	399
3.	89,6	6,7	3,7	403
4.	86,6	9,6	3,8	398
5.	87,4	6,0	6,5	401
6.	86,4	11,6	2,0	398
7.	83,5	12,3	4,3	401
8.	86,0	11,0	3,0	402
9.	82,6	15,6	1,8	399
10.	76,2	21,3	2,5	399
Együtt	85,7	10,9	3,4	4000

7. Mérhetetlen(ül fontos) tőkék (Sik Endre)

Ebben a fejezetben a kötet más tanulmányaiban szereplő „klasszikus” tőkék (lakás, vagyontárgyak, termelőeszközök és beruházásra fordítható pénzeszközök, felhalmozást vagy teaurálást szolgáló megtakarítások) mai magyarországi eloszlásáról és az ezt meghatározó folyamatokról való tudást egészítjük ki néhány olyan „modern” tőkefajta elemzésével, amelyek közös jellemzője, hogy mérésük bizonytalanabb és szerepük a termelékenység növelésének folyamatában kevésbé tisztázott, mint a „klasszikus” tőkejavaké. Ezek az emberi tőke, az egészségi állapot és a társadalmi tőke.

Felfogásunk szerint (ami az emberi tőke esetében szorul a legkevésbé magyarázatra) a „modern” tőkék esetében is érvényes a „klasszikus” tőkék esetében alkalmazott definíció mindkét eleme:

- egyfelől a „modern” tőkék előállítása erőforrás igényes, s ezért gyakran szükséges a jelenbeli fogyasztás elhalasztása a majdani többlet HASZON érdekében,
- másfelől a „modern” tőkejavak növelik az egyén termelékenységét, melynek eredményeképpen többletjövdelemhez juthat az egyén.

Következésképpen úgy véljük, hogy e tőkejavak – a „klasszikus” tőkékkel (mind a jövedelemszerzés folyamatában, mind annak társadalmi meghatározottsága szempontjából) szorosan összefonódva – fontos elemei az egyén munkaerő-piaci, s áttételesen társadalmi esélyeinek, helyzetének kialakulásának.

Mérhetetlenségük a pénz- és fizikai tőkejavakhoz képest abban nyilvánul meg, hogy kevés elméleti konszenzussal és empirikus tapasztalattal rendelkezünk a „modern” tőkék mértékét és értékét közelítő köztes változók mérésének során.

Az emberi tőke esetében az iskolázottság mértéke a rutinszerűen alkalmazott proxy¹, amely ugyan sok sebből vérzik (Dolfsma, 2001), de legalább egy adott időszakban és iskolai rendszerben értelmes összevetésre ad lehetőséget. Elemzésünk során az iskolázottság mértékét a befejezett osztályok számát kifejező „természetes” skálán mértük. E skála igen közel áll az intervallum szintű mérés igényeihez, amennyiben minden értéke egy iskolai évet jelöl. Azért nem tekinthető mégsem intervallumszintű mérőszámnak, mert ehhez azt is feltételeznünk kellene, hogy egy évnyi iskolában töltött idő az oktatási rendszer valamennyi osztályában azonos mértékű befektetést igényel (pénzben, illetve tanulási erőfeszítésben), illetve, hogy termelékenységnövelő értékük is azonos. Márpedig józan ésszel belátható, hogy e két feltételezés hamis.

¹ Dolfsma (2001) szerint a közgazdászok által használt és iskolai végzettséggel mért emberi tőke fogalom alkalmatlan arra, hogy a tudásnak a termelésre, termelékenységre gyakorolt hatását mérje. Ugyanis a tudás sokkal szélesebb körű és mérhetetlen elemekből álló fogalom, mint amit a mérhetőségre orientált emberi tőke fogalom konceptuálisan megragadni, illetve empirikusan mérni tud. Mert például, mi van azzal a tudással, amiről a kérdés sem tud, hogy tudja? És a szokások és kultúra diktálta viselkedési mód (a „hogyan-tudás”, a know-how) vajon nem fontosabb-e, mint a „mit-tudás” (know-what)? Hogyan lehet a tőke fogalmat használni (az alapokhoz visszanyúlva Marschall 1920-ból származó fogalmát használja, t.i. a tőke „pénzért eladható javak, amelyekről jövedelem várható 73.old.) akkor ha a tudásszerzés folyamatába nem csupán, mint információ megszerzését, hanem az információ értékelését is beleértjük. Ez ugyanis a kultúra és az egyén preferenciáitól függ, s aligha vehető vagy áldozható fel későbbi haszon reményében. És mi van azzal a tudással, amit nem egyéni érdek és jövedelemszerzés, hanem a közjó motivál? (Megjegyzem, ebben nincs a szerzőnek igaza, mert ekkor (csakúgy, mint a l'art pour l'art típusú tudás esetében) a tudás egyszerűen nem kerül tőkeként értékesítésre vagy használatra, mint ahogy a pénz és a fizikai tőke sem mindig tőke. Az persze igaz, hogy az iskolai évek minden mértékét és mindenkinél tőkének kezelni túlbecsli a tőke nemzeti értékét, mert a drogos, a magának való művész, a műkedvelő háziasszony nem fogja tőkeként használni, amit az iskolában megtanult).

Mivel a munkaerő-piaci tudás nem csak a „szabályos” iskolai életszakaszban szerezhető meg, ezért az emberi tőke mérése során a következő javításokkal éltünk:

- az iskolai életszakasz utáni emberi tőke beruházások továbbképzés formájában (ezek száma, eredménye)
- az iskolai rendszeren kívül megszerzhető tudás (jogosítvány, nyelvtudás, számítógép- és internethasználati ismeret)
- a háztartás felhalmozott tudása (annak könyvben való megtestesülése).

Az egészséget két szubjektív önértékelés kombinációjával, a társadalmi tőkét a három szokásos rossz megoldás (a társadalmi tőke mérési problémáiról lásd például Durlauf, 2002) egyikének (bizalom) lebutított változatával mértük.

A következő részben röviden vázoljuk e három tőke egymáshoz és a „klasszikus” tőkejavakhoz való kapcsolódását. Közvetve – amennyiben ugyanannak a jelenségvilágnak részei – e javak tőke jellegére utal, ha egymáshoz és a „klasszikus” tőkejavakhoz szorosan kapcsolódnak. Ezután azt illusztráljuk, hogy e javak eloszlása a társadalomban nagyon hasonló a „klasszikus” tőkejavakéhoz. Ez ismét tőke jellegük közvetett bizonyítéka – amennyiben ha társadalmi meghatározottságuk mechanizmusa olyan, mint a „klasszikus” tőkéké, akkor a „kacsa-paradigma” alapján (ha úgy néz ki, mint egy kacsa, ha hápog, és ha kacsasága van, akkor kacsa) ezek is tőkének tekinthetők. Ha ilyen hasonlóságot tapasztalunk, akkor ez egyszermind annak is jele, hogy ezek a tőkék is növelik a tőkék eloszlásának egyenlőtlenségét. Végül azt mutatjuk be miképpen növelik ezek a tőkék a többletjövedelem-szerzés esélyét, ami egy harmadik közvetett bizonyítéka tőke mivoltuknak, amennyiben feltételezve, hogy a nagyobb jövedelem nagyobb termelékenységet feltételez, s, hogy ebben a tőkeberuházás is szerephez jutott, akkor teljesül a tőke definíciójának második eleme.

7.1. „Modern” és „klasszikus” tőke

A „modern” tőkék elterjedése önmagában nem mond sokat:

- Az emberi tőke pillanatfelvételszerű állapota szerint a minta 66 százalékának van legalább szakmunkásképző, 18 százalékának legalább felsőfokú technikai végzettsége.
- 22 százalékuk ruházott be az emberi tőkébe továbbképzésben való részvétel formájában, (14 százalékuk egy-, 5 százalékuk két-, 3 százalékuk legalább három ízben), s míg 16 százalékuk esetében ez nem volt sikeres (nem nőtt meg az elvégzett osztályok száma), addig 3-3 százalékuk növelte iskolázottságát 1, 3 vagy 4 osztállyal, 8 százalékuk kettővel, és 1 százalék legalább 5-tel.
- A megkérdezettek körében a nem iskolai „papír” által igazolt (vagy éppen „csak úgy” megszerzett) tudáselemek a következők: 45 százalék rendelkezik jogosítvánnyal, 29 százalékuk szokott számítógépezni, 17 százalékuk internetezni, és 23 százalékuk beszél idegen nyelven. Közülük csak kevesen beszélnek több nyelvet (a munkaerőpiacon jól hasznosítható hat nyelv közül 5 százalékuk beszélt kettőt, 1 százalék legalább hármat²),

² 1998-ban csupán a népesség 18 százaléka beszélt valamilyen idegen nyelvet. 2003-ban legnagyobb arányban németül (12 %) és angolul (11%) beszéltek a magyarok, ami 3, illetve 4 százalékkal több, mint volt 1998-ban. 2003-ban is igaz, amit 1998-ban tapasztaltunk, hogy míg a német és az angol nyelvtudás a legfiatalabbakra jellemző legnagyobb arányban, addig a kor előre haladtával az angol nyelvtudás elterjedtsége erősebben csökken, mint a németé, s a legidősebbek között csak a német nyelvtudás található meg (Az 1998-ra vonatkozó adatokról lásd, Sik, 1999).

s még kevesebben beszélnek jól az idegen nyelven (valamennyi (nyolc) vizsgált nyelvet figyelembe véve 3 százalékuk véli úgy, hogy jól beszél legalább egy idegen nyelven.

- A megkérdezettek 12 százaléka érzi magát egészségesnek és a többiekhez képest egészségesebbnek,
- s 4 százalékuk mindenkinen bíz, 41 százalékuk pedig általában bíz az emberekben
- átlagosan 337 könyv található a háztartásokban, ami valamivel több, mint 2000-ben (Róbert 2000).

Az 7.1. táblázatból jól látható, hogy a fent bemutatott tőkefajták meglehetősen szorosan kapcsolódnak az iskolai végzettséghez (vagyis az általában használatos, a közülük leginkább elfogadott közelítő változóhoz) és egymáshoz.

A bizalom kivételével valamennyi „modern” tőkeelem erősen és pozitívan függ össze az iskolai végzettség szintjével, az iskolázottság szintjének érdekében tett beruházások intenzitásával, tekintet nélkül, hogy az sikeres volt-e abban az értelemben, hogy a befejezett osztályszámot növelte volna. A fenti általános trenden belül további kisebb eltérések tapasztalhatók az iskolai végzettség és a „modern” tőkék kapcsolatában:

- A gimnáziumi végzettség a technikuminál nagyobb nyelvtudást és internethasználatot eredményez.
- A jogosítvány birtoklása esetében a cezúra a többi tőkéhez képest alacsonyan (az általános iskolai végzettség és a szakmunkásképző között) húzódik.
- Az egyetemet végzettek a társadalom egyetlen csoportja, ahol a teljes bizalom magasabb az átlagosnál. Két további „modern” tőke esetében figyelhető meg az egyetemi végzettség kiugró mértékű eltérése az átlagostól, ez a nyelvtudás és a könyvtulajdon.

Az összes „modern” tőkefajta kapcsolatainak lineáris korrelációit vizsgálva általában erős és pozitív összefüggést találunk (2.táblázat). Ez mérési szempontból arra utal, hogy a „modern” tőkeelemek azonos jelenség-együttesnek a komponensei, társadalmi szempontból pedig azt jelzi, hogy az egyenlőtlenségekre valamennyi „modern” tőkeelem valószínűleg közel azonos módon hat. A korrelációs együtthatók ereje azt sejteti, hogy ez legkevésbé az iskolai beruházás sikerére (osztályszám növekedés) és a társadalmi tőkére érvényes, ami részben a mérés sikertelenségére, részben a jelenségeknek a „modern” tőkékhez elméletileg gyengébb kapcsolatára utalhat.

A 7.3. táblázatban néhány „klasszikus” és „modern” tőke összefüggését illusztráljuk. Látható, hogy a „klasszikus” tőkék háztartáson belüli birtoklását igencsak leegyszerűsítő változóként is az átlagostól nagymértékben eltérő, annál szignifikánsan magasabb átlagokat találunk valamennyi „modern” tőke esetében – egyetlen kivétellel, a pénztőke nem emeli átlag fölé a társadalmi tőke mértékét. A vagyonosság kiugró mértékben növeli a nyelvtudás és az internetezés mértékét.

7.2. A „modern” tőke a mai Magyarországon

Mielőtt a „modern” tőke hatását az egyén jövedelemtermelő képességére vizsgálnánk röviden áttekintjük hogyan alakul a „modern” tőke néhány mutatója az egyén szocio-demográfiai, illetve a háztartás jövedelmi jellemzői szerint.

A 7.4. táblázat alapján elmondható, hogy általában a férfiak, a fiatalabbak és a nagyobb településen élők „modern” tőkéje magasabb az átlagosnál. Az általános trenden túlmenően látható, hogy:

- a 25 év alattiak nyelvtudása, internetezése és emberekbe vetett bizalma kiugróan magas,

- a férfiak között sokkal magasabb a jogosítvánnyal rendelkezők aránya, mint a nők között,
- a jogosítvánnyal rendelkezők és a könyvtulajdonosok aránya korcsoportok szerint fordított U alakú megoszlást mutat, melynek csúcsa 26-45 év, illetve 46-65 év között van,
- lakóhely szerint nincs jelentős eltérés a jogosítvánnyal rendelkezők és az emberekben általában bízó arányában, ami a megyeszékhelyen élők körében magasabb az átlagnál nagyobb mértékben.

Az 7.5. táblázat tanúsága szerint a „modern” tőke szorosan kapcsolódik az egyén jövedelmi és a háztartás anyagi helyzetéhez. Valamennyi „modern” tőkeforma esetében igaz, hogy előfordulásuk aránya a magasabb jövedelem-ötödökben és a jó lakáskörülmények, illetve likviditásmentes anyagi helyzet esetében átlag feletti. Ezen túlmenően az adatokból kiolvasható, hogy három esetben (nyelvtudás, internetezés és könyvtulajdon) kiugróan nagymértékben koncentrálnak a tőke a legmagasabb jövedelem-ötödbe.

7.3. A „modern” tőke szerepe a többletjövedelem-szerzés során

Az elemzés kiinduló modellje a 7.6. táblázatban látható. Ez azokat az alapvető szocio-demográfiai változókat tartalmazza, amelyeket minden jövedelemregresszió esetében alkalmazni szoktak. A modell eredménye is megfelel a várakozásoknak (lásd például a vállalkozói és költségvetési bérek magyarázatára nemrégiben kidolgozott modell eredményeit, Szép et al 2003), férfinak, idősebbnek, budapestinek és a magasabb iskolai végzettségűnek lenni magasabb jövedelmet eredményez.

A következő négy modellben a fenti alapmodellhez illesztettük a „modern” tőkék különféle kombinációit, illetve tettünk hozzá más – az anyagi helyzetet közelítő kontrollváltozókat. Kérdésünk: Milyen szerepet játszanak a „modern” tőke különböző elemei a jövedelemtermelésben?

Az első modellben (A modell) az iskolai végzettség két dinamikus mutatóját adtuk hozzá az alapmodell változóihoz. A kérdés az volt, hogy miként hat az iskolai végzettség három eltérő jellegű (állapot, az erőfeszítés mértéke és a sikere) a jövedelemtermelő képességre. Látjuk, hogy a modell magyarázóereje nem nőtt lényegesen az alapmodellhez képest, illetve miközben a három kontroll-változó (nem, kor és lakóhely) ereje nőtt, addig az állapot-jellegű emberi tőke változó értéke nem változott lényegesen. A két dinamikus iskolai végzettség változó szignifikánsan hat a jövedelem mértékére, az erőfeszítések mértéke növeli, sikeressége csökkenti azt. Ez azt jelenti, hogy az iskolai végzettség mértéke függetlenül hat az ilyen típusú beruházások dinamikájától, aminek ereje hasonló hatású, sikere ellentétes, aminek nyilván az az oka, hogy a megnövekedő iskolázás idő jövedelem-kieséssel jár.

Az iskolai végzettség szintjétől független emberi tőke elemek bevétele a modellbe erősen megnövelte annak magyarázó erejét (B modell). Miközben a kor hatása erősödik ezek az emberi tőke elemek – a szignifikáns erejű hatást meg nem szüntetve – erősen csökkentik az iskolai végzettség szintjének és az ebbe történő beruházás erejét, illetve megszüntetik a beruházás sikerességének negatív hatásának szerepét. Összességében tehát azt látjuk, hogy a nyelvtudás, a jogosítvány és a számítógépes-internetes tudás (egymástól is függetlenül) kiváltja az iskolai végzettség hatásának egy részét, s eközben erősen növeli a jövedelem-szerzés társadalmi magyarázatát.

A harmadik modell (C modell) tartalmazza a társadalmi tőke, az egészségi állapot és a könyvtulajdon változókat is. A modell ereje nem nagyobb az előző modellénél és a korábban szignifikáns változók sem vesztenek lényegesen erejükből. Ebből következően azt mondhatjuk, hogy az egészség és a könyv valamennyit átvesz a korábbi emberi tőke változókból, és

növelik a magasabb jövedelem szerzésének esélyét, miközben a társadalmi tőke (ily módon mérve) nem hat erre.

Végül (D modell) bevettük az elemzésbe a háztartás anyagi helyzetének és „klasszikus” tőkeállományának közelítő változóit is. A modell ereje nem módosult lényegesen és a korábban bevont „modern” tőkék közül is csak kettő (a jogosítvány és az egészségi állapot) vészett erősen erejéből. Ami a bevont kontroll változók hatását illeti, az autók száma és a rossz lakáshelyzet nem hat az egyéni jövedelem szintjére, a vagyon és a likviditási gondok száma erősen növeli, illetve csökkenti a többletjövedelem-szerzés esélyét. Mivel más „klasszikus” tőke közelítő változókkal (pénztőke, lakásvagyon) dolgozva is hasonló eredményekre jutottunk, ezért adódik a következtetés, hogy az egyéni jövedelem társadalmi meghatározottsága szempontjából a „modern” tőkék hatása erősebb, mint a – vagyon kivételével – „klasszikus” tőkéké. Feltéve természetesen, hogy ennek nem a rossz mérés volt az oka, amely feltevés azonban el nem fogadható.

Irodalom

- Dolfsma Wilfred (2001) Metaphors of Knowledge in Economics *Review of Social Economy* LIX (1):71-91.
- Durlauf Steven N. (2002) On the empirics of social capital *The Economic Journal* 112 (November)F459-479.
- Róbert Péter (2000) Kulturális fogyasztás in: *Növekedés alulnézetben*. szerk.: Szivós Péter – Tóth István György, TÁRKI, Budapest, 79-94 old.
- Sik Endre (1999) Monitor-mozaikek, *Szociológiai Figyelő*, 1-2 szám, 141-147 old.
- Szép Katalin et al (2003) A háztartási termelésben felhasznált munka értéke 2000-ben in: *A háztartási termelés értéke a mai Magyarországon*. szerk.: Sik Endre és Szép Katalin, KSH, Budapest, 27-110 old.

7.1. táblázat

A „modern” tökefajta elterjedtsége az emberi tőkét iskolai végzettségen keresztül közvetítő változók szerint

	N	„Jó” idegen nyelve(ke)t beszél ³	Jól beszél idegen nyelven ⁴	Van jogosítványa (%)	Szokott számíto-gépezni (%)	Szokott internetezni (%)	Könyvek száma ⁵	Mindenkiben bízunk (%)	Általában bízunk az emberekben (%)	Nagyon egészséges (%) ⁶
Teljes minta	4000	0,31	0,04	45	29	17	337	4	46	0,48
Befejezetlen általános	325	0,04	0,02	3	0	0	101	5	38	0,16
Általános	1022	0,16	0,01	17	14	10	169	5	41	0,37
Szaktanácsképző	1168	0,10	0,01	54	16	5	234	3	43	0,44
Szakisola	408	0,38	0,03	64	48	25	387	5	49	0,61
Gimnázium	413	0,60	0,08	63	53	35	551	6	46	0,70
Technikum	273	0,53	0,05	68	54	28	521	5	52	0,58
Főiskola	233	0,75	0,13	79	68	43	722	4	59	0,67
Egyetem	145	1,31	0,35	82	70	56	1125	11	61	0,63
Továbbképzett⁷	884	0,53	0,07	72	58	33	472	3	45	0,64
Sikertelen volt⁸	619	0,54	0,06	70	55	33	418	3	45	0,69

7.2. táblázat

A „modern” tökefajta elterjedtségének összefüggése (korreláció)

	Osztályszám-növekedés ⁹	Sikertelen továbbképzés	„Jó” nyelvet beszél	Jól beszél	Van jogosítványa	Szokott számíto-gépezni	Szokott internetezni	Általában bízunk az emberekben	Nagyon egészséges	Könyvek száma
Legmagasabb iskolai végzettség	0,31	0,20	0,41	0,21	0,46	0,48	0,40	0,12	0,21	0,35
Osztályszám-növekedés		- 0,18	0,04	0,04	0,11	0,11	0,06	0,01	- 0,01	0,13
Sikertelenség			0,20	0,04	0,20	0,31	0,26	0,01	0,16	0,06
„Jó nyelvet” beszél				0,47	0,21	0,39	0,43	0,06	0,18	0,26
„Jól” beszél					0,08	0,17	0,23	0,04	0,07	0,21
Jogosítvány van						0,33	0,26	0,09	0,19	0,14
Számítógépet használ							0,66	0,11	0,25	0,23
Internetezik								0,10	0,20	0,23
Bízunk ¹⁰									0,08	0,06
Egészséges										0,10

Dőlt betűvel jelölve a nem szignifikáns összefüggéseket.

³ A hat munkaerőpiacon jól hasznosítható nyelvből hányat beszél.

⁴ Nyolc nyelvből hányat beszél jól.

⁵ A háztartások birtokában lévő könyvek száma.

⁶ Egészségesnek érzi magát és másokhoz képest egészségesebbnek véli magát.

⁷ Az elmúlt 15 évben továbbtanult.

⁸ Továbbtanult, de nem nőtt az elvégzett osztályok száma.

⁹ A mai osztályszám és a iskola befejezésekor birtokolt osztályszám különbsége.

¹⁰ Általában bízunk az emberekben.

7.3. táblázat

Néhány „modern” tőkefajta elterjedtsége a „klasszikus” tőkék közelítő változói szerint

	N	Legmagasabb iskolai végzettség	„Jó” nyelvet beszél	Van jogosítványa	Szokott internetezni	Könyvek száma	Általában bízik az emberekben	Nagyon egészséges
Teljes minta	4000	10,0	0,31	45	17	337	46	0,48
Két autó	298	11,7	0,64	82	44	609	56	
Lakás vagyon ¹¹	101	11,9	0,51	82	26	651	59	0,68
Pénztőke ¹²	235	11,3	0,51	60	30	564	46	0,56
Vagyon ¹³	135	12,9	1,03	82	68	794	55	0,76

7.4. táblázat

Néhány „modern” tőkefajta elterjedtsége alapvető szocio-demográfiai változók szerint

	N	Legmagasabb iskolai végzettség	„Jó” nyelvet beszél	Van jogosítványa	Szokott internetezni	Könyvek száma	Általában bízik az emberekben	Nagyon egészséges
Teljes minta	4000	10,0	0,31	45	17	338	46	0,48
Férfi	1730	10,4	0,33	64	18	345	48	0,13
Nő	2266	9,8	0,29	32	15	332	44	0,10
25 év alatt	514	10,2	0,82	37	53	346	54	0,22
26-35 éves	745	10,7	0,38	65	23	268	46	0,17
36-45 éves	596	10,8	0,28	64	18	363	49	0,13
46-55 éves	795	10,5	0,21	51	12	426	40	0,09
56-65 éves	586	9,9	0,13	38	5	405	43	0,05
66-75 éves	545	8,5	0,15	22	2	243	44	0,06
76 év felett	213	7,3	0,13	10	0	219	47	0,05
Község	1437	9,1	0,17	41	10	216	43	0,09
Város	1172	9,9	0,24	46	15	291	44	0,10
Megyeszékhely	657	10,9	0,42	53	22	349	50	0,11
Budapest	730	11,3	0,58	46	29	644	47	0,18

¹¹ Legalább 150 négyzetméteres városi lakás.

¹² Van legalább egy pénztőke jellegű befektetése.

¹³ Legalább 11 tartós fogyasztási berendezése van

7.5. táblázat

Néhány „modern” tökefajta elterjedtsége a jövedelmi és anyagi helyzet közelítő változó szerint

	N	Legmagasabb iskolai végzettség	„Jó” nyelvet beszél	Van jogosítványa	Szokott internetezni	Könyvek száma	Általában bízik az emberekben	Nagyon egészséges
Teljes minta	4000	10,0	0,31	45	17	337	46	0,48
Alsó jövedelem ötöd ¹⁴	685	8,6	0,15	26	5	194	38	0,26
2.	675	8,8	0,08	28	3	184	41	0,28
3.	805	9,6	0,18	40	7	274	45	0,41
4.	635	10,8	0,25	61	13	386	48	0,54
Felső jövedelem ötöd	695	12,6	0,62	80	38	647	52	0,71
Jó lakás ¹⁵	571	10,2	0,31	49	18	356	48	0,50
Rossz lakás ¹⁶	164	8,2	0,20	18	5	112	28	0,23
Sosincs likviditási gond ¹⁷	338	10,6	0,39	52	20	397	53	0,57
Állandó likviditási gond ¹⁸	1030	9,4	0,23	35	5	288	28	0,39

7.6. táblázat

Az egyéni jövedelem társadalmi meghatározottsága (alapmodell, lineáris regresszió, N=3367, illesztett R-négyzet=23%)

	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia szint
Nem	0,16	10,2	0,00
Kor	0,03	2,0	0,04
Budapest	0,15	8,8	0,00
Város	0,03	1,5	0,13
Falu	- 0,01	- 0,0	0,94
Kis falu	- 0,03	- 1,5	0,14
Befejezett iskolai osztályok száma	0,39	22,9	0,00

¹⁴ Az elemszám a jövedelemadatok esetében 3395.

¹⁵ A három rossz lakásminőséget jelző változó egyikében sem bizonyul a lakás rossznak.

¹⁶ A lakás mindhárom rossz lakásminőséget jelző változó szerint rossz.

¹⁷ A háztartás jövedelme sohasem fogy el a hónap végére.

¹⁸ A háztartás jövedelme minden hónap végén elfogy.

7.7. táblázat

Az egyéni jövedelem társadalmi meghatározottságának kiegészített modelljei (lineáris regresszió, N=3367)

	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia szint
A modell, illesztett R-négyzet 25%			
Nem	0,16	10,7	0,00
Kor	0,06	3,8	0,00
Budapest	0,15	9,8	0,00
Bejizott iskolai osztályok száma	0,38	21,4	0,00
Továbbképzések száma	0,12	7,7	0,00
Osztályszám növekedés	- 0,03	- 2,2	0,03
B modell, illesztett R-négyzet 32%			
Nem	0,14	9,2	0,00
Kor	0,12	7,3	0,00
Budapest	0,12	7,8	0,00
Bejizott iskolai osztályok száma	0,22	11,0	0,00
Továbbképzések száma	0,05	2,9	0,00
Osztályszám növekedés	- 0,02	- 1,1	0,26
Jogosítvány	0,09	5,1	0,00
„Jó nyelvet” beszél	0,12	7,8	0,00
Számítógépezik	0,14	7,1	0,00
Internetezik	0,14	6,6	0,00
C modell, illesztett R-négyzet 33%			
Nem	0,14	9,2	0,00
Kor	0,11	6,1	0,00
Budapest	0,10	6,7	0,00
Bejizott iskolai osztályok száma	0,13	9,7	0,00
Továbbképzések száma	0,04	2,9	0,00
Jogosítvány	0,09	5,1	0,00
„Jó nyelvet” beszél	0,11	6,9	0,00
Számítógépezik	0,13	6,8	0,00
Internetezik	0,13	6,3	0,00
Egészséges	0,03	2,9	0,03
Bízik	0,01	0,1	0,90
Könyv	0,09	5,1	0,00
D modell, illesztett R-négyzet 35%			
Nem	0,15	9,8	0,00
Kor	0,11	6,7	0,00
Budapest	0,10	6,8	0,00
Bejizott iskolai osztályok száma	0,15	7,6	0,00
Továbbképzések száma	0,04	2,8	0,01
Jogosítvány	0,04	2,0	0,01
„Jó nyelvet” beszél	0,11	6,8	0,00
Számítógépezik	0,12	6,3	0,00
Internetezik	0,10	4,7	0,00
Egészséges	0,02	1,5	0,13
Bízik	- 0,01	0,1	0,52
Könyv	0,07	4,2	0,00
Autók száma	- 0,01	- 0,3	0,75
Rossz lakás	0,01	0,8	0,43
Likviditási gond	- 0,05	- 3,5	0,00
Vagyon	0,18	9,0	0,00

8. Info-kommunikációs eszközök a háztartásokban (Fábián Zoltán–Rét Zsófia)

8.1. Bevezetés

Tágabb történeti perspektívából az emberi kommunikáció fejlődését négy alapvető változás befolyásolta: a beszéd kifejlődése, az írásbeliség megjelenése, a nyomtatás feltalálása és a napjainkban is zajló info-kommunikációs technológiai (IKT) forradalom¹. Az elmúlt évtizedekben Magyarországon a politikai rendszerváltás és a gazdasági, társadalmi átalakulás időben egybeesett az IKT forradalom kiteljesedésével. Az info-kommunikációs technológiák térhódításának kezdeti szakaszában megjelentek az azonnali, nagy távolságokat áthidaló információ-továbbítási technológiák (telefon, rádió, televízió). Az utóbbi időszakban pedig a számítógépek alapjául szolgáló digitális technológia térhódításának vagyunk tanúi világszerte.

Ennek nyomán a távközlési infrastruktúra gyors fejlődésnek indult – gondoljunk a mobiltelefon és az internet elterjedésére, – az ipari termelést pedig egyre inkább az automatizált, számítógépekkel vezérelt folyamatok hatják át. Az info-kommunikációs technológiák révén új szolgáltatások és üzleti lehetőségek jelentek meg, melyek a nemzeti piacok keretein túl terjeszkedve, „globalizálódtak” világgazdasági rendszerbe illeszkednek.

A technológiai fejlődés társadalmi hatásai nyomán már a múlt század hatvanas éveitől kezdve az ipari társadalom meghaladásáról értekeztek a társadalomkutatók. A posztindusztriális társadalmat napjainkban általánosan az „információs társadalom” kategóriájával határozzák meg, melynek gazdasági alapjául a tudásalapú gazdaság értéknövelt szolgáltatásai szolgálnak.

Az IT politikával foglalkozók szándéka szerint a technológiai fejlesztések célja a termelékenység és a versenyképesség növelése, a szolgáltatások színvonalának emelése, végső soron pedig az emberek *életminőségének* javítása. Ebben a szellemben fogalmazódott meg az eEurope Akcióterv az Európai Unióban és ezzel összhangban a Magyar Információs Társadalom Stratégia.

Az információs társadalom a gazdasági és társadalmi élet különféle színterein, a köz- és magán szféra különböző intézményein keresztül megragadható, társadalmi jelzőszámokkal jellemezhető. Tanulmányunkban a magyarországi háztartásokra jellemző fő hozzáférési és használati mutatókat mutatjuk be a TÁRKI Háztartás Monitor 2003 kutatása és korábbi vizsgálatainak alapján.

8.2. Számítógép- és internet-hozzáférés a háztartásokban

2003 őszén legalább egy személyi számítógép a magyarországi háztartások háromtizedében (30 százalék) található. Ezen belül kettő vagy több számítógépet a háztartások 2 százaléka használt.

Az otthoni számítógép-hozzáférés 1992 és 1998 között alig növekedett, mindössze 3 százalékponttal nőtt. 1998 után a terjedés üteme felgyorsult. Az utóbbi öt esztendőben a penetrá-

¹ Schlamberger, Niko. 2003. „Measuring information society.” Paper presented at Technology Foresight Summit Budapest 27-29 March 2003.

ció növekedési tendenciája lineáris trendre utal, az elterjedés dinamikus időszaka még nem érkezett el. (8.1. ábra)

A számítógéppel rendelkező háztartások több mint harmadában (37 százalék) olyan számítógép van, amely Internet-hozzáféréssel is rendelkezik. Ez az összes háztartás magyar háztartást tekintve 11 százalékos arány.

Az internet-csatlakozás sávszélessége meghatározza az internet lehetséges felhasználási módjait. A szélessávú technológiák (pld. ADSL, kábel) gyorsabb hozzáférést tesznek lehetővé akár a felhasználók számára vonzó multimédiás tartalmakhoz is (pl. képek, filmek, zenék, játékok). Ennek kapcsán az elemzők második szintű digitális szakadékról („second level digital divide”) beszélnek.

Szélessávú ADSL kapcsolattal az internetes háztartások 12 százaléka rendelkezik. A TÁRKI 2003. decemberi omnibusz felmérésében a kábelen keresztül internetezők aránya 21 százalék, az ADSL-es kapcsolatok aránya pedig 13 százalék azon háztartások körében, ahol van internetkapcsolat. Szélessávú internethozzáférés tehát az interneteléréssel rendelkező háztartások harmadában van. A háztartások többsége (53 százalék) analóg modemmel, 8 százalékuk pedig ISDN-en keresztül csatlakozik a netre.

8.3. Vezetékes és mobiltelefon

Az információs társadalom szempontjából fontos elem a háztartások vezetékes telefontal való ellátottsága azért is, mert a telefonon keresztüli internethozzáférés a legelterjedtebb csatlakozási típus.

A vezetékes telefon bizonyos szempontból kivételt képez az info-kommunikációs eszközök sorában, amennyiben ez az egyetlen eszköz, amelynek penetrációja az elmúlt három évben szignifikánsan csökkent (68 százalékra, 7 százalékponttal). Míg 2001-ben a mobiltelefon elterjedtsége fele akkora arányú volt, mint a vezetékes telefoné, 2003-ra azonosnak mondható a két kommunikációs eszköz háztartási szintű lefedettsége. (8.2. ábra) Ez a kiegyenlítődés a mobiltelefonok dinamikus terjedésének köszönhető. A vezetékes telefon-ellátottság csökkenése nem látványos, de érzékelhető, és nyilvánvalóan összefügg a mobiltelefonok intenzív terjedésével. Ez ugyanis megteremtette a vezetékes telefonon keresztüli kommunikáció alternatíváját.

Megjegyzendő, hogy a HIF illetve a Nemzeti Hírközlési Hatóság 2001. II. negyedévében 3 750 ezer vezetékes, és 3 926 ezer mobiltelefon előfizetést tartott számon. 2003. II. negyedévében már kétszer annyi mobiltelefon előfizetést (7 310 ezer) regisztráltak, mint vezetékes telefon előfizetést (3 619 ezer) Az előfizetések száma természetesen nem háztartásszintű adat, míg a fentiekben a mobiltelefon-ellátottságot is háztartások szintjén tárgyaltuk.

8.4. Kábeltelevízió, parabola antenna, videomagnó, DVD

A háztartásokban kevés kivétellel található színes televízió, az ellátottság 96 százalékos. A televízió a jövőben sokkal több, akár interaktivitást is lehetővé tevő funkciókkal rendelkező eszköz is lehet, mivel a digitális technológia a televíziózásban is megjelent. A digitális műsorszórás (DVB) lehetséges kábelen, műholdon és földfelszíni szórással egyaránt. Magyarországon egyelőre kísérleti stádiumban van a földfelszíni digitális műsorszórás (DVB-T), de létezik már digitális műholdas szolgáltatás (DVB-S). Mindkét digitális platform elvileg alkalmas lehet internet-szolgáltatásra is. A kábeltelevízió szolgáltatók pedig már ma is nyújtanak internethozzáférést a lakosságnak és a közületeknek. Ebből a szempontból mindenképpen fontos tárgyalni a televíziózással kapcsolatos infrastruktúra jellemzőit.

Az összes háztartás több mint felében (57 százalék) kábelen érkezik a műsor. A penetráció 2001. I. félévéhez képest 10 százalékponttal növekedett. A műholdvevővel rendelkező háztartások aránya mindeközben 3 százalékponttal csökkent, 2003 őszén 13 százalék rendelkezett parabolaantennával. (8.3. ábra)

A videomagnóval felszerelt háztartások aránya a vizsgált 2001 és 2003. közötti időszakban 6 százalékponttal növekedett: a 2003-as Háztartás Monitor vizsgálat idején 55 százalék volt a videomagnó elterjedtsége. A növekedés azért is figyelemre méltó, mert időközben megjelent egy alternatív eszköz a DVD lejátszó, amely ma már számottevő arányban (7 százalék) megtalálható a háztartásokban. Videokamerával 2003-ban a háztartások 9 százaléka rendelkezik.

A digitális fényképezőgépek terén ugyan visszamenőleg nem rendelkezünk adatokkal, de az információs és kommunikációs technológiák fejlődésének vizsgálata szempontjából releváns mutató lehet. A 2003-as háztartásvizsgálatunk idején 5 százalékos az elterjedtség.

8.5. Az IKT hozzáférés összesített mutatója

2001-ben az információs társadalom monitoring kutatása céljából kidolgoztunk egy ún. hozzáférési indexet, amely összevontan méri néhány információs és kommunikációs eszköz elterjedtségének szintjét². A hozzáférési index alapelemei részben adatátvitelre alkalmas eszközök, részben pedig közvetítő eszközök, amelyek az adatátviteli csatornához kapcsolódva potenciálisan internethozzáférést biztosíthatnak.

A hozzáférési index a háztartások info-kommunikációs eszközökkel való felszereltségét mutatja. A mutató kizárólag az otthoni ellátottságot veszi figyelembe. (Az otthonra való korlátozás alól kivételt képez a mobiltelefon. Ennél az eszköznél a hozzáférési indexben szereplő értéket a használati aránytól az különbözteti meg, hogy a feltétel az, hogy a háztartás bármely tagjának legyen mobiltelefonja.)

Ekképpen a következő hat változó (info-kommunikációs csatorna, eszköz) szerepel az indexben:

- vezetékes telefon
- mobiltelefon
- kábeltévé vagy műholdas parabolaantenna

² TÁRKI Rt. 2001. „IKT Hozzáférési és Használati Indexek: Módszertani vizsgálat” Virtuális Tér-figyelő Rendszer Információs Társadalom Monitoring Tanulmányok No. 1. Készült a MEH IKB megrendelésére. Polonyi Gábor. 2001. Info-kommunikációs társadalom: hozzáférési és használati indexek in: Szivós Péter és Tóth István György (szerk.) Tíz év. TÁRKI Monitor jelentések. Budapest: TÁRKI. pp. 124-147

- videomagnó
- személyi számítógép (PC)
- internethozzáférés

A vezetékes telefon országos elterjedtsége ugyan csökkenő tendenciát mutat, de még mindig az élen jár 68 százalékos lefedettséggel. Mögötte, egymáshoz közeli értékekkel következik a mobiltelefon-ellátottság és a kábeltelevízió vagy parabola antenna lefedettség. (8.1. táblázat)

Annál magasabb ellátottsági szinten van egy háztartás, minél több info-kommunikációs eszközzel bír. Az ellátottság mértéke alapján a háztartások hét csoportba sorolhatók. A legmagasabb szintre azok kerülnek, akik otthonukban mind a hat vizsgált eszközzel, technikával rendelkeznek, a legalacsonyabb szintre pedig azok, akik semmifajta hozzáférést sem tudnak felmutatni. A háztartások eloszlása ezen a hét szinten haranggörbe alakú: a középső szinten vannak a legtöbben, rögtön a nyomában a második és a negyedik szint következik és a két legszélső szinten vannak a legkevesebben.

Ezt a hétfokú skálát a könnyebb kezelhetőség érdekében százfokúvá transzformáltuk, ebből pedig egy összesített átlagot számoltunk, amely jól összevethető idősorosan, korábbi felmérésekben talált eredményekkel. A háztartásokra vetített százfokú hozzáférési index 2003. októberében 49 ponton áll, vagyis pontosan a középső szinten. 2001. tavaszán az index 40 pontot mutatott, vagyis másfél év alatt 9 ponttal nőtt a magyar háztartások hozzáférési index által mutatott aggregált pontszáma.

Az info-kommunikációs eszközök terjedését nyomon követendő érdemes lehet a fejlődés egyes szintjein újraképezni a hozzáférési indexet és bizonyos új elemeket beemelni, másokat pedig kitenni. (Mint ahogy a magnók helyét is betöltötte a CD-lejátszók birodalma, elképzelhető pl., hogy a videomagnóra újonnan beruházni vágyók a technológiai fejlődéssel lépést tartva inkább DVD lejátszót vásárolnak. Ők ezáltal „feljebb” kerülnek az információs társadalom létráján, hozzáférési indexünk azonban – jelenlegi formájában – ezt nem érzékelné.)

8.6. Az info-kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés társadalmi, demográfiai jellemzői

Az információs eszközökkel (pl. számítógép, internet) rendelkező háztartások településtípus szerinti bontásában viszontláthatjuk a már ismert „hierarchiát”: a legkevesébé a községek otthonai vannak ellátva ezekkel az eszközökkel, valamivel magasabb arányt tapasztalhatunk a városokban élők esetében, nagyobb a hozzáférési mutató a megyeszékhelyeken, és végül a legmagasabb arányt a fővárosi háztartások produkálják. (8.2.–8.3. táblázat)

Fontos megjegyezni, hogy a településtípusok közti látványos választóvonalat már nem a Budapest – nem Budapest megkülönböztetés jelenti, hiszen a nagyvárosok, megyeszékhelyek mutatói immáron sokkal közelebb kerültek a fővárosiakhoz, mintsem a városok és községek alkotta alsóbb arányokhoz.

Olyannyira felzárkóztak a megyeszékhelyek a fővároshoz, hogy egyes kommunikációs eszközök (kábel-televízió és mobiltelefon) háztartás-szintű hozzáférési arányaiban a budapestiek fölé kerülnek.

A műholdvevő parabola antenna a kisebb települések esetében a kábeltelevízió szolgáltatás alternatívája. A községekben a legmagasabb (20 százalék) a hozzáférés. (Nem nagy mérészség talán azt feltételezni, hogy ez a jelenség összefügg azzal, hogy minél kisebb egy település, annál kevésbé kifejlett a kábel-rendszere, ekképpen a kábel-televíziót helyettesítő találunk viszonylag sok parabola-antennát a községekben.)

Újra Budapest kiemelkedését láthatjuk abban, hogy regionálisan a legmagasabb ellátottsági mutatóval a közép-magyarországi térség rendelkezik, legalábbis, ami a számítógép- és internet-penetrációt illeti. Nem így ellenben sok egyéb eszköz esetében: a mobiltelefon és a kábeltelevízió-ellátottság például a dunántúli régiókban a legmagasabb. Az adatok továbbá azt mutatják, hogy az ország kelet-nyugati megosztottsága az info-kommunikációs eszközökkel való ellátottság eltérő szintjében is megmutatkozik: szinte valamennyi eszközre vonatkoztatva elmondhatjuk, hogy a keleti régiókban szignifikánsan alacsonyabbak az ellátottsági mutatók, mint Nyugaton.

Mivel az info-kommunikációs eszközök penetrációs mutatóit alapvetően háztartások szintjén vizsgáltuk, érdemes figyelmet fordítani egy igen meghatározó háztartási jellemzőre, a háztartás méretére. Az adatok tanúsága szerint a négyfős háztartásokban van a legtöbb az info-kommunikációs eszközökből. Többnyire a háromfős családokban is magas a hozzáférési arány. Valamivel alacsonyabb a penetrációs szint az öt- és több fős háztartásokban, az átlagot azonban kétségtelenül az egy-két fős, (többnyire idős) háztartások húzzák le alacsony felszereltségükkel.

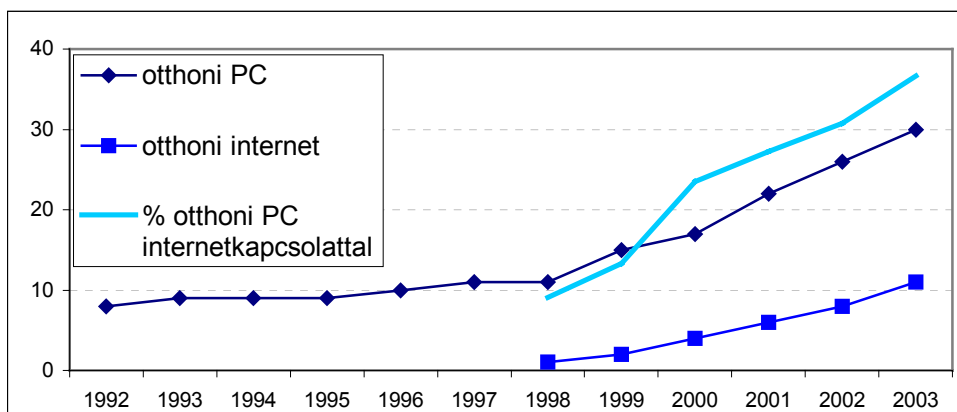
Az IKT eszközök hozzáféréseivel a háztartások anyagi jólétének objektív és szubjektív mutatói szoros kapcsolatban állnak. Az összefüggés iránya nyilvánvaló: a tehetősebbek nagyobb arányban rendelkeznek a vizsgált eszközökkel. Az összes háztartásjövedelem, az egy főre jutó háztartásjövedelem valamint a szubjektív anyagi helyzet esetében azt kell kiemelni, hogy bizonyos eszközök még a legrosszabb anyagi helyzetű családokban is számottevő arányban megtalálhatók: például a „nélkülöző” családok harmadában (32 százalék) van mobiltelefon, negyedében vezetékes telefon (25 százalék) és kábeltelevízió (27 százalék). Ugyanez mondható el, ha az objektív indikátorokat nézzük: az egy főre jutó háztartásjövedelem szerint képzett alsó jövedelmi kvintilisben – a legrosszabb jövedelmi helyzetben lévő 20 százaléknyi népesség esetében – például a mobiltelefon penetráció egyáltalán nem különbözik az országos átlagtól. A távközléssel és a televíziózással kapcsolatos eszközök elterjedtsége tehát kevésbé szoros összefüggésben állnak a családok anyagi helyzetével, mint a például a számítógép és az internet.

A háztartásfő iskolai végzettsége szerint is jelentős különbségek mutatkoznak. Az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkezés valószínűségét a legnagyobb mértékben a háztartásfő iskolázottsága határozza meg. A legkisebb különbségek e szempontból is a távközléssel és a televíziózással kapcsolatban mutatkoznak. A legnagyobb különbségek a már említett internet és a digitális fényképezőgép esetében vannak.

A háztartás életkora szerint is jellemző különbségek mutatkoznak. A 60 évesnél idősebb háztartásfőjű háztartások minden vizsgált eszközzel az átlagnál alacsonyabb arányban rendelkeznek. Kivétel ez alól a vezetékes telefon, amely átlag fölötti arányban (77 százalék) megtalálható körökben. A kábeltelevízió-ellátottság esetében pedig egyáltalán nincsenek statisztikailag jelentős különbségek a szóban forgó szempont szerint. A többi eszköz esetében vagy az innovatívabb fiatal háztartásfőjű családok ellátottsága a legmagasabb (például DVD lejátszó), vagy pedig az anyagilag tehetősebb (és gyermekeket nevelő) középkorostályba tartozó háztartásfőjű családoké (például a számítógép, az internet, vagy a videokamera esetében).

8.1. ábra

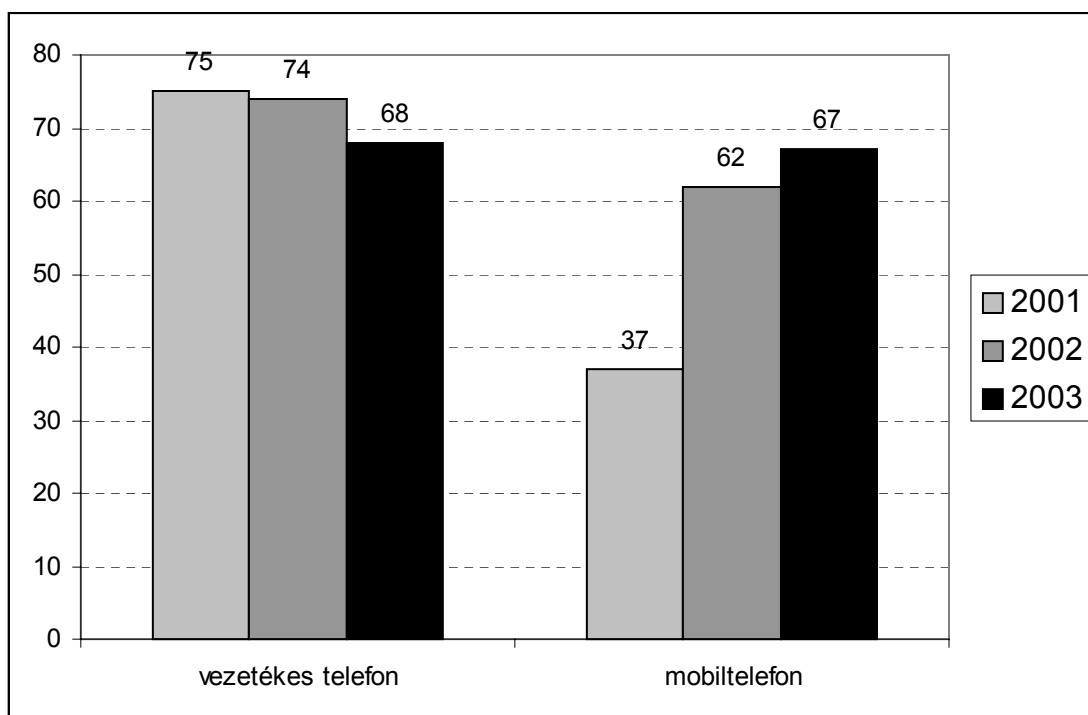
A háztartások számítógéppel és internettel való ellátottsága (1992-2003, %)

Forrás: TÁRKI háztartásvizsgálatok (1992-2000), TÁRKI háztartás monitor (2001, 2003), TÁRKI WIP (2002).

8.2. ábra

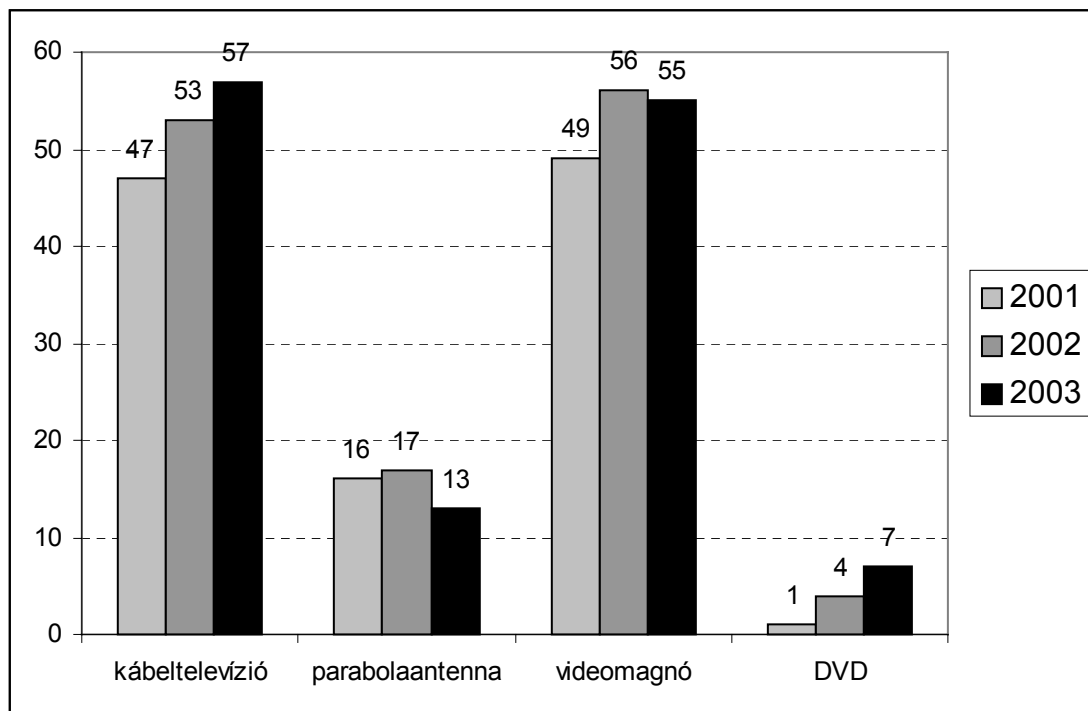
A vezetékes és a mobiltelefon elterjedtsége a háztartások körében, 2001-2003 (százalék)

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2001 április, WIP 2002. szeptember, Háztartás Monitor 2003. október.

8.3. ábra

Kábeltelevízió, parabolaantenna, videomagnó és DVD elterjedtsége a háztartások körében, 2001-2003 (százalék)

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2001 április, WIP 2002. szeptember, Háztartás Monitor 2003. október.

8.1. táblázat

Info-kommunikációs csatornákkal, eszközökkel való ellátottság (az adott eszközzel rendelkező háztartások százalékos aránya)

	2001. április-május (MONITOR) N=1946	2001. aug.-szept. (omnibusz) N=3045	2002. augusztus (omnibusz) N=1508	2002. december (omnibusz) N=1020	2003. október (MONITOR) N=2258
Vezetékes telefon	74	73	72	71	68
Kábeltévé/műholdas parabola antenna	58	63	64	68	67
Videomagnó	47	48	NA	52	55
Mobiltelefon	38	42	59	66	67
PC	19	20	26	30	30
Internet-hozzáférés	5	6	9	11	11

8.2. táblázat

Egyes IKT eszközök elterjedtsége társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontásban (százalékos arányok)

	A rendelkező háztartások %-os aránya*									
	Számítógép (%)	Internet-hozzáférés (%)	Vezetékes telefon (%)	Mobiltelefon (%)	Parabola antenna (%)	Kábel-televízió (%)	DVD lejátszó (%)	Digitális fényképező-gép (%)	Videomagnó (%)	Videokamera (%)
Összesen	30	11	68	66	13	57	7	5	55	9
Településtípus										
Község	25	8	63	59	20	33	6	3	48	5
Város	29	9	64	68	14	57	7	5	55	9
Megyeszékhely	35	14	73	73	7	83	9	8	59	11
Budapest	36	19	77	68	8	71	8	9	62	11
Régió										
Közép-Magyarország	35	19	75	65	12	61	9	8	61	12
Közép-Dunántúl	34	10	67	74	16	67	11	7	63	10
Nyugat-Dunántúl	28	10	76	76	13	73	7	4	55	6
Dél-Dunántúl	30	9	63	70	14	63	7	4	50	7
Észak-Magyarország	25	6	68	61	9	49	8	4	47	6
Észak-Alföld	28	7	61	61	16	32	5	5	50	6
Dél-Alföld	25	8	58	60	16	57	5	4	50	7
Háztartás létszáma										
1 fős	8	4	61	42	7	49	3	1	30	4
2 fős	21	7	72	60	11	59	4	4	47	6
3 fős	42	16	68	82	16	62	11	8	70	12
4 fős	60	23	75	90	22	61	16	11	81	16
5+ fős	43	11	62	75	19	48	9	5	69	10
Háztartási jövedelem kvintilis										
Alsó ötöd	8	4	51	41	7	41	2	1	24	2
Második ötöd	11	3	63	51	8	51	4	1	39	3
Harmadik ötöd	27	7	69	68	13	54	5	5	53	7
Negyedik ötöd	42	12	73	80	18	67	9	5	72	10
Felső ötöd	63	30	83	90	21	70	18	16	87	21

8.2. táblázat folytatása

	A rendelkező háztartások %-os aránya*									
	Számítógép (%)	Internet-hozzáférés (%)	Vezetékes telefon (%)	Mobiltelefon (%)	Parabola antenna (%)	Kábeltelevízió (%)	DVD lejátszó (%)	Digitális fényképezőgép (%)	Videomagnó (%)	Videokamera (%)
Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilis										
Alsó ötöd	24	7	47	65	11	40	7	2	48	5
Második ötöd	27	6	67	58	13	52	4	3	48	7
Harmadik ötöd	26	8	70	61	12	58	6	5	45	5
Negyedik ötöd	30	12	78	65	15	64	7	7	61	9
Felső ötöd	45	23	80	81	16	70	13	11	71	18
Hogy érzi, anyagilag hogy élnek										
Gondok nélkül élnek	63	34	88	82	16	74	21	26	84	33
Beosztással kijönnek	44	21	78	77	18	68	13	11	72	18
Éppen hogy kijönnek	26	8	71	64	13	56	6	3	52	5
Anyagi gondok vannak	19	4	50	60	9	45	2	1	39	1
Nélkülöznek	6	1	25	32	3	27	1	–	16	2
Háztartásfő iskolai végzettsége										
Érettségénél kevesebb	18	4	58	57	11	47	5	2	45	3
Érettségi	39	14	78	75	16	65	10	7	65	13
Felsőfokú	59	32	86	80	17	75	13	14	72	20
Háztartásfő életkora										
16-30 éves	37	12	49	90	10	62	15	8	72	10
31-40 éves	47	13	60	82	14	61	13	9	72	14
41-50 éves	39	16	69	76	18	56	7	6	65	10
51-60 éves	27	13	73	64	15	55	6	5	51	8
61- éves	6	2	77	30	6	53	1	1	25	2

Megjegyzések: Minta elemszám, N=2235. * Az összes háztartáshoz viszonyítva.

8.3. táblázat

Egyes társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti kategóriák eltérése az országos átlagtól (az országos átlag százalékában)

	Az átlagos hozzáférés százalékában**									
	Számítógép	Internet-hozzáférés	Vezetékes telefon	Mobiltelefon	Parabola antenna	Kábel-televízió	DVD lejátszó	Digitális fényképezőgép	Videomagnó	Videokamera
<i>Összesen</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Településtípus										
Község	83	67	93	89	157	57	89	61	88	64
Város	97	79	94	103	105	101	106	91	99	101
Megyeszékhely	118	122	107	110	50	145	130	159	108	126
Budapest	120	165	114	103	60	125	117	176	113	133
Régió										
Közép-Magyarország	118	170	111	99	93	106	123	164	111	143
Közép-Dunántúl	112	84	99	112	124	118	159	132	115	116
Nyugat-Dunántúl	93	88	112	115	103	127	102	81	101	68
Dél-Dunántúl	99	78	92	106	110	110	99	74	90	81
Észak-Magyarország	82	53	100	93	67	86	114	73	85	66
Észak-Alföld	95	58	89	93	124	56	68	96	91	73
Dél-Alföld	84	69	85	92	120	101	71	75	92	88
Háztartás létszáma										
1 fős	27	39	90	64	52	86	40	26	54	44
2 fős	70	62	106	91	86	104	51	83	86	64
3 fős	140	146	100	124	125	109	164	165	128	142
4 fős	201	206	111	136	169	108	228	229	147	189
5+ fős	145	99	91	114	145	84	131	97	126	119
Háztartási jövedelem kvintilis										
Alsó ötöd	28	36	75	62	54	72	34	13	43	25
Második ötöd	37	27	93	78	63	90	52	13	71	30
Harmadik ötöd	89	59	102	103	102	95	74	103	96	80
Negyedik ötöd	139	110	108	121	140	117	122	107	130	113

8.3. táblázat folytatása

	Az átlagos hozzáférés százalékában**									
	Számítógép	Internet- hozzáférés	Vezetékes telefon	Mobiltelefon	Parabola antenna	Kábel- televízió	DVD leját- szó	Digitális fényképező- gép	Videomagnó	Videokamera
Felső ötöd	211	268	123	137	159	123	254	318	158	251
Egy főre jutó háztartási jö- vedelem kvintilis										
Alsó ötöd	79	61	69	98	87	69	104	43	88	60
Második ötöd	89	55	98	88	101	90	55	64	88	78
Harmadik ötöd	86	67	102	92	94	102	92	99	83	53
Negyedik ötöd	100	110	114	99	114	112	95	133	111	100
Felső ötöd	151	208	117	123	122	123	184	211	130	209
Hogy érzi, anyagilag hogy élnék										
Gondok nélkül élnek	211	306	129	125	121	129	301	526	153	390
Beosztással kijönnek	148	190	115	116	139	119	190	211	131	208
Éppen hogy kijönnek	88	68	104	97	102	98	84	69	95	58
Anyagi gondok vannak	63	38	74	90	68	79	27	22	71	16
Nélkülöznek	21	8	37	48	21	48	13	–	30	21
Háztartásfő iskolai vég- zettsége										
Érettséginnél kevesebb	59	33	85	86	85	82	67	45	81	35
Érettségi	130	128	115	114	123	114	139	146	118	153
Felsőfokú	195	285	126	122	133	131	186	271	131	233
Háztartásfő életkora										
16-30 éves	125	109	73	136	79	109	218	161	130	121
31-40 éves	158	112	88	125	111	108	191	182	130	166
41-50 éves	131	142	102	115	136	99	105	114	119	116
51-60 éves	91	113	107	97	119	96	82	106	93	94
61- éves	19	18	113	46	48	93	13	22	45	28

Megjegyzések: Minta elemszám, N=2235. ** Az átlagtól való legalább –10 százalékos eltérést dőlt, a legalább +10-os eltérést félkövér betűvel jeleztük.

F.1. Az adatfelvételi folyamat leírása, minőségi értékelése (Bognár Adrienn–Sági Matild)

F1.1. Bevezetés

A 2003 évi TÁRKI Háztartás Monitor kutatás egy olyan, 1992 óta folyó kutatás része, melynek célja a magyar társadalom strukturális változásainak évenkénti nyomon követése. A kutatás állandó témakörei a következők:

- A háztartások és egyének helyzetének, jövedelemstruktúrájának, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásának évenkénti monitorozása, és időbeli alakulásának elemzése.
- Foglalkozásszerkezeti változások monitorozása.
- A jövedelmekkel, jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági percepciók, attitűdök monitorozása.

Ezen túlmenően évente egy-két kiemelt speciális témakör is szerepel a Háztartás Monitor fő kutatási célkitűzései között. A 2003 évi kutatás speciális kutatási témakörei a következők voltak:

- A rendszerváltást követő egyéni foglalkozásszerkezeti és iskolai, oktatási, továbbképzési stratégiák vizsgálata , valamint
- Az „élethosszig tanulás” megjelenése, és hatása az egyéni munkaerő-piaci helyzetre
- A családtagok munkaerő-piaci stratégiáinak összehangolása, egymásra épülése

F1.2. A kérdőívek és az adatbázis alapstruktúrája

A Háztartás Monitor 2003. kutatás – hasonlóan a korábbi évek Háztartás Monitor kutatásaihoz, valamint a Magyar Háztartás Panel kutatáshoz – adatgyűjtése során két fajta kérdőívet használtunk. A háztartások összes tagjának alapadatait (demográfia és alapvető jövedelmi adatok), valamint a háztartás egészére vonatkozó jövedelmi és kiadási adatokat a **háztartás kérdőív** segítségével gyűjtöttük össze. Ezt a kérdőívet a mintába bekerült háztartások azon tagjától kérdeztük le, aki leginkább kompetens volt ezekben a témakörökben. Ezen kívül a háztartás 16 éves, illetve efeletti tagjaival **egyéni kérdőív** is készült. Az egyéni kérdőívben a személyek foglalkozásszerkezeti pozícióját, jövedelmi viszonyait, iskolai és foglalkozási életútját követtük nyomon. Az egyéni kérdőívben szerepeltek a jövedelmekkel, konjunktúrával és egyéb kapcsolódó témakörökkel összefüggő attitűdkérdések is.

Az adatbázist egyéni szinten építettük fel, oly módon, hogy **az adatbázis tartalmazza a mintába bekerülő háztartás minden tagjának** – beleértve a 16 éven aluli gyerekeket, valamint az egyéni kérdőívre nem válaszoló 16 év feletti háztartástagokat

- demográfiai, foglalkozási és jövedelmi alap-adatait (amelyek a háztartás kérdőívben szerepeltek), beleértve a háztartásfőhöz való családi kapcsolatot jellegének mutatóját is,
- a háztartásra vonatkozó összes egyéb kalkulált adatot (pl. háztartás összes jövedelme, háztartás létszám stb.)
- valamint a 16 éves vagy idősebb, egyéni kérdőívre válaszolók esetében az egyéni kérdőív adatait

Az egyénekre vonatkozó kutatási témakörök esetében tehát a teljes, vagy a megfelelő korosztályra leszelektált adatbázist tekintjük alapnak. A háztartásokra vonatkozó témakörök esetében pedig a háztartásfőkre leszelektált adatbázis adatait elemezzük.

A kétféle kérdőív miatt az adatbázishoz kétféle súlyozási technikát kell alkalmazni. Azokban az esetekben, amikor a háztartás kérdőívből kinyert adatokat elemzi a kutató, a háztartás súly kerül alkalmazásra. Az egyéni kérdőív kérdéseinek elemzése során pedig az egyéni súlyt kell használni. (A súlyozás elveit és technikáját későbbi fejezetben részletesen ismertetjük.)

F1.3. Mintavétel

A minta a magyar háztartásokat megyei szinten is reprezentáló valószínűségi minta.

A minta elkészítéséhez többlépcsős, rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A rétegzés első lépcsőjében minden megyéből kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába fognak kerülni. Ennek során általános szabály az, hogy Budapest összes kerülete, és a megyeszékhelyek szerepeljenek a mintában, ezen túlmenően minden megyéből legalább egy város, és legalább két falunak is kell lennie a mintában.

Ezt követően meghatározzuk, hogy az egyes megyékből, és ezen belül az egyes településtípusokból hány háztartásnak kell bekerülnie a mintába. A konkrét elemszámok kialakításakor azt az elvet követjük, hogy minden megye minden településtípusából akkora arányban kerüljenek be a mintába háztartások, amekkora az alapsokaság (a háztartások) aránya a teljes célcsoporton belül, megyékre, és megyén belüli településtípus arányra lebontva. A rétegzési szempontok kialakításához, valamint később az adatok súlyozásához a KSH-tól megvásárolt, többdimenziós megoszlásokat tartalmazó táblákat használunk.

A rétegenként mintába kerülő háztartások számának meghatározását követően a minta konkrét kialakításához címlistát vásároltunk a Központi Népeség Nyilvántartó hivataltól. A vásárolt címlista esetében az általunk meghatározott településekről, az általunk meghatározott esetszámú egyén adatait kapjuk meg a szolgáltatótól, amely a címeket a teljes listából egyszerű véletlen mintavételi eljárással választja ki.

Főcím-pótcím típusú mintavételi eljárást alkalmaztunk, tehát a válaszmegtagadásokból, illetve egyéb okokból meghiúsult interjúk esetében a főcímekekkel megegyező módon létrehozott pótcím listából választottuk a pótcímeket. A pótcímeket a főcímekekkel megegyező módon határoztuk meg, ugyanazokon a településeken. A korábbi adatfelvételekből ismert válaszmegtagadási, és egyéb sikertelenségi rátákat ismerve, Budapest és a nagyvárosok esetében kétszeres, kisebb településeken egyszeres pótcím listát rendeltünk.

Összesen 2532 pótcímet és 2883 pótcímet vásároltunk.

F1.4. A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépése

A mintába került, főcímen szereplő személyeket postai úton elküldött felkérőlevéllel értesítettük a munkáról, és kértük meg az együttműködésre. Ezt követően kérdezőbiztosaink személyesen keresték meg őket.

A Háztartás Monitor kutatás adatfelvétele 2003. október 1–30-ig, illetve november 24–december 3-ig tartott.¹ Ha a kérdezők az első alkalommal nem tudtak kapcsolatot felvenni a mintába került háztartás egyik 16 év feletti tagjával sem, még két alkalommal kellett a címet felkeresniük – más-más napokon, és más-más napszakokban. A három megkeresés közül legalább egynek hétköznap, legalább egynek pedig vasárnap kellett történnie. Anyagilag is motiváltuk a kérdezőket a főcímen történő kérdezésre, illetve arra, hogy a mintába került háztartások összes 16 éves, vagy idősebb tagjától kérdezzék le az egyéni kérdőívet.

Amennyiben a főcím háromszori, legalább két napon, három különböző időpontban történő megkeresés sem vezetett eredményre, illetve ha a mintába került háztartás tagjai megtagadták a választ, kérdezőbiztosaink pótcímet használtak. A pótcím kiválasztásakor is rétegzést alkalmaztunk, település és háztartásnagyság szerint. A pótcím kiválasztásának elve az volt, hogy a kieső cím helyett ugyanazon a településen, ugyanolyan létszámú háztartást kellett keresni, amilyen a főcímen szereplő háztartás volt. Több szóba jöhető pótcím közül a legkisebb sorszámú pótcímet kellett kiválasztania a kérdezőnek.

A kérdezőket munkába állásuk előtt a központban képezzük ki, a későbbiekben pedig a regionális instruktorok segítségével folyamatos szinten tartó tréningeket szervezünk számukra. A kérdezők alapvetően a területi instruktorokkal vannak napi kapcsolatban. A kérdőíveket is oly módon készítjük el, hogy figyelembe vesszük a kérdezési szituáció nehézségét, s mind a formai, mind pedig a tartalmi elemeket úgy alakítjuk, hogy minimalizáljuk a kérdezés közben elkövetett hibákat.

A kérdezők minden adatfelvételhez írásos kérdezési útmutatót kapnak, mely egyrészt felhívja a figyelmet a kérdőív legfontosabb részeire, másrészt a viszonylag ritkábban előforduló kérdezési helyzetek megoldásához ad iránymutatást.

A Háztartás Monitor kutatás terepmunkáját megelőzően a területi instruktorok egész napos kiképzésen, és tréningen vettek részt. A kérdezők tréningje pedig a területi instruktorok vezényletével, a TÁRKI belső munkatársainak segítségével a 16 területi központban történt. A

¹ A Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal által küldött eredeti minta nem tartalmazta azokat a háztartásokat, amelyekben csak 60 éven felüli családtagok élnek, ezért ugyanolyan mintavételi módszer alkalmazásával, ugyanazon szabályok szerint kiegészítő mintán pótlólagos adatfelvétel történt.

kiképzés során az instruktorok és kérdezők nemcsak a kérdőív szerkezetét, a tipikus kérdezői hibák kiküszöbölésének módját ismerték meg, de „tréning-kérdezéseket” is végeztek. Az ennek során felmerülő problémákat megbeszélték – esetenként a vezető instruktossal, illetve a kutatásba bevont kutatókkal is. A kérdezők csak ez után a speciálisan az adott kutatásra vonatkozó tréning után kezdhették el a kérdőívek lekérdezését.

Ugyanakkor a kérdezőket szigorúan ellenőrizzük is. Az ellenőrzés első szintjét a területi instruktorok, második szintjét az utómunkások és az adatok számítógépes ellenőrzési folyamata, harmadik, legfelsőbb szintjét pedig a TÁRKI fő ellenőrzési csoportja végzi.

F1.5. A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás

Az adatokat minden munkafázisban többszintű ellenőrzésnek vetettük alá. A lekérdezett kérdőíveket a területi instruktorok egyesével, személyesen ellenőrizték. Nem javítható hibák, illetve kihagyott kérdések esetén azokat kiegészítés, vagy javítás céljából a terepre visszaküldték. A kérdőívek 10 százalékát ellenőrző kérdőív segítségével a terepen ellenőrizték a területi instruktorok. Az ellenőrzés ellenőrző kérdőívek segítségével történt.

Központi fő ellenőrzés:

A regionális ellenőrzésen – amelyet a területi instruktorok végeznek – a TÁRKI-ban olyan központi ellenőrzési rendszert is fenntartunk, amelyhez tartozó munkatársak nincsenek napi kapcsolatban a kérdezőkkel, így a központi ellenőrzést nem befolyásolja az esetleges személyes szimpátia, stb. A központi ellenőrzés leginkább azokra az esetekre, területekre illetve kérdezőkre összpontosít, amelyek fennakadnak az adatok ellenőrzésének a kérdezést követő két lépcsőjén: az utómunkák során, illetve az elkészült „nyers” adatbázis számítógépes logikai ellenőrzése során. A központi ellenőr a többi ellenőrzési munkálatok során tapasztalt hibák együttes előfordulási gyakoriságát, és súlyát mérlegelve kutatásonként 2-10 csomópontot köteles ellenőrizni. (Csomóponti ellenőrzés alatt vagy egy-egy kérdező, vagy egy-egy régió összes kérdőívének ellenőrzését értjük. A központi ellenőrzés tehát szigorú, problémára fókuszált ellenőrzést végez. Az ellenőrzés negatív eredménye az ellenőrzött személlyel (kérdező, instruktor) való munkakapcsolat azonnali megszakítását eredményezi.) Ennek a célra orientált ellenőrzésnek számos formája van: személyes ellenőrzés, telefonos ellenőrzés, ellenőrző levelek írása, stb.) A Háztartás Monitor kutatás esetében a központi ellenőrzés az interjúk 10 százalékát ellenőrizte. Összességében tehát az interjúk 20 százaléka került az ellenőrzés hatálya alá.

Utómunkások:

A kitöltött kérdőívek a regionális instruktoroktól való átvételt követően az ún. utómunkásokhoz kerültek. Az utómunkások feladata a kérdőív általános kitöltés-kontrollja, a nyitott kérdések kódolása, a kérdőív adatainak számítógépbe való rögzítése volt.

A rögzítés SPSS Data Entry-be történt. Ez a programcsomag lehetőséget nyújt arra, hogy logikai kontrollokat építsünk be, valamint megakadályozzuk az extrém értékek rögzítését, csökkentve ezáltal a rögzítés közbeni elcsúszás veszélyét. A rögzített adatok leadásakor az átvételi program segítségével történt. Az itt előkerülő hibákat (pl. sorszámelütés, elcsúszás) még az utómunkás maga javítja.

Az utómunkások tehát egyszerre végeznek el utómunkálatokat, és ők képzik a Tárki ellenőrzési rendszerének második szintjét is. Az utómunkások kontrollja során mód nyílik arra, hogy ne csak a kérdezők, hanem az instruktorok munkáját is ellenőrizni tudjuk és mind a kérde-

zók, mind az instruktorok visszajelzést kaphassanak munkájuk minőségéről. Az utómunkások az ellenőrzési munkájuk eredményéről beszámolnak a központi fő-ellenőrnek.

Számítógépes adatellenőrzés és javítás:

A leadott file-ok összefűzése után kezdődött az alapsorok tisztítása és az adatok logikai ellenőrzése. A „nyers” adatbázis összeállítását követően az adatokat számítógépes ellenőrzési folyamatnak vetjük alá, amely során az esetleges logikai ellentmondások kimutatásával keressük az esetlegesen bennmaradó hibákat. Ezt a munkálatot a Háztartás Monitor kutatásban részt vevő vezető kutatók útmutatásai (a kapott részletes hibakeresési szempontok, listák ellenőrző keresztábrák) alapján a hibakeresésben, javításban gyakorlatilag rendelkező, a programozáshoz is értő munkatársak végzik. Az ellentmondásosnak tűnő adatokat tartalmazó kérdőíveket újra elővettük, a hibákat a kérdőívek visszakeresésével javítottuk.

F1.1. táblázat
Az adatfelvétel főbb adatai

	N	%
Összes felkeresett cím	4078	
Összes lekérdezett cím	2335	57,3%
A kérdés megíúsult a címen:	1743	42,7%
Összes felkeresett főcím:	2532	
Lekérdezett főcím:	1541	60,9%
A kérdés megíúsult a főcímen:	991	39,1%
Összes felkeresett pótcím:	1546	
Lekérdezett pótcím:	794	51,4%
A kérdés megíúsult a pótcímen	752	48,6%
A lekérdezett háztartásokban élő összes személy száma	6581	
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éves és idősebb háztartástagok száma	5457	82,9%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éven aluliak száma	1124	17,1%
16 éven felüli háztartástagokkal elkészült egyéni kérdőívek száma	4487	82,2%
16 éven felüli háztartástagokkal nem készült egyéni kérdőív	970	17,8%

F1.2. táblázat
A felkeresett háztartások száma és aránya településtípusonként

Település típus		Megkeresett háztartások
Budapest	N	1097
	%	27,2
Város	N	1820
	%	45,1
Község	N	1121
	%	27,8
Összesen	N	4038
	%	100

F1.2. táblázat

Válaszadási, megtagadási, megghiúsulási arányok a háztartások körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Megghiúsult	Összes felkeresett
Budapest	N	429	338	330	1097
	%	39,1	30,8	30,1	100,0
Város	N	1118	370	332	1820
	%	61,4	20,3	18,2	100,0
Község	N	788	175	158	1121
	%	70,3	15,6	14,1	100,0
Összesen		2335	883	820	4038
		57,8	21,9	20,3	100,0

F1.4. táblázat

Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, megghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Megghiúsult	Megkeresett 16 éven felüli családtagok
Budapest	N	766	35	122	923
	%	83,0	3,8	13,2	100,0
Város	N	2095	230	293	2618
	%	80	8,8	11,2	100,0
Község	N	1626	105	185	1916
	%	84,9	5,5	9,7	100,0
Ország összesen	N	4487	370	600	5457
	%	82,2	6,8	11,0	100

F1.5. táblázat

Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, megghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, megyék szerint

Megye		Elkészült	Megtagadta	Megghiúsult	Megkeresett 16 éves és idősebb családtagok
Budapest	N	766	35	122	923
	%	83	3,8	13,2	100,0
Baranya	N	181	5	18	204
	%	88,7	2,5	8,8	100,0
Bács-Kiskun	N	249	14	26	289
	%	86,2	4,8	9	100,0
Békés	N	153	18	32	203
	%	75,4	8,9	15,8	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	N	347	18	56	421
	%	82,4	4,3	13,3	100,0
Csongrád	N	182	15	29	226
	%	80,5	6,6	12,8	100,0
Fejér	N	199	4	22	225
	%	88,4	1,8	9,8	100,0
Győr-Moson-Sopron	N	209	14	18	241
	%	86,7	5,8	7,5	100,0
Hajdú-Bihar	N	223	72	33	328
	%	68	22	10,1	100,0
Heves	N	173	5	15	193
	%	89,6	2,6	7,8	100,0
Komárom-Esztergom	N	145	6	30	181
	%	80,1	3,3	16,6	100,0
Nógrád	N	101	5	8	114
	%	88,6	4,4	7	100,0
Pest	N	388	81	77	546
	%	71,1	14,8	14,1	100,0
Somogy	N	158	11	17	186
	%	84,9	5,9	9,1	100,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	N	262	21	19	302
	%	86,8	7	6,3	100,0
Jász-Nagykun-Szolnok	N	189	6	18	213
	%	88,7	2,8	8,5	100,0
Tolna	N	104	12	12	128
	%	81,3	9,4	9,4	100,0
Vas	N	115	11	13	139
	%	82,7	7,9	9,4	100,0
Veszprém	N	171	14	24	209
	%	81,8	6,7	11,5	100,0
Zala	N	172	3	11	186
	%	92,5	1,6	5,9	100,0
Ország összesen	N	4487	370	600	5457
	%	82,2	6,8	11	100

F.2. A Háztartás Monitor 2003 felvétel súlyozása (Medgyesi Márton)

Olyan súlyt készítettünk (HTESULY), amely egyszerre korigálja a válaszmegtagadások miatti mintatorzulást a háztartások szintjén és a háztartásokban lakó személyek szintjén. A kiindulópont egy olyan háztartássúly, amely a háztartásfő neme, életkora, iskolai végzettsége, a háztartás létszáma és a településtípus szerint igazított hozzá a mintabeli háztartási megoszlást a 2001-es Népszámlálás adataihoz. Az ötdimenziós táblát egyszerűsítettük a kis elemszámú cellák összevonásával: így az eredeti 216 cellás kereszt-tábla mintegy negyven cellával lett kisebb. (A súlyozáshoz használt pontos kategóriák az alábbi táblázatból olvashatók le.)

A második lépésben a háztartásokban élő összes személy mintájának az imént képzett háztartássúllyal súlyozott megoszlását igazítottuk a népszámlálás megoszlásaihoz, a személy neme, életkora, iskolai végzettsége és a település típusa szerint. A végső súlyt (HTESULY) az első lépésben számított háztartási és a második lépésben számított egyéni súly szorzata adja.

A súlyozatlan és súlyozott háztartás és személyi megoszlást a következő táblák mutatják be. A háztartások súlyozása a súlyozáshoz használt tábla celláinak összevonása miatt nem adja vissza teljesen pontosan a populációbeli megoszlást.

F2.1. táblázat**A minta súlyozatlan és súlyozott háztartási megoszlása**

	Férfi			Nő		
	KSH	Súlyozatlan	Súlyozott	KSH	Súlyozatlan	Súlyozott
Településtípus						
Budapest	18,0	17,1	18	24,9	22,6	25,3
Város	46,8	47,4	47,2	46,0	49,4	45,2
Község	35,3	35,5	34,9	29,1	28,1	29,5
Háztartáslétszám						
1fő	12,5	6,7	11,3	61,0	48,5	62,4
2 és 3 fő	55,1	55,0	54,3	31,9	47,9	33,6
4+ fő	33,1	38,4	34,4	5,5	3,6	4,0
Háztartásfő életkora						
-34	20,2	20,1	22,4	13,1	10,4	14,7
35-49	33,4	37,1	34,8	20,2	19,0	21,6
50-64	28,0	34,4	27,7	24,8	50,9	24,4
65+	18,4	8,4	15,1	41,9	19,7	39,2
Ht.fő iskolai végzettsége						
Érettségi alatt	63,4	57,4	64,5	65,2	51,2	66,2
Érettségi	21,9	26,4	21,9	24,3	32,8	25,1
Érettségi felett	14,7	16,2	13,7	10,5	16,0	8,7
Összesen a teljes mintában	71,8	76,5	72,9	28,2	23,5	27,1

F2.2. táblázat**A mintabeli háztartásokban élő személyek súlyozatlan és súlyozott megoszlása**

	Férfi			Nő		
	KSH	Súlyozatlan	Súlyozott	KSH	Súlyozatlan	Súlyozott
Településtípus						
Budapest	16,8	15,6	16,8	18,0	17,0	18
Város	46,9	47,0	47	47,1	48,8	47,1
Község	36,3	37,4	36,3	34,9	34,2	34,9
Életkor						
-34	49,0	46,5	49	42,7	41,4	42,6
35-49	21,7	22,3	21,7	20,4	21,5	20,4
50-64	17,4	21,6	17,4	18,8	24,3	18,8
65+	11,9	9,5	11,9	18,2	12,8	18,2
Iskolai végzettség						
Érettségi alatt	72,0	66,3	72	67,5	59,3	67,5
Érettségi	18,5	21,9	18,4	23,7	27,4	23,7
Érettségi felett	9,6	11,8	9,6	8,8	13,3	8,8
Összesen	47,6	47,6	47,5	52,4	52,4	52,5

F.3. A jövedelmek számbavétele a 2003-as Háztartás Monitor felvételben (Medgyesi Márton)

A jövedelmek számbavétele a 2003-as Háztartás Monitor felvételben sok tekintetben eltért a korábbi Háztartás Panel és Háztartás Monitor vizsgálatokban alkalmazott eljárástól. Korábban a személyes jövedelmekre vonatkozó kérdéseket az egyéni kérdőív közepén, egymás után sorban végigkérdeztük. Az idej felvételben ezt az egy nagy kérdésblokkot részekre szedve a különböző jövedelem-típusokra vonatkozó kérdéseket a kérdőív megfelelő tematikájú részéhez csoportosítottuk. Például a főmunkahelyi kereseteket a válaszadó főmunkahelyére vonatkozó kérdéseknél, az anyasági támogatásokat a gyermekekre vonatkozó kérdésekkel együtt kérdeztük stb. Bizonyos jövedelem-típusok átkerültek a háztartási kérdőívbe: a családi pótlékok, árva-ellátás, egyéb gyermeknevelési támogatások, valamint a szociális segélyek és a lakásfenntartási támogatás korábban az egyéni kérdőív részét képezték. A másik lényeges újítás a vállalkozói jövedelmek részletesebb számbavétele. Külön kérdeztük egyrészt a mezőgazdasági árutermeléssel kapcsolatos bevételeket és kiadásokat, a tényleges vállalkozást folytató cégek nyereségét és a vagyonkezelést végző cégek nyereségét.

F.3.1. A jövedelmek szerkezete a 2003-as felvételben

A háztartások jövedelme (éves jövedelmeknél HBJHZTEV) az egyéni kérdőívben felmért személyes jövedelmek (éves jövedelmeknél EBJOSZEV) és a háztartási kérdőívben felmért háztartási jövedelmek (HBJOVOSZ) összegzéséből adódik.

$$HBJHZTEV = HBJOVOSZ + \Sigma(EBJOSZEV)$$

F.3.1. táblázat

A háztartási jövedelmek kategóriái

Tőkejövedelmek (HBJTOKE)	Bérbeadás (HBJKIAD) Pénzügyi befektetés jövedelme, árfolyamnyereség (HBJOSZT) Vállalkozó jövedelmek (HBJVALL), amely a vállalkozások nyereségét (HBCNYER1, HBCNYER2, HBEVALBE) és a mezőgazdasági áruterelés nyereségét (HBJMGELA) tartalmazza.
Családi támogatások (HBJCSJOV)	Családi pótlék (HBJCSPEV), Kiegészítő családi pótlék (HBJKCSEV), árvaellátás (HBJARVEV), egyéb gyermekneveléssel kapcsolatos támogatás (HBJEGYEV)
Szociális támogatások (HBJSOCEV)	Lakásfenntartási támogatás (HBJLFTEV), szociális segély (HBJSEGEV)
Saját termelésű fogyasztás	Saját termelésű mezőgazdasági termékek fogyasztása (HBJMGTAJ)
Egyéb háztartási jövedelmek (HBJEGYEB)	Nyeremény (HBJNYER), tartásdíj (HBJTDJK), más háztartástól kapott pénzügyi támogatás (HBJTAMO), más háztartástól kapott ajándék (HBJAJAN)

F.3.2. táblázat

Az egyéni kérdőívben felmért jövedelem-kategóriák

Főmunkahelyi rendszeres jövedelmek (HBJFMHEV)	Főmunkahelyi kereset (EBJFOMEV), borrháló, hálapénz (EBJBOREV), természetbeni juttatás (EBJTEREV), számlára felvett munkabér (EBJSZLEV), előző főmunkahely keresete (EBJEFMEV), volt munkahely keresete (EBJVMJEV).
Főmunkahelyi ritka jövedelmek (HBJRITEV)	Prémium, jutalom (EBJPREMP), végkielégítés (EBFEVEGP).
Különmunka jövedelmek (HBJKMUEV)	Kereset rendszeres különmunkából (EBJKMAEV stb.) kereset alkalmi munkából (EBJALKEV).
Társadalombiztosítási jövedelmek (HBJTBEV)	Táppénz (EBJTapeV), munkanélküli járadék (EBJMUNEV), Gyed (EBJGYEEV), terhességi gyermekágyi segély (EBJTESEV), nyugdíj (EBJNYUEV), egyéb nyugdíjszerű ellátás (EBJENYEV), átmeneti segély (EBJATMEV).
Szociális jövedelmek (HBJSZCEV)	Átképzési támogatás (EBJATKEV), egyéb munkanélküliséghez kapcsolódó ellátás (EBJMMEEV), ösztöndíj (EBJOSTEV), Gyet (EBJGYNEV), Gyes (EBJGYSEV), időskori járadék (EBJIDJEV).
Transzferjövedelmek (HBJTRAEV)	Életjáradék eltartási szerződésből (EBJEJDEV), életjáradék kárpótlási jegyből (EBJKAREV).

F.3.2. A jövedelemadatok javítása és imputálása

F.3.2.1. A jövedelmek javítása

Mivel a kérdőív bizonyos információkat több oldalról is megközelít, így lehetőségünk van egyes esetekben az adatok korrekciójára vagy a hiányzó adatok pótlására. A rögzített fájl jövedelem-adatait a következő szempontok szerint ellenőriztük és javítottuk.

- Ahol éves és szeptemberi jövedelmeket egyaránt felmértük (ebjszlev ebjkmaev ebjkmbev ebjalkev ebfevegp), az éves érték nem lehet kisebb, mint a szeptemberi. Ahol mégis ez volt, ott az évest a szeptemberivel írtuk felül.
- Azok esetében akik 2003 szeptembere előtti 12 hónapban munkát váltottak az előző munkahelyen dolgozott hónapok számát, az ottani keresetet is megkérdeztük. Az előző és a jelenlegi munkahelyen összesen dolgozott hónapok száma értelemszerűen nem lehet több 12-nél. A hibás eseteket korrigáltuk az alapján, hogy tudjuk mikor kezdett a jelenlegi munkahelyen dolgozni a válaszadó.
- Azok között, akik a kérdezést megelőző hónapban váltottak munkahelyet az előző munkahely adatai sokszor a jelenleginél is megjelentek. A jelenlegi főmunkahelyi átlagos jövedelmet és az itt ledolgozott hónapok számát korrigáltuk, azokban az esetekben, ahol látható volt, hogy kétszeres számbavétel történt.
- A főmunkahelyi jövedelmeket javítottuk még a következő esetekben:

- a.) Ha csak a főmunkahelyi átlagos jövedelem hiányzott, azt a szeptemberi érték alapján pótoltuk.
 - b.) Ha csak a jövedelemszerző hónapok száma hiányzott, azt a munkakezdés időpontja alapján becsültük, a vizsgálati évbe eső hónapok számát a táppénzes hónapok számával csökkentve. Korrigáltunk abban az esetben is, ha a jövedelemszerző hónapok száma 12 volt, de táppénzes hónapok is voltak, akkor kivontuk a táppénzes hónapok számát.
 - c.) Ha csak a szeptemberi jövedelem hiányzott, azt az átlagos alapján becsültük.
 - d.) Az említett eljárások együttes alkalmazásával azokat az eseteket is javítottuk ahol valamelyik jövedelemadat (átlagos vagy szeptemberi) és a gyakoriság hiányzott.
- A családi pótlék esetén pótoltuk a hiányzó átlagos értékeket a háztartástípus a gyermekek száma és a fogyatékos gyermekek száma alapján. Pótoltuk a hiányzó szeptemberi értékeket is az átlagos érték alapján.
 - Gyes és gyed jövedelmeknél pótoltuk a hiányzó szeptemberi illetve átlagos jövedelmeket, egyiket a másik alapján.
 - A jövedelmek összegzése után ellenőriztük azokat az eseteket, amelyeknél a számított személyes jövedelem és a háztartástáblában levő jövedelembecslés közötti különbség túl nagy volt. Az így talált egyértelmű rögzítési hibákat javítottuk.
 - Utólagos ellenőrzés során a vállalkozói nyereségek (HBEVALBE, HBCNYER1) értékei között is találtunk két rögzítési hibát.

F.3.3. táblázat

A javítás során eszközölt változtatásokat a következő tábla foglalja össze:

	Javítás előtt				Javítás után			
	Átlag	Min.	Max.	N	Átlag	Min.	Max.	N
EBJFOMAT	79618	60	1040000	1921	78535	5000	1040000	1922
EBJFOM09	79534	60	2800000	1906	79717	5000	2800000	1918
EBJFOMGK	11	1	12	2052	11	1	12	2069
EBJEFMGK	6	1	12	192	5	1	12	192
EBJSZLEV	558638	1500	12000000	87	434500	1500	10000000	87
EBJSZL09	390270	1500	20000000	63	78365	1500	2000000	63
EBJTAP09	46577	4000	240000	98	43617	4000	130000	98
EBJATK09	48222	18000	180000	9	30222	18000	70000	9
HBEVALBE	2351472	30000	24000000	53	584245	30000	2000000	49
HBCNYER1	1692556	50000	30000000	216	1067556	50000	5500000	216
HBJCSP09	11652	2600	98700	3104	11632	2600	98700	3114
EBJGYS09	21047	4600	56000	98	21057	4600	56000	99

Megjegyzés: súlyozatlan átlagok és esetszámok.

F.3.2.2. Egyéni személyes jövedelmek (EBJOSZ03, EBJOSZEV) javítása

Az egyéni kérdőívben összegzett egyéni jövedelmeket össze tudjuk vetni azzal az összeggel, amit a háztartástáblában becsülnek az egyes háztartástagoknak.

- Amikor a háztartástáblában becsült érték nagyobb, mint a kérdőívben összegzett szeptemberi jövedelem, akkor ez utóbbit a háztartástáblában szereplő érték behelyettesítésével javítjuk.
- Amikor az éves személyes jövedelem hiányzik, de a háztartástáblában van pozitív becsült érték, akkor az éves személyes jövedelmet ennek 12-szeresével javítjuk.
- Azokban az esetekben, amikor az éves személyes jövedelem kevesebb, mint a szeptemberi kétszerese, az éves jövedelmet a szeptemberi 12-szeresével helyettesítjük.

F.3.4. táblázat

A személyes jövedelem javításainak összefoglalása

	Átlag (Ft)	N
(1)16 éven felüli ht.tagok száma		5436
Elkészült egyéni kérdőív		4487
<i>Szeptemberi személyes jövedelem (EBJOSZ03) javítása</i>		
EBJOSZ03, érvényes értékek	71211	3807
(2)HBJOBE0, ahol EBJOSZ03=0 és missing HBJOBE0	-	883
(3) HBJOBE0, ahol EBJOSZ03=0 és érvényes HBJOBE0	61030	746
Hiányzó EBJOSZ03 összesen (2)+(3)	-	1629
(4)HBJOBE0, ahol nagyobb, mint EBJOSZ03	66653	526
Összes javítandó (3)+(4)		1272
<i>Éves személyes jövedelem (EBJOSZEV) javítása</i>		
(5) EBJOSZEV, érvényes értékek	775666	3933
Hiányzó EBJOSZEV összesen (1)-(5)		1503
Hiányzók között érvényes HBJOBE0	63029	691
Hiányzók között érvényes HBJOBE0*12	756350	691
Ezen belül tovább javítottunk		44

F.3.2.3. Egyéni személyes jövedelmek (EBJOSZ03, EBJOSZEV) imputálása

Imputálásra akkor kerül sor, ha az alább definiált jövedelem-hiányt tapasztalunk:

- A személy 16 éven felüli, tehát kellene lennie személyes jövedelemadatnak, és
- nincs a háztartástáblában becsült jövedelem (HBJOBE0) valamint a szeptemberi vagy az éves személyes jövedelem hiányzik,
- ezen kívül még azokban az esetekben is imputáltunk, amikor a főmunkahelyi jövedelem hiányzik, de a természetbeni hozzájárulásoknál van pozitív jövedelem. Erre azért van szükség, mert számos esetben a semmilyen jövedelemkérdésre nem válaszoló válaszadók kérdőívében a főmunkahelyi természetbeni hozzájárulások esetében érvényes válasz volt karikázva, emiatt ezen korrekció

esetében érvényes válasz volt karikázva, emiatt ezen korrekció nélkül itt nem imputáltunk volna jövedelmet.

Ilyen jövedelemhiány összesen 961 személynél van (ebből, ahogy korábban láttuk 883-nál semmilyen jövedeleminformációval nem rendelkezünk). Az ilyen jövedelemhiányoknál akkor imputálunk, ha a személy alkalmazott, vállalkozó vagy nyugdíjas. A hiányzó jövedelműek megoszlását foglalkozás szerint a következő táblázat mutatja.

F.3.5. táblázat
A hiányzó jövedelműek megoszlása foglalkozás szerint

	N	%
Alkalmazott	217	22,6
Vállalkozó	56	5,8
Alkalmi munkából él	18	1,9
Munkanélküli	100	10,4
Nyugdíjas	59	6,1
Szülési szabadság	9	0,9
Tanuló	375	39
Egyéb (eltartott)	126	13,1
Missing	1	0,1
Összesen	961	100

Az imputálás során a különböző foglalkozású személyeknek a megfelelő foglalkozási csoportba tartozók életkor (0-29 éves, 30-59 éves, 60+), iskolai végzettség (érettségi alatt, érettségi, érettségi felett) és településtípus (Budapest, egyéb) szerint megbontott jövedelme átlagait (EBJOSZ03) helyettesítettük. Az éves személyes jövedelem imputálásához ezt az értéket tizenkettővel felszoroztuk.

F.3.6.táblázat
Imputálások száma, átlaga (EBJOSZ03)

	Átlag (Ft)	N
Alkalmazott	93560	186
Vállalkozó	124149	40
Nyugdíjas	56972	46
Összesen	91886	272